

The Journal of Mesopotamian Studies (JMS)

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü

Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü

ISSN: 2147-6659
e-ISSN: 2687-6388

Hûmara Taybete
Zazakî û Zazayî: Edebiyat, Kultur û Ziwan

Özel Sayı
Zazaca ve Zazalar; Edebiyat, Kültür ve Dil

Special Issue
Zazaki and Zazas; Literature, Culture and Language

The Journal of Mesopotamian Studies(JMS)

The Journal of Mesopotamian Studies (JMS)

Periodical Journal for Kurdish, Arabic and Syriac Studies
Special Issue on Zazaki and Zazas

2020

ISSN: 2147-6659

e-ISSN: 2687-6388

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
Türkiyede Yaşayan Diller Enstitüsü

The Journal of Mesopotamian Studies (JMS)

Periodical Journal for Kurdish, Arabic and Syriac Studies
Special Issue on Zazakî and Zazas

ISSN: 2147-6659
e-ISSN: 2687-6388

Mardin Artuklu Üniversitesi Adına Sahibi:
Owner on Behalf of Mardin Artuklu University, The Institute of Living Languages in Turkey:

Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR
(Rektör)

Editör | Editor in Chief

Dr. Şehmus KURT

Sayı Editörü | Issue Editor

Dr. Ahmet KIRKAN

Editör Yardımcısı | Assistant Editor
Öğr.Gör. Resul GEYİK

Editörler Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Abdurrahman ADAK (Mardin Artuklu Üni.)	Doç.Dr.Zafer KUTLU (Mardin Artuklu Üni.)
Doç. Dr. Mehmet Zahir ERTEKİN (Bingöl Üni.)	Doç.Dr. Nesim SÖNMEZ (Van Yüzüncüyıl Üni.)
Doç. Dr. Yunus CENGİZ (Mardin Artuklu Üni.)	Doç. Dr. Ayhan TEK (Muş Alpaslan Üni.)
Doç. Dr. Hayreddin KIZIL (Dicle Üni.)	Dr. İbrahim BİNGÖL (Mardin Artuklu Üni.)
Doç. Dr. Veysi Ünverdi (Mardin Artuklu Üni.)	Dr. Mehmet Tayfun (Mardin Artuklu Üni.)
Doç. Dr. Mustafa ASLAN (Mardin Artuklu Üni.)	Dr. Zülküf ERGÜN (Mardin Artuklu Üni.)
Dr. Shahab VALI (Mardin Artuklu Üni.)	Dr. Khaled ALADWANI (Mardin Artuklu Üni.)
Dr. Necat KESKİN (Mardin Artuklu Üni.)	Dr. Ibrahim ALSHIBLI (Mardin Artuklu Üni.)
Dr. Yılmaz ÖZDİL (Mardin Artuklu Üni.)	Dr. Amar ALJARAH (Mardin Artuklu Üni.)
Dr. Kutlu AKALIN (Mardin Artuklu Üni.)	

Alan Editörleri | Field Editors

Doç.Dr. Veysi ÜNVERDİ (Arap Dili ve Kültürü)
Doç.Dr. Zafer KUTLU (Süryani Dili ve Kültürü)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KIRKAN (Kürt Dil ve Kültürü)

Dil Editörleri | Language Editors

Dr. Amar ALJARAH (Arapça)
Dr. Zülküf ERGÜN, Arş.Gör. Dr. Kenan SUBAŞI (Kürtçe)
Arş.Gör. Güneş KAN, Arş.Gör. Pınar YILDIZ (Türkçe)
Arş.Gör. Ziyattin YILDIRIMÇAKAR (İngilizce)

Redaksiyon | Redaction

Arş.Gör.Bünyamin Demir
Arş.Gör.Güneş Kan
Arş.Gör. Dr. Kenan Subaşı

Yönetim Yeri | Head Office

Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü/ Mardin Artuklu Üniversitesi/
Merkez Kampüs
Artuklu/Mardin

Tlf: +90 482 212 98 84 Fax: +90 482 212 98 85 e-mail: jms@artuklu.edu.tr
web: http://jms.artuklu.edu.tr

Dizgi ve Tasarım: Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü
Aralık 2020
December 2020

© Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü’nün bilimsel bir yayım organı olan Mesopotamian Studies Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olup altı ayda bir (Ağustos- Şubat) ve yılda iki sayı olarak yayımlanır. Dergide Kürt, Arap ve Süryani kültürü, dili ve edebiyatı alanlarında akademik nitelik taşıyan ve Türkçe, Kürtçe, Arapça, İngilizce ve Süryanice dillerinde yazılan bilimsel çalışmalara yer verilir. | The Journal of Mesopotamian Studies is publication of The Institute of Living Language of Mardin Artuklu University. The Journal of Mesopotamian Studies is an international peer-reviewed journal published semi-annually (August - February). The scientific research on Kurdish, Arabic and Syriac culture, language and literature written in Turkish, Kurdish, Arabic and Syriac languages are published in The Journal of Mesopotamian Studies (JMS).

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr. Abdülhalim AYDIN (Fırat Üni.)	Doç. Dr. Jean François PEROUSE (St. Anad. Arş. Enst.)
Prof. Dr. Farouk ISMAEL (Unv. HamburgAlmanya)	Prof. Dr. M. Nesim DORU (Mardin Artuklu Üni.)
Prof. Dr. Eleanor COGHILL (Uppsala Üni. İsveç)	Prof. Dr. M. Sait TOPRAK (Mardin Artuklu Üni.)
Prof. Dr. Carina JAHANI (Uppsala Üni. İsveç)	Prof. Dr. Vahap ÖZPOLAT (Mardin Artuklu Üni.)
Prof. Dr. Gülşat AYGEM (Illinois Üni. ABD)	Dr. Amr TAHER (Harward Üni. ABD)
Prof. Dr. ArdaARIKAN (Akdeniz Üniv.)	Dr. Barzoo ELIASI Oxford Üni. (İngiltere)
Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR (Mardin Artuklu Üni.)	Dr. Kaveh DASTOOREH (Koye Üni. Irak)
Prof. Dr. Mesut ERGİN (Dicle Üni.)	Dr. Khaled KHAYATI (London Üni. İngiltere)
Prof. Dr. M. Faruk TOPRAK (Ankara Üni.)	Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN (Bingöl Üni.)
Prof. Dr. Abdulwahab K. MOUSA (Zaho Üni. Irak)	Doç. Dr. Nesim SÖNMEZ (Van Yüzüncü Yıl Üni.)
Prof. Dr. Abdurrahman ADAK (Mardin Artuklu Üni.)	Dr. Yavuz AYKAN (Boğaziçi Üni.)
Doç. Dr. Hazem Said MONTASIR (El-Ezher Üni. Mısır)	Dr. Michael CHYET (Washington Library ABD)
Doç. Dr. Hayrullah ACAR (Mardin Artuklu Üni.)	Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Mardin Artuklu Üni.)

İçindekiler | Contents

Editör'den

V-XVI

Editorial

Makaleler | Articles

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

RESEARCH ARTICLES

Abdurrahman ADAK

Edebiyata Zazakî ya Klasik: Di peywenda Dîyalektên
Edebî yên Kurdî û Edebîyatên İslamî de Edebîyateke
Derengmayî û Cihê Wê di Nav Klasîzma Edebî de

1-32

Abdurrahman ADAK

Classical Zazaki Literature: In the Context of Kurdish Literary
Dialects and Islamic Literatures a belated Classical Literature and
Its Place in Literary Classicism

Mutlu CAN

Türkiye'de Kirmancca (Zazaca) Üzerine Yazılan
Yüksek Lisans Tezlerinin Bibliyometrik Analizi (2013-2020)

33-48

Mutlu CAN

Bibliyometrik Analysis of Master Thesis
Written on Kirmancki (Zazaki) in Turkey
(2013-2020).

Nurettin BELTEKİN

Nuştişê Zazakî de Problemê Fekan -Nimûneyî Fekê Çewligî

49-63

Nurettin BELTEKİN

Problems in Zazakî Writing -Bingöl Dialect
Sample

İbrahim BİNGÖL

Halo Ante Zazakî û Kurmanckî de

64-73

İbrahim BİNGÖL

Oblique Case in Zazaki and Kurmanji

Pınar YILDIZ

Sey Yew Romanê Verênî *Kilama Pepûgî*
Ser o Analizek

74-98

Pınar YILDIZ

Analysis of *Kilama Pepûgî* as a Debut Novel

Ronya İLBASMIŞ

Muqayesekerdişê Kitabanê Dersan yê Kirmanckî
(Zazakî) yê Sinifa Pancine Hetê Zayenda Komelkî
(Gender) ra

98-111

Ronya İLBASMIŞ

Gender Analysis of Fifth Grade Zaza Language Books

Veysel YILDIZHAN

Nuştoxê Çimeyanê Tewr Verênanê Kirmanckîyan û
Nuştayê İnan (1798-1903)

112-135

Veysel YILDIZHAN

The Writers of the Oldest Sources in Kirmanckî and Their
Writings (1798-1903)

Nadire GÜNTAŞ ALTADMAZ

Kirmanccada (Zazacada) Modern Öykü

136-153

Nadire GÜNTAŞ ALTADMAZ

Modern Story in Kirmanckî (Zazakî)

Hûmara Taybete
Zazakî û Zazayî: Edebîyat, Kultur û Ziwan

EDÎTOR RA

Wendox, Cigêrayox û Akademîsyenê Erjayeyî,

Kovara ma ya Enstîtuya Ziwananê Ganîyan, *The Journal of Mesopotamian Studies (JMS) Kovara Mîyanneteweyî ya Bihekem a Xebatanê Akademîkan* sey hûmara taybete *Zazakî û Zazayî: Edebîyat, Kultur û Ziwan* weşaneyêna. Gelek akademîsyen û acigêrayoxanê erjayeyan seba kovare piştgirî da û xebatêka kolektîfe vejîyê meydan. Na hûmare de zazayî û zazakî hetê ziwan, kultur, tarîx, edebîyat, cografya, nasname ûsn ra ameya analîz kerdene. Eslê xo de na hûmare do verê ney aşmîyêk biameyê weşanayene. Labelê prosesê pandemî sey heme karan, weşanayîşê hûmara taybete rê zî tesîr kerd û na hûmare ancax peynîya serre de ameya weşanayene. Labelê ma gelek kêfweşê ke seba na hûmare nuştayê başî ameyî û ma resayî amancê xo.

Zazakî taybetmendîyanê arkeîkanê ziwananê îranîyanê kanan xo de hewênena labelê goreyê nê taybetmendîyan nuştîşê zazakî hîna newe yo. Ancax destpêkê seserra 20. de metnê zazakî yê telîfî vejîyênê meydan. Zazakî seba derbasê nuştayî biba, gama ke tîrê welidnayîşî antê, rewşa dinyayî her babet ra ver bi xirabîye şîya û na rewşe seba kurdî hîna zehmettir bîya. Demêko derg zazakî eşkera nêameya nuştene. Heta serranê 1960î zazakî bêhes menda. Badê nê serran zî kes nêşkeno vajo ke zazakî hetê nuştêkî ra zaf aver şîya, zaf kitabî ameyê nuştene, zaf edîbî resayê. Xeterê vîndîbîyayîşî û vîrîraşîyayîşî her tim sey heyula zazakî ser ra kêmi nêbîyo. Badê serranê 2000î gamê ke ameyê eştene seba zazakî zî nîsbeten ortamêko azad peyda kerdo. Nê serran ra dima kitabî ameyê nuştene, kovarî vejîyayî, rojnameyî neşr bîyê, derheqê zazakî asta masterî û doktorayî de tezê akademîkî nusîyayê. Reyna zî na lebate seba dîyalektêk bes nêkena. Eke weşan, kovare, tez ûsn kurdî û sewbîna ziwanan têverneyê, kurdî nê waran de çiqas kêmi menda xo nişanê ma dano. Qandê cû na xebate û xebatê kurdî seba zazakî îmkanê averşîyayîşî yê, ganî bêrê teşwîq kerdene.

Proseso ke Mela Ehmedê Xasî ya dest pêkerdo, Osman Esad Efendî ya dewam kerdo. goreyê konjukturê demî, zazakî de zî metnê ewilî *metnê dinî* yê. Nê her di

V

nuştoxan zî mewlîdî nuştê. Mewlîdê Mela Ehmedê Xasî Dîyarbekir de ameyo çap kerdene labelê mewlîdê Osman Esad Efendî, hîris serre badê nusîyayîşê metnî, ancax serra 1933î de Şam de ameyo weşanayene. Çapkerdişê mewlîdê Osman Esad Efendî, bi destê Celadet Alî Bedirxanî ya bîyo. heta serranê 1960î zaf çî nêameyo nuştene yan zî çîyo ke ameyo nuştene hîna peyda nêbîyo. Serra 1979î de kovara *Tirêj*, serranê 1990yan de kovarê sey Nûbihar, War, Bîr ûsn de nuştayê zazakî ameyê weşanayene. Serra 1996î seba zazakî zaf muhîm a. Grûba Xebate ya Vateyî na serre de awan bîya û badê cû *Kovara Vateyî* dest bi weşanê xo kerdo. Heta nika 65 hûmare na kovare weşanîyayî. Serranê 2010an ra dima unîversîteyan de beşê Ziwan û Edebîyatê Kurdkî abîyayê, Enstîtuyê Ziwananê Ganîyan de masterê bêtezî û bitezî de gelek wendekaran tez û projeyi amade kerdê. Unîversîteya Mardin Artuklu û Enstîtuyê Ziwananê Ganîyan ê nê unîversîteyî no war de rolêko gelek muhîm îfa kerdo û hîna zî îcra keno. Sewbîna unîversîteyan de seba zazakî asta doktora û masterî de xebatî ameyê kerdene. Des serranê peyênan de sey *Newepelî* rojnameyê ewilî yê zazakî se hûmare weşanîyayo, *Kovara Şewçila* de metnê edebî ameyê neşr kerdene, *Kovara Ewroyî* de derheqê rexne û teorî de meqaleyî weşanîyayê. Herçiqas hûmara nê xebatan zêde nêbo zî, nê xebatî averşîyayîşê zazakî de muhîm ê.

Na hûmare de zaf acigêrayoxan meqaleyê xo şîrawitî. Nê meqaleyan ra taye ci semedê pandemî ra nêameyî tamam kerdene û na hûmare de cayê înan kêmi mende. Seba na hûmare heşt hebî meqaleyê erjayeyî terefê hekeman ra ameyî weşînayene. Êdî ma eşkenê vajê ke zazakî de ma eşkenê kovarêka bihekem vejê, na rewşe seba ma sebebê kêfweşî ya. Nê heşt hebî nuştayê ma zazakî, kurmanckî û tirkî ameyê nuştene.

Abdurrahman Adak bi nuştayêkê sernameyê *Edebîyata Zazakî ya Klasîk: Di Peywenda Dîyalektên Edebî yên Kurdî û Edebîyatên Îslamî de Edebîyateke Klasîk ya Derengmayî û Cihê wê di Nav Klasîzma Îslamî de* ya beşdarê na hûmara taybete beno. Adak xora her tim eleqeyê xo zazakî nawneno û seba banderbîyayîşê zazakî cehd keno. Na xebate ey zî edebîyatê klasîkê zazakî ser o ameya kerdene. Adakî hetê edebîyatê klasîkî ra mabênê dîyalektanê kurdkî muqayeseyêk kerdo. Nuştayî de edebîyatê klasîkê rojhelaî ra behs beno û dima ereymendişê zazakî ser o yeno vindertene. Adak warê edebîyatê klasîkî de pispor o, edebîyatê klasîkî zazakî zanayîşê ey ra wendiş seba ma û wendoxanê ma do tecrubeyêko baş bo.

Mutlu Canî bi xebata xo ya *Analîzê Tezanê Masterî yê Tirkîya ke Kirmanckî (Zazakî) ser o Nusîyayê (2013-2020)* tezê ke mabênê serranê 2013î û 2020î de unîversîteyan de qebul bîyê ser o vinderto. Na xebate de Can ê tezan goreyê çend peyman dabeş keno û analîz keno. Mabênê tarîxê 2013î û 2020î unîversîteyan de 49 hebî tezê masterî ameyê nuştene. Nê tezan ra qismêk zazakî û qismêko bîn zî tirkî nusîyayê. Reyna ma na xebate de şewirmendan û mijaranê tezan ra agahdar benê. Xususen tesbîtkeşî û tomarkerdişê mijarê tezî, karê wendekaranê masterî û şewirmendan zaf asan keno û vernîya dubarekerdişê heman mijarî gêno.

Nurettin Beltekin xebata xo ya bi nameyê *Nuştişê Zazakî de Problemê Fekan - Nimûneyî Fekê Çewlîgî* ya yew mijarê ziwannasîye ser o vindeno. Zazakî de prosesê standardîzasyonî nêzdîye hîris serre ke dewam keno labelê hîna zî asta waştîye de niyo. Mîyanê na rewşe de nuşteyê ke bi taybetmendîyanê fekkan reyde nusîyayê hîna zehmetîye peyda kenê. Taybetmendîyê fekan, seba zazakî dewlemendîyêk û tesbîtkerdişê qaydeyanê ziwani de îmkaneke hîra dano. Heman dem de nuşteyî de taybetîyanê fekkî qeydkerdiş zehmet o. Beltekinî na xebate xo de, taybetmendîyê muhîmî yê fekkê Çewlîgî, bi şeklêko kilm analîz kerdê. Fekê Çewlîgî hetê taybetmendîyanê sey îzafê, diftong, antişê karan ûsn mîyanê zazakî de fekkêko taybet o. Tesbîtkerdişê taybetmendîyanê fekan, xebatanê ziwannasîye de îmkaneke muqayesekerdişî dano. Qandê cû nê tewir xebatî ziwannasîya muqayeseyin de rolêko muhîmî îfa kenê. Heta nika derheqê taybetmendîyê fekanê zazakî de zaf xebatî zî nêameyê kerdene.

İbrahim Bingöl nuşteyê xo yê *Halo Ante Zazakî û Kurmanckî de* hetê halê anteyê karan ra mabênê zazakî û kurmanckî de muqayeseyêk keno. Zazakî de karî û taybetîyê karan meseleyê aloz ê. Bingöl, xebatanê xo zafane ziwannasîya muqayeseyine ser o keno. Na xebate de halo ante, goreyê nameyî, zemîrî, subjeyî ûsn xususîyetan ameyo tedqîq kerdene. Sey xebata Beltekinî, na xebate zî xebateka ziwannasîya muqayeseyine ya. Labelê na xebate de fekkê zazakî yewbînan reyde muqayese nêbîyê, mabênê kurmanckî û zazakî de têvernayîşêk amade bîyo.

Na hûmara taybete rê Pinar Yıldız bi nuşteyê xo yê *Sey Yew Romanê Verênî Kilama Pepûgî Ser o Analîzêk* ya beşdare bîya. Yıldız, nuşteyê xo de romanê Deniz Gunduzî tedqîq kerdo. Nuşteyî de seba romanê çarçeweyêke xêze bîya û sey romanê verênî *Kilama Pepûgî* ameya etud kerdene. Nuşte derheqê romanê zazakî de agahîyê gelek muhîmî deyayê, romanê telîfî û tercumeyî sey liste rêze bîyê.

Na hûmare de hema nêmeyê nuşteyan terefê nuştexanê cinîyan ra nusîyayo. Hûmarêka taybete de na rewşe seba ma sebebê şanzî ya. Ronya Îlbasmîş zî bi sernameyê *Muqayesekerdişê Kitabanê Dersan yê Kirmanckî (Zazakî) yê Sinîfa Pancine Hetê Zayenda Komelkî (Gender) ra* yew nuşteyêko rexneyî nušto. Nê nuşteyî de kitabê ke terefê Wezaretê Perwerdeyê Milî ra seba zazakî banderkerdişê gedeyanê mektebî amade bîyê hetê zayenda komelkî ra ameyê nirxnayene. Îlbasmîş, xebata xo de di hebî kitabê banderkerdişî tedqîq kerdê û nê kitabê de encamê balkêşî vetê meydan. Beno nê encamê ke nuştexe vetê, terefê nuştexan ra qesdî nêrê şuxulnaye zî, seke ma fehîm benê ke xora mîyanê komel de na rewşe ameya ronîştene. Heta ke Îlbasmîş nînan îfade nêkena, zaf kesî nînan ferq zî nêkenê. No nuşte semedê rexnekerdiş û agahdarbîyayîşî zaf çîyan wad keno.

Veysel Yıldızhanî nuşteyanê tewr verênanê zazakî ser o bi nameyê *Nuştoxê Çimeyanê Tewr Verênanê Kirmanckîyan û Nuşteyê Înan (1798-1903)* ya yew nuşteyêko balkêş amade kerdo. Yıldızhan xebata xo de behsê nuşteyê Sultan

Efendî ra keno. Eke no nuşte rast bibo û bêro peydakerdiş, seba zazakî tarîxê derbasê nuşteyî bîyayîş vurîyêno. Yıldızhan, nê nuşteyî ra qismêk dano û rexneyê nê nuşteyî zî keno. Heman nuşteyî de xebatê ke mabênê serranê 1798î ra heta serra 1903î amade bîyê bi şeklêko kronolojik deyayê; çekuyê ke nê nuşteyan de ravîyarenê sey tabloyan îfade bîyê. Na xebate de kes eşkeno mîyanê prosesî de vurîyayîşê çekuyanê zazakî tesbît bikero. Werrekna metnê nuştekiyê zazakî hîna zêde bibîyayê û acigêrayîşê diyakronîkî bingeyêko baş de biameyê kerdene.

Nadire Güntaş Aldatmaz bi sernameyê *Kirmanckî De (Zazakî De) Hikayeya Moderne* nuşteyêk a beşdarê na hûmara taybete bîya. Aldatmaz, xebata xo de behsê hikayeya moderne ya zazakî kena û çarçeweyêka hîra de hikaye tehlî kena. Nê nuşteyî de hem doneyê îstatîstîk deyayê hem zî şekil û manayî ra hikayeyê zazakî analîz bîyê. Aldatmaz, hikayenusanê sey Topaç, Canşad, Demîrel ser o xusuen vindena. Nuştuxe bi xo zî hikayenus a, qandê cû xozayê hikayeyanê zaf baş zana, no zanayîşê aye tehlîlkerdişî de xo nîşanê ma dano.

Na hûmare seba kovara ma tecrubeyê ewilî yo. Amadekerdiş, hekemerşawitiş, tedqîqkerdiş û heme prosesê na hûmare de mamosta Dr. Şehmus Kurtî zaf hetê ma kerd. Seba na dilsozîya ey û eşqê eyê zazakî ma ey rê zaf sipas kenê. Tecrubeyê ewilî de ma zazakî û zazayî tedqîq kerdî. Na hûmare de cîya waran ra nuşteyê qîymetinî kovare de ca girewt. Ma hêvî kenê ke tena kovara ma de tena ney, sewbîna kovaran de zî seba zazakî hûmara taybetî bêrê amade kerdene. Zazakî û zazayan ser o xebatkerdiş mîyanê acigêrayoxan de vila bibo, hîna zaf xebatê erjayeyî bêrê kerdene.

Dr. Ahmet KIRKAN

Edîtorê Humare

Özel Sayı
Zazaca ve Zazalar; Edebiyat, Kültür ve Dil

EDİTÖRDEN

Saygıdeğer Okuyucu, Araştırmacı ve Akademisyenler,

Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitü’müzün dergisi olan *The Journal of Mesopotamian Studies (JMS)*, Zazalar ve Zazaca; Edebiyat, Kültür ve Dil adlı özel sayısı ile karşınızdadır. Birçok değerli araştırmacı ve akademisyen bu özel sayının yayımlanması için destek oldu. Bu sayıda Zazaca ve Zazalar dil, kültür, tarih, edebiyat, coğrafya, kimlik gibi birçok konu yönüyle analiz edilmiştir. Aslında bu sayının bundan bir ay önce yayımlanmış olması gerekirdi. Fakat içinde bulunduğumuz pandemi süreci, bu özel sayının yayımlanmasını da etkiledi ve bu sayı ancak yılın sonunda yayımlanabildi. Her şeye rağmen bu özel sayıyla belirlediğimiz hedefe ulaşabildiğimiz için çok mutluyuz.

Zazaca eski İrani dillerin birçok arkaik özelliğini kendinde barındırmasına rağmen Zazacanın yazım süreci nispeten yenidir. Zazaca metinlerin ve telif eserlerin ortaya çıkması ancak 20. yüzyılın başlarında vuku bulmuştur. Zazacanın yazılı edebiyata geçmek için doğum sancıları çektiği bir dönemde, dünyanın genel durumu her açıdan kötüye doğru gitmekteydi ve durum Kürtçe için daha da zordu. Uzunca bir dönem Zazaca açıktan yazılamamıştır. Zazaca 1960’lı yılların ortalarına kadar sessiz kalmıştır. Bu yıllardan sonrada yazılı alanda Zazacanın ciddi bir atılım gösterdiğini, fakat yine de çok sayıda kitabın yazıldığını ve birçok edibin yetiştiğini söylemek güçtür. Zazacanın üzerinde kaybolma ve unutulma tehlikesi her zaman bir heyula gibi durmaktadır. 2000’li yıllardan sonra Türkiye’de atılan adımlardan sonra Zazaca için de nispeten özgür bir ortam meydana gelmiştir. Bu yıllardan sonra kitaplar yazılmış, dergiler çıkmış, gazeteler neşredilmiş, Zazacayla ilgili doktora ve master düzeyinde akademik tezler yazılmıştır. Yine bu çabalar Zazaca için yeterli değildir. Kürtçe dergi, tez gibi yayınlar başka dillerdeki benzer çalışmalar ile karşılaştırılınca, Zazacanın bu alanlarda ne kadar eksik kaldığı ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı bu çalışma

Zazacanın ilerlemesi için bir imkân sağlamaktadır, bu türden çalışmaların teşvik edilmesi gerekir.

Mela Ehmedê Xasî ile başlayan Zazaca yazım süreci Osman Esad Efendî ile devam etmiştir. Zamanın ruhuna uygun olarak, Zazaca yazılmış olan ilk metinler mevlitlerdir. Bu her iki yazar da mevlit yazmışlardır. Mela Ehmedê Xasî'nin mevlidi Diyarbakır'da 1899 yılında basılmıştır ama Osman Esad Efendî'nin mevlidi, onun ölümünden sonra 1933 yılında Şam'da Celadet Alî Bedirxan tarafından yayımlanmıştır. 1960'lı yıllara kadar Zazaca eserler yazılmamıştır. 1979 yılında *Kovara Tirêj* 4 sayı yayımlanmıştır. Zazaca *Nûbihar*, *War*, *Bîr* gibi dergilerde kendisine kısmi olarak yer edinmiştir. 1996 yılı Zazaca açısından mühimdir. 1996 yılında Grûba Xebate ya Vateyî kurulmuş ve hemen sonrasında *Kovara Vateyî* yayın hayatına başlamıştır. Bu dergi şimdiye kadar 65 sayı yayımlanmıştır ve bu dergide baştan sona kadar Zazaca yazılar yer almaktadır. 2010 yılından sonra ise üniversitelerde Kürt Dili ve Edebiyatı bölümleri, Yaşayan Diller Enstitüleri açılmaya başlanmış, bu enstitülerde tezli ve tezsiz master programlarında birçok öğrenci tarafından tez ve projeler hazırlanmıştır. Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü bu alanda çok önemli bir vazifeyi ifa etmiştir ve halen de bu görevi yerine getirmektedir. Başka üniversitelerde de Zazaca üzerine doktora ve master düzeyinde çalışmalara yapılmaktadır. Son on yılda *Newepel* gazetesi 100 sayı yayımlanmıştır, *Kovara Şewçila* ve *Kovara Ewro* yayımlanmıştır.

Bu sayı için birçok araştırmacı ve akademisyenden makale gelmiştir. Bu makalelerden bazıları içinde bulunulan süreçten dolayı tamamlanamadı ve dergide bu makalelerin yeri eksik kalmıştır. Bu dergi için 8 adet makale hakem sürecinden geçmiştir ve hakemlerden tarafından seçilmiştir. Bu sayıdan edindiğimiz tecrübeye göre, Zazaca hakemli bir dergi için gerekli altyapının var olduğunun farkına vardık. Bu sayıdaki sekiz adet yazı Zazaca, Kurmanca ve Türkçe yazılmıştır.

Abdurrahman Adak, ***Klasik Zaza Edebiyatı: Kürtçe'nin Edebî Diyalektleri ve İslamî Edebiyatlar Bağlamında Gecikmiş bir Klasik Edebiyat ve Edebî Klasizm İçerisindeki Yeri*** başlıklı makalesiyle bu özel sayıya destek sunmuştur. Adak, Zazacaya yakın ilgi duyan ve Zazacayı öğrenmeye kararlı bir akademisyendir. O, bu çalışmasında Zazaca Klasik Edebiyat üzerinde durmuştur. Adak klasik edebiyat bakımından Kürtçe'nin lehçeleri arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Yazıda klasik doğu edebiyatından bahsedilmekte ve Zazacanın geç kalmışlığı üzerinde durulmaktadır. Klasik edebiyat alanında bir uzman olan Adak'ın bilgisiyle, Zazaca klasik edebiyatı üzerinde okuma yapmak bizler ve okuyucularımız için iyi bir tecrübe olacaktır.

Mutlu Can, ***Türkiye'de Kırmanca (Zazaca) Üzerine Yazılan Yüksek Lisans Tezlerinin Bibliyometrik Analizi (2013-2020)*** adlı çalışmasıyla 2013 ile 2020 yılları arasında yazılan master tezleri üzerinde durmuştur. Bu çalışmada Can, yazılmış olan tezleri birkaç kritere göre tasnif etmiştir. Belirtilen tarihler arasında Zazaca üzerine 49 tez yazılmıştır, ki bu tezlerden bazıları Türkçe bazıları ise

X

Zazaca yazılmıştır. Bu makale sayesinde tez danışmanları ve tez konuları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu makale ayrıca tez konularının belirlenmesi, öğrencilerin ve danışmanların işlerini kolaylaştırmakta, aynı konuların çalışılmasının önünü almaktadır.

Nurettin Beltekin, *Zazaca Yazımda Ağız Sorunları-Bingöl Ağzı Örneği-* adlı çalışmasında dilbilimsel bir konu üzerinde durmaktadır. Zazacada standardizasyon süreci otuz yıla yakın bir süredir devam etmektedir ama henüz bile istenilen düzeyde değildir. Hal böyleyken ağızların farklı özellikleri ile yazılan metinlerin anlaşılması zorluk oluşturmaktadır. Ağızların özellikleri Zazaca için bir zenginlik ve dil kurallarının belirlenmesinde geniş bir imkân sağlamaktadır. Aynı zamanda yazıda ağız özelliklerini kaydetmek de zordur. Beltekin, bu çalışmasında Bingöl ağzının önemli özelliklerini, kısaca analiz etmiştir. Bingöl ağzı tamlama, diftong, fiil çekimleri gibi özellikleri yönünden Zazacada önemli bir ağızdır. Ağızların özelliklerini tespit etmek, dilbilimsel çalışmalarda karşılaştırma imkânı vermektedir. Bu yüzden bu tür çalışmalar karşılaştırmalı dilbilimde önemli bir rol oynar. Şimdiye dek Zazacada ağız özellikleri hakkında pek fazla çalışma da yapılmamıştır.

İbrahim Bingöl, Zazaca ve Kurmanccada Çekimli Hal adlı yazısında fiillerin çekimli halleri yönünden Zazaca ile Kurmanccayı karşılaştırmaktadır. Zazacada fiiller ve fiillerin özellikleri karmaşık konulardandır. Bingöl, çalışmalarını daha çok karşılaştırmalı dilbilim üzerine devam ettirmektedir. Bu çalışmada çekimli hal, isim, zamir, nesne gibi özellikler göre incelenmiştir. Beltekin'in çalışması gibi, bu çalışma da bir karşılaştırmalı dilbilim çalışmasıdır. Fakat bu çalışmada Zazacanın ağızları birbirleri ile karşılaştırılmamış, Kürtçenin lehçeleri olan Kurmancca ile Zazaca arasında bir karşılaştırma yapılmıştır.

Bu özel sayıya Pınar Yıldız, *Bir İlk Roman Olarak Kilama Pepûgî Üzerine Bir Analiz* makalesiyle katılmıştır. Yıldız, yazısında Deniz Gündüz'un adı geçen romanını incelemiştir. Yazıda romana bir çerçeve çizilmiş ve bir ilk roman olarak *Kilama Pepûgî* incelenmiştir. Yazıda Zazaca romanına dair oldukça önemli bilgiler verilmiş, telif ve çeviri romanlar liste olarak sıralanmıştır.

Bu sayıda yazıların yarısına yakını kadın yazarlar tarafından yazılmıştır. Özel bir sayıda böyle bir durum bizim için de bir gurur sebebidir. Ronya İlbasmış da *Beşinci Sınıf Zazaca Ders Kitaplarının Toplumsal Cinsiyet (Gender) Bağlamında İncelenmesi* başlıklı makalesiyle Zazaca ders kitaplarıyla ilgili bir eleştiri kaleme almıştır. Bu yazıda Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ilkokul çocuklarına Zazaca öğretmek için hazırlanan kitaplar, toplumsal cinsiyet yönünden değerlendirilmiştir. İlbasmış, çalışmasında iki ders kitabını incelemiş ve bu kitaplardan ilginç sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Muhtemelen makale yazarının ortaya çıkardığı bu sonuçlar, kitap yazarları tarafından bilerek kullanılmamıştır ama anlaşıldığı üzere makalede bahsedilen durum toplumda yerleşik bir tutuma işaret etmektedir.

Veysel Yıldızhan Zazaca en eski yazılar üzerine *En Eski Kirmancca Metinlerin Yazarları ve Yazıları (1798-1903)* adlı bir makale hazırlamıştır. Yıldızhan çalışmasında Sultan Efendi'nin yazısından bahsetmektedir. Bu yazı doğru ise ve elde edilirse, Zazaca için yazıya geçme tarihi değişecektir. Yıldızhan bu yazıdan bir kısım vermekte ve bu yazının eleştirisini de yapmaktadır. Yıldızhan'ın makalesinde 1798 ile 1903 arasında yapılan çalışmalar da kronolojik bir şekilde verilmektedir; bu yazılarda geçen sözcükler de tablolar ile ifade edilmiştir. Bu çalışmada Zazaca sözcüklerin süreç içindeki değişimi de tespit edilebilir. Keşke Zazaca yazılı metinler daha fazla olsaydı ve diyakronik araştırmalar daha iyi bir temelde yapılsaydı.

Nadire Güntaş Aldatmaz bu özel sayıya *Kirmanccada (Zazacada) Modern Öykü* başlıklı çalışması ile katılmaktadır. Aldatmaz, çalışmasında Zazaca modern öyküden bahsetmekte ve geniş bir çerçevede öykü tahlili yapmaktadır. Bu yazıda hem istatistiksel veriler verilmiş hem de biçim ve anlam yönüyle Zazaca öyküler analiz edilmiştir. Aldatmaz yazısında Topaç, Canşad, Demirel gibi öykü yazarları üzerinde özellikle durmaktadır. Yazarın kendisinin de bir öykü yazarı olması dolayısıyla öykülerin doğasını çok iyi bilmektedir, bu bilgisi tahlillerinde kendini göstermektedir.

Bu sayı dergimiz için bir ilk tecrübe olma özelliğindedir. Bu sayının hazırlanmasında, hakemlere gönderilmesinde, incelenmesine ve bütün süreçte mamosta Dr. Şehmus Kurt bize çok yardımda bulundu. Bu içtenliği ve Zazacaya olan aşkından dolayı ona çok teşekkür ederiz. Bu ilk tecrübeye Zazacayı ve Zazaları inceledik. Bu sayıda farklı alanlarda değerli yazılar dergimizde yer aldı. Beklentimiz sadece dergimizde değil, diğer dergilerde de Zazaca için özel sayılar hazırlanmasıdır. Zazaca ve Zazalar üzerine çalışmaların araştırmacılar arasında yaygınlaşması ve daha birçok değerli çalışmanın yapılması dileğiyle.

Dr. Ahmet KIRKAN
Sayı Editörü

Special Issue

Zazakî and Zazas; Literature, Culture and Language

EDITORIAL

Esteemed Readers, Researchers and Academics,

The Journal of Mesopotamian Studies (JMS) features a special issue titled *Zazaki and Zazas; Literature, Culture and Language*. Many valuable researchers and academics contributed to this special issue. In this issue, *Zazas and Zazaki* are analyzed in terms of many subjects such as language, culture, history, literature, geography and identity. In fact, this issue should have been published a month earlier, however the pandemic process has also affected the publication of this special issue, and this issue could only be published by the end of 2020. We are very happy that we can achieve the goal we set for this special issue.

Although *Zazaki* has many archaic features of the old Iranian languages, the writing process of *Zazaki* is more recent. It was only in the early 20th century that *Zazaki* texts and copyrights appeared. At a time when *Zazaki* was facing a lot of difficulties to switch to written literature, the general situation of the world was worsening in every aspect and the situation was more difficult for Kurdish. For a long time *Zazaki* could not be written freely. *Zazaki* remained silent until the mid-1960s. It is difficult to say that after these years *Zazaki* made a serious breakthrough in the written field and also that many books were written and many scholars showed up. The danger of getting lost and forgotten for the *Zazaki* is always in question. After the steps taken after the 2000s, a relatively free environment has emerged for *Zazaki*. After these years, books were written, journals and newspapers were published, doctoral and master level academic theses were written in *Zazaki*. Again, these efforts are not enough for *Zazaki*. When the publications, journals and theses in the Kurdish language is compared with other languages it becomes clear that *Zazaki* is deficient in these areas. Therefore, this study provides an opportunity for the advancement of *Zazaki* and such studies should be encouraged.

The writing process in *Zazaki*, which started with Mela Ehmedê Xasî, continued with Osman Esad Efendî. In accordance with the spirit of the time, the first texts written in *Zazaki* were the mawlıds. Both of these authors have written mawlid. Mawlid of Mela Ehmedê Xasî was published in Diyarbakır in 1899, but Osman Esad Efendi's mawlid was published by Celadet Alî Bedirxan in Damascus in

XIII

1933 after his death. Until the 1960s, Zazaki works were not written. In 1979, Kovara Tîrêj was published in 4 issues. Zazaki has been partly featured in journals such as Nûbihar, War, and Bîr. 1996 is an important year for Zazaki. In 1996, Grûba Xebatê ya Vateyî [Vate Workshop] was established and immediately after that, Kovara Vateyî started its publishing life. This journal has been published in 65 issues so far, and this journal completely contains articles in Zazaki. After 2010, Kurdish Language and Literature departments and Living Languages Institutes started to be opened at universities, and graduate thesis and projects were prepared by many students in master's programs and non-thesis master's program in these institutes. Mardin Artuklu University Institute of Living Languages in Turkey has fulfilled the very important task in this field and still fulfills this task well. Doctoral and master studies on Zazaki are also carried out in other universities. *Newepel* newspaper has been published in 100 issues in the last decade, *Kovara Şewçila* and *Kovara Ewro* have been published.

For this issue, many researchers and academics have sent articles. Some of these articles could not be completed due to the current process and their place in the journal is missing. For this journal, 8 journals went through the reviewing process and were selected by the reviewers. Based on the experience we gained from this issue, we realized that the necessary infrastructure for a peer-reviewed journal in Zazaki exists. Eight articles in this issue are written in Zazaki, Kurmanji and Turkish.

Abdurrahman Adak supported this special issue with his article entitled *Classical Zazaki Literature: In the Context of Kurdish Literary Dialects and Islamic Literatures a belated Classical Literature and Its Place in Literary Classicism*. Adak is an academic who has a keen interest in Zazaki and is determined to learn Zazaki. In this work he focuses on Classical Literature in Zazaki. Adak makes a comparison between the dialects of Kurdish in terms of classical literature. Moreover classical eastern literature is mentioned in the article and the delay of Zazaki is emphasized. With the knowledge of Adak, who is an expert in the field of classical literature, reading on classical Zazaki will be a good experience for us and our readers.

With his work entitled *Bibliometrik Analysis of Master Thesis Writen on Kirmancki (Zazaki) in Turkey* Mutlu Can focuses on master theses that have been written and accepted between 2013 and 2020. In this study, Can classifies the theses according to a few criteria. Between the specified dates, 49 theses were written on Zazas and Zazaki, some of them in Turkish and some in Zazaki. Thanks to this article, information about thesis supervisors and thesis topics has been given. Especially this article makes the work of students and supervisors easier during thesis topic determination process, and prevents studying the same subjects.

Nurettin Beltekin focuses on a linguistic issue in his work entitled *Dialect Problems in Zazakî Writing -Bingöl Dialect Sample-*. The standardization process in Zazaki has been going on for nearly thirty years, but it is not yet at the

desired level. As such, comprehension of texts written with different characteristics of dialects creates difficulties. The features of the dialects provide a richness for Zazaki and a wide opportunity in determining the language rules. It is also difficult to record dialect features in the manuscript. Beltekin briefly analyzes the important features of the Bingöl dialect in this study. Bingöl dialect is an important dialect in Zazaki in terms of features such as phraseology, diphthong, and verb conjugation. Determining the features of dialects allows comparison in linguistic studies. That's why these types of studies play an important role in comparative linguistics.

In his article entitled *Oblique Case in Zazaki and Kurmanji*, İbrahim Bingöl compares Zazaki and Kurmanji in terms of conjugated forms of verbs. Verbs and features of verbs in Zazaki are complex subjects. Bingöl continues his studies mostly on comparative linguistics. In this study, properties such as inflected state, noun, pronoun, object are examined. Like Beltekin's work, this is a comparative linguistics study. However, in this study, the dialects of Zazaki were not compared with each other, a comparison was made between two Kurdish dialects, Kurmanji and Zazaki.

Pınar Yıldız participated in this special issue with her work entitled *An Analysis of Kilama Pepûgî as a Debut Novel*. Yıldız examines the aforementioned novel of Deniz Gündüz in her article. In the article, a frame was drawn for the novel and *Kilama Pepûgî* is analyzed as a first novel. In the article, very important information about the Zazaki novels is given, copyrighted and translated novels are listed.

Nearly half of the articles in this issue are written by women writers. Such a situation in a special issue is also a reason for pride for us. Ronya İlbasmış has written a review about the textbooks with the article entitled *Gender Analysis of Fifth Grade Zaza Language Books*. In this article, the books prepared by the Ministry of Education to teach Zazaki to primary school children are evaluated in terms of gender equality. İlbasmış examined two textbooks in her study and reveals interesting results from these books. It is possible that these results of the author were not used deliberately by the authors, but as it is understood, the situation mentioned in the article indicates a settled situation in the society.

Veysel Yıldızhan prepared an interesting article titled *The Writers of the Oldest Sources in Kirmanckî and Their Writings (1798-1903)* on the oldest writings in Zazaki. Yıldızhan mentions Sultan Efendi's manuscript in his work. If this inscription is correct and obtained, the date of writing in Zazaki will change. Yıldızhan gives a part of this writing and also criticizes it. In the same article, studies carried out between 1798 and 1903 are also given in chronological order; the words in these articles are also given in tables. In this study, the change of Zazaki words in the process can also be determined. If only there were more written texts in Zazaki and diachronic research had been done on a better basis.

The Journal of Mesopotamian Studies

ISSN:2147-6659 / e-ISSN: 2687-6388

Nadire Gntař Aldatmaz participates in this special issue with her article *Modern Story in Kirmanckî (Zazakî)*. Aldatmaz talks about the modern story in Zazaki and conducts story analysis in a wide range. In this article, both statistical data are given and Zazaki stories have been analyzed in terms of form and meaning. In his article, Aldatmaz emphasizes on story writers such as Topa, Canřad and Demirel. Since the writer herself is a story writer, she knows the nature of the stories very well, and this knowledge shows itself in her analysis.

This issue is the first experience for our journal. In the preparation process of this issue, particularly in reviewing and sending articles to the referees, and in the whole process Dr. řehmus Kurt helped us a lot. We thank him very much for his sincerity and love for Zazakî. In this first experience, we have examined Zazaki and Zazas. In this issue, valuable articles in different fields take part in our journal. Our expectation is that special issues for Zazaki will be prepared not only in our journal but also in other journals. We hope that studies on Zazaki and Zazas will become widespread among researchers and many more valuable studies will be done.

Dr. Ahmet KIRKAN

Issue Editor

Makaleler | Articles

EDEBÎYATA ZAZAKÎ YA KLASÎK: DI PEYWENDA DÎYALEKTÊN EDEBÎ YÊN KURDÎ Û EDEBÎYATÊN ÎSLAMÎ DE EDEBÎYATEKE KLASÎK YA DERENGMAYÎ Û CIHÊ WÊ DI NAV KLASÎZMA EDEBÎ DE

Abdurrahman ADAK¹

KURTE

Mijara vê gotarê analîza qonaxên tarîxa edebîyata Zazakî ya klasîk û nîrxê wê yê edebî ye. Edebîyata Zazakî ya klasîk ku di serdema mîrektîyên Zazayan de derfeta avabûnê nedîtîye, di dawîya sedsala XIXem de bi destê Melayê Xasî li Hezana Liceyê û Osman Es'ed Efendîyo Babîj li Sêwregê ava bûye û geşedana xwe jî di sedsala XXem de di sêgoşeya Dîyarbekir-Xarpêt-Bîngolê de bi dest xistîye. Lêbelê ji ber ku edebîyata Zazakî ya klasîk di tevahîya seyra xwe ya tarîxî de ji desthilatdariyeke ku hîmayeya wê bike mehrûm maye û di serdemeke wisa de derketîye meydanê ku li şûna edebîyata klasîk edebîyata modern hatîye cibîcîkirin wesfê sereke yê vê edebîyatê bûye “edebîyateke derengmayî”. Di binemaya xwe de edebîyata Zazakî ya klasîk bi rêya perwerdeya di medreseyan bizava Xalidîtiyê de û bi naskirina edebîyata Kurmancî ya klasîk derketîye meydanê û pêş ketîye. Loma jêdera sereke ya edebîyata Zazakî ya klasîk edebîyata Kurmancî ye ku di nav dîyalektên di yên Kurdî de jî pêwendîyên bi vî rengî hene. Derengmayîna edebîyata Zazakî ya klasîk ji aliyê hunera edebîyatê û klasîzma Îslamî ve tibabek kêmasî bi xwe re anîbin jî, ji ber ku vê edebîyatê ev 124 sal in hebûnek bexşî ziman û edebîyata Zazakî kirîye nîrxekî xwe yê pir bilind heye. Di encamê de edebîyata Zazakî ya klasîk wek dîyalekteke edebî ya Kurdî û şaxek ji edebîyatên Îslamî di nav cihana edebî de rola xwe dilîze.

Peyvên Sereke: Edebîyata Zazakî ya klasîk, edebîyata derengmayî, serdema mîrektîyan, Xalidîti, klasîzm.

---

¹ Prof. Dr., Zanîngeha Mardin Artukluyê, Beşa Ziman û Edebîyata Kurdî/Mardin Artuklu Üniv. Kürt Dili ve Edb. Bl., abdurrahmanadak@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9124-1605>

Klasik Zaza Edebiyatı: Kürtçe'nin Edebî Diyalektleri ve İslamî Edebiyatlar Bağlamında Gecikmiş bir Klasik Edebiyat ve Edebî Klasizm İçerisindeki Yeri

ÖZ

Klasik Zaza edebiyatının dönemleri ile bu edebiyatın edebi değerinin analizi bu makalenin konusunu teşkil etmektedir. Zaza beylikleri döneminde ortaya çıkma fırsatını elde edemeyen klasik Zaza edebiyatı XIX. yüzyılın sonunda Hezan/Lice'de Molla-yı Hasî ve Siverek'te Osman Es'ad Efendî Babij'in eliyle ortaya çıkmış ve XX. yüzyılda da Diyarbakır-Elazığ-Bingöl üçgeninde gelişmiştir. Şu var ki klasik Zaza edebiyatı bütün tarihi boyunca kendisini himaye edecek bir iktidardan mahrum kaldığı ve klasik edebiyatın yerine modern edebiyatın ikame edildiği bir dönemde ortaya çıktığı için "gecikmiş bir edebiyat" olmak onun temel bir vasfı olmuştur. Esasında klasik Zaza edebiyatı Halidilik akımının medreselerinde görülen eğitim ve buralarda klasik Kurmançî edebiyatını tanıma sonucunda ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bu yüzden de klasik Zaza edebiyatının temel bir kaynağı klasik Kurmançî edebiyatı olmuştur. Nitekim Kürtçe'nin diğer diyalektleri arasında da benzeri etkileşimler bulunmaktadır. Klasik Zaza edebiyatının geç ortaya çıkışı edebiyat sanatı ve İslamî klasikizm açısından azımsanmayacak hasarlar ortaya çıkartmışsa da, bu edebiyat 124 yıldır Zazakî dili ve edebiyatına bir varoluş bahşettiği için çok önemli bir değere sahiptir. Netice itibarıyla klasik Zaza edebiyatı Kürtçe'nin edebi bir diyalekti ve İslamî edebiyatların bir kolu olarak edebiyat dünyasındaki rolünü oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Zaza Edebiyatı, gecikmiş edebiyat, beylikler dönemi, Halidilik, klasikizm.

Classical Zazaki Literature: In the Context of Kurdish Literary Dialects and Islamic Literatures a belated Classical Literature and Its Place in Literary Classicism

ABSTRACT

The aim of this article is to analyze the stages of classical Zazaki literature history and its literary value. Classical Zazaki literature, which did not find the opportunity to be established during the Zazaki emirates, was founded in the late 19th century hby Melayê Xasî in Hazana of Lice and Osman Es'ed Efendiyo Babij in Siverek and its development was initiated in triangle of Diyarbakir-Harpur-Bingöl in the 20th century. However, as it has been deprived of the power to support it throughout its history, and as it has come to the fore in such an era that the modern literature was placed instead of it, "belated literature" has become main characteristic of classical Zazaki literature. At its core, classical Zazaki literature emerged through education in the madrassas of the Khalidite movement and emerged with the introduction of classical Kurmanji literature. Therefore, the main source of classical Zazaki literature is Kurmanji literature, as there has been similar relations with other Kurdish dialects. Though the belatedness of classical Zazaki literature has been brought to the forefront certain deficiencies in terms of literary arts and Islamic classicism, this literature is significant as it has granted an existence to Zazaki language and literature for 124 years. As a result, classical Zazaki literature plays its role in the literary world as a literary dialect of Kurdish and branch of Islamic literatures.

Keywords: Classical Zazaki Literature, Late Literature, The Age of Emareset, Khalidism, Islamic Classicism.

Destpêk

Edebîyata Zazakî ya klasîk çawa ku şaxeke edebîyata Zazakî ya giştî ye di çarçoveyê berfirehtir de şaxeke edebîyata Kurdî ya klasîk e û di çarçoveyê hêj berfirehtir de jî şaxeke edebîyata klasîk a Rojhilata Îslamî ye. Li gor zanyariyên me yê vê kêlîyê mehsûlên edebî yê edebîyata Zazakî ya klasîk cara pêşî di dawîya sedsala XIXem de li derûdora Dîyarbekirê hatine dayîn. Edebîyata klasîk a Rojhilata Îslamî ku di vê gotarê de bi şeweya “edebîyata Îslamî” dê bê kurtkirin ji aliyê poetîk, retorîk, tematîk û stîlîstîk ve sistemeke edebî ya hevpar e ku di nav miletên Misilman de belav bûye û jêdera wê ya sereke û hevpar çanda Îslamî ye. Ziman û xweseriyên mehellî cuda bin jî ev hevparîya ku di nav edebîyatên miletên Misilman de tê dîtin wan dixê edebîyateke hevpar ku bi vê taybetîya xwe ji edebîyatên di yê cîhanê vediqete. Edebîyata Îslamî bi edebîyata Erebi ava bûye, bi edebîyata Farisî kemilîye û bi edebîyatên gelek miletên Misilman li coxrafayayê berfireh belav bûye ku di serê van miletan de Kurd, Tirk, Urdu, Peştû, Boşnak, Arnawud, Sewahilî û hwd. tèn.

Di esasê xwe de hijmara edebîyatên klasîk ên Îslamî ji hijmara miletên navborî zêdetir e. Lewra hinan ji van miletan di tevahiya tarîxa xwe ya edebî de zimanekî standart bi kar anîne, lêbelê ji wan miletan yê ku derfeta standardîzekirina ziman bi dest nexistine di zeman û mekanên cuda de bi dîyalektên xwe yê cuda edebîyatên cuda saz kirine û bi vî awayî edebîyatên dîyalektan derketine meydanê. Hebûna dîyalektên edebî di nav wan miletan de ku nekarîne zimanekî standart ê edebî saz bikin tiştekî asayî ye. Lewra her dîyalektek bi taybetîyên xwe yê cihê ji dîyalektên di vediqete û eger di navbera dîyalektan de pêwendî tunebin di encamê de dîyalekt dirûvê zimanên serbixwe werdigirin

Dema em ji vî aliyê ve li edebîyatên Îslamî dinêrin em dibînin ku edebîyatên Erebi û Farisî û hin edebîyatên di ji bo dîyardeya yekem (zimanê edebî yê standart) û edebîyatên Kurdî, Tirkî û Urdu jî ji bo dîyardeya duyem (dîyalektên edebî) wek nimûne derdikevin pêş. Çawa ku di tarîxa edebîyata Tirkî de bi Tirkîya Çaxatayî, Tirkîya Azerî, Tirkîya Osmanî û hwd. û di ya Urdu de jî bi Urduya Guçrî û Urduya Dekkenî edebîyatên dîyalektan ava bûne bi heman rengî di ya Kurdî de jî bi Kurdîya Lorî, Kurdîya Hewramî, Kurdîya Kurmancî, Kurdîya Soranî û Kurdîya Zazakî edebîyatên serbixwe ava bûne. Di esasê xwe de dema Ziya Gökalp dibêje Kurmancî, Zazakî, Soranî, Goranî û Lorî zimanên Kurdî ne ku hemû jî di Kurdîya qedîm de digihîjin hev îşaretî dîyalektên edebî yê Kurdî jî dike. Lewra Gökalp piştî behsa hebûna edebîyatên van her pênc dîyalektên Kurdî kiriye û ji edîben wan nimûne dane. Di vê çarçoveyê de Gökalp bi rêzê ji bo edebîyata Goranî Mewlana Xalid [Şarezorî] (k.d. 1826) ji bo edebîyata Lorî Baba Tahirê Uryan (s.s. XI), ji bo edebîyata Soranî [Şêx] Rizayê Talebanî (k.d. 1910), ji bo edebîyata Zazakî Xasî Efendî [Melayê Xasî] (k.d.1951) û ji bo edebîyata Kurmancî Melayê Cizîrî (k.d. 1640), Ehmedê Xanî (k.d.1709) û Melayê Bateyî (s.s. XVIII) wek nimûne pêşkêş dike (Gökalp, 1992: 25-26). Bi vî awayî Gökalp, li gor zanyariyên

berdest, dibe yekem kes ku wek diyardeyekê diyalektên edebî yên Kurdî destnîşan dike û di vê çarçoveyê de Zazakî jî wek dîyalekteke edebî ya Kurdî li qelem dide. Herçiqas Gökalp her yek ji Goranî, Soranî, Kurmancî û Zazakî wek ziman bi nav dike jî di encamê de wan hemûyan wek şaxezimanên Kurdîya qedîm qebûl dike û wan di bin banê Kurdî de kom dike.

Bêguman avabûna edebîyateke standart a yekgirtî di encama guncawbûna şertên sîyasî û civakî de pêkan e. Dikare bê gotin ku di tarîxê de mîletên ku bi rêya desthilatdarîyên siyasî yên patrîmonyal (Aykaç, 2020) sazîyên xwe yên perwerdeyê ava kirine û di encama vê perwerdeyê de zimanê xwe kirine zimanê nivîsê edebîyata xwe ya standart jî ava kirine. Hêza van edebîyatan paralelî vê paşxanê guherîye; paşxana bihêz edebîyateke bihêz û paşxana lawaz edebîyateke lawaz encam dêraye. Çawa ku di edebîyatên Erebî û Farsî de tê dîtin piştî ku zimanê standart hatîye bidestxistin êdî bi rêya dewletên nû desthilatdarî dest jî biguhere hilberîna edebî her bi wî zimanê standart dom kiriye. Lêbelê mîletên ku di destpêkê de zimanekî standart saz nekirine û li ser wî rehî pêş neketine mecbûr mane ku di zeman û mekanên cuda de dîyalektên xwe yên cuda wek zimanên edebî bi kar bînin. Bêguman ji bo ku dîyalekt bibin zimanên edebî hebûna desthilatderîyê ji bo wan jî şert e ku ev yek ji bo dîyalektên edebî yên Kurdî jî wisa ye.

Di roja me de edebîyatên klasîk yên mîletên Misilman êdî bûne malê tarîxê. Lewra sîstema îdarî, civakî, çandî û dînî ya ku ev edebîyat derxistiye meydanê ji holê rabûye û ber bi sîstemeke nû ve veguherîye ku ew jî sîstema Rojavayî ye. Lêbelê edebîyatên Îslamî gelek in û seyra tarîxî ya qonaxên avabûn, geşedan û dawîlêhatina wan ji hev cuda ne. Dema mirov ji vî alîyî ve li edebîyata Zazakî ya klasîk dinêre mirov dibîne ku ev edebîyat hem di çarçoveya edebîyata Kurdî de hem jî di çarçoveya edebîyatên dî yên Îslamî de wek edebîyateke gelekî ciwan derdikeve pêş. Di esasê xwe de edebîyata Zazakî ya klasîk piştî dawîlêhatina serdema edebîyatên klasîk derketîye meydanê. Bi awayekî balkêş sedsala XXem ku edebîyatên dî yên klasîk hukmê xwe tê de winda kirine yan jî lawaz bûne ji bo edebîyata Zazakî bûye sedsala avabûn û geşedanê. Dema edebîyata Zazakî ya klasîk derketîye meydanê li cîhana Îslamê di encama guherînên sîyasî, civakî û hwd. de serdestîya bihêz a edebîyata klasîk êdî nemaye û vê edebîyatê cihê xwe ji edebîyata modern re hêlaye. Yanî derketina edebîyata Zazakî ya klasîk tam jî rastî serdema pêşketina edebîyata modern tê. Loma jî eger mirov avabûna edebîyata Zazakî ya klasîk wek avabûneke derengmayî ya paşwext û edebîyata Zazakî ya klasîk jî wek edebîyateke derengmayî pênase bike dê ne şaş be.

Ev derengmayîna paşwext wek taybetîyeke bingehîn a edebîyata Zazakî ya klasîk derdikeve pêş û ev edebîyat di nav dîyalektên edebî yên Kurdî û di nav edebîyatên dî yên Îslamî de bi vî alîyê xwe balê dikişîne ser xwe. Bêguman ev rewşa wê bi xwe re gelek pirsan jî tîne ku hêjayî analîzê ne: Gelo edebîyata Zazakî çima berî vê serdema dereng nekarîye edebîyata xwe ya klasîk saz bike? Gelo di serdema dawîlêhatin/lawazîya edebîyata klasîk a Îslamî de derketina edebîyata Zazakî ya klasîk bi çi faktoran ve girêdayî ye? Gelo edebîyateke ku di wextekî weha de bi

derengî derkeve meydanê ji alîyê kapasîte û nîrxê edebî ve di çî rewşê de ye? Gelo edebîyateke ku piştî serdema klasîzma Îslamî derkeve meydanê bi klasîzma edebî ya Îslamî re çiqasî digunce? Armanca vê gotarê ew e ku di çarçoveya van pirsan de cihê edebîyata Zazakî ya klasîk di nav dîyalektên edebî yên Kurdî û bi giştî jî di nav edebîyatên Îslamî de bê tesbîtkirin û li ser kapasîte û nîrxê wê yê edebî hin analîz bîn analîzkirin.

Bêguman metnên damezirîner ên edebîyata Zazakî ya klasîk, çawa ku li nav gelek mîletên dî yên Misilman jî wisa ye, ne tenê metnên edebî ne ew di heman demê de belgeyên tarîxî ne ku destpêka derbasbûna wî zimanî bo nivîsê jî destnîşan dikin. Ji ber ku metnên damezirîner ên edebîyata Zazakî ya klasîk di heman demê de metnên pêşî yên zimanê Zazakî ne jî gotar di heman demê de bi tarîxa zimanê Zazakî re jî eleqedar e.

Di gotarê de berî her tiştî di peywenda dîyalektên edebî yên Kurdî û edebîyatên dî yên Îslamî de avabûna edebîyata Zazakî ya klasîk wek edebîyateke derengmayî dê bi awayekî berawirdî bê destnîşankirin. Piştî di beşên serbixwe de pirsên “Edebîyata Zazakî ya klasîk çima biwext derneket meydanê?” û “Edebîyata Zazakî ya klasîk di serdemeke dereng de çawa derket meydanê?” dê bîn bersivandin. Piştî qonaxên edebîyata Zazakî ya klasîk û mehsûlên wê yên edebî dê bi awayekî sistematîk bîn analîzkirin. Piştî jî di çarçoveya hunera edebîyatê û klasîzma edebî de rengvedana nerênî ya derengmayîne ya li ser vê edebîyatê dê bê pêşkêşkirin. Di beşa encamê de jî li ser cihê edebîyata Zazakî ya klasîk di nav edebîyatên Kurdî û Îslamî de dê hin analîz bîn kirin.

1. Di Peywenda Dîyalektên Edebî yên Kurdî û Edebîyatên Îslamî de Avabûna Edebîyata Zazakî ya Klasîk Wek Edebîyateke Derengmayî

Hemû daneyên li ber destan nîşan didin ku edebîyata Zazakî ya klasîk bi mewlûdên Melayê Xasî û Osman Es'ed Efendîyo Babij di dawîya sedsala XIX û destpêka sedsala XXem de li devera Diyarbekirê derketîye meydanê (mewlûda Xasî: Hezan/Lice, 1886; mewlûda Babij: Sêwreg, 1903). Edebîyata Zazakî ya klasîk piştî vê qonaxa avabûnê di sedsala XXem de ji Diyarbekirê heta bi Çewlîgê (Bîngol) di sahayê berfirehtir de belav bûye û di vê sedsalê de bi dayîna berhemên nû hebûna xwe domandîye.

Ji alîyê serdema avabûn xwe ve edebîyata Zazakî ya klasîk di nav edebîyatên Îslamî de ku Kurdî jî beşek jê ye cihêkî xwe yê taybet heye. Lewra ev edebîyat li gor edebîyatên dî yên Îslamî di qonaxêke pir dereng a tarîxa Îslamê de derketîye meydanê ku di vê qonaxê de êdî edebîyata klasîk wextê xwe xilas kirîye. Di esasê xwe de edebîyatên klasîk ên Îslamî mehsûlê serdema klasîk a tarîxa Îslamê ne ku di wê serdemê de bi sistema xwe ya îdarî û sazîyên xwe yên klasîk (medrese û tekya) çandêke xweser a mîletên Misilman heye û edebîyata klasîk jî mehsûlê vê çandê ye. Ev serdema klasîk ji destpêka Îslamîyetê dest pê dike (sedsal VII) û heta bi dawîya sedsala XVIIIem dewam dike ku ji alîyê qonaxên klasîk ên tarîxa Ewropî

ve beramberî qernên navîn û qernên nû tê. Di vê maweyê de li nav miletên Misilman çanda serdest çanda Îslamî û edebîyata serdest jî edebîyata klasîk a Îslamî ye. Piştî ku ji dawîya sedsala XVIIIem şûnde ji aliyê leşkerî û çandî ve cîhana Îslamê dikeve bin bandora çanda Rojavayê, di tarîxa Îslamê de serdema klasîk cihê xwe dide serdemeke nû ku wek serdema modern a tarîxa Îslamê tê binavkirin.² Di vê serdema nû de êdî çanda Rojavayî nifûzî nav miletên Misilman dike û her di vê çarçoveyê de li kêleka edebîyata klasîk a Îslamî di bin bandora edebîyata Rojavayê de edebîyateke nû jî derdikeve meydanê. Bi vî awayî di destpêka serdema modern a tarîxa Îslamê de li nav miletên Misilman hem edebîyata Îslamî hem jî edebîyata Rojavayî bi hev re tîn dîtin ku ev yek, bo nimûne, ji bo edebîyata Osmanî serdema piştî îlankirina Tenzîmatê (1839) heta bi dawîlêhatina dewleta Osmanî destnîşan dike. Lêbelê ev nayê wê wateyê ku her du terzên edebîyatê hebûna xwe di heman astê de û bi heman hêzê didomînin. Berevajîyê wê her ku diçe edebîyata modern pêş dikeve, edebîyata klasîk jî paş dikeve. Di serdema dewletên nû yên sedsala XXem de edebîyata klasîk êdî bi tevahî dibe malê tarîxê. Lêbelê herçiqas li nav miletên wek Erebb, Tirk û Îranîyan ku bi destê sazîyên dewletê derbasî modernîzasyonê bûne rewş weha be jî li nav miletên bê dewlet ku derfeta bidestxistina modernîzasyonê nedîtine rewş jî vê yekê cudatir e û tu guman tune ku Kurd jî bo vê yekê nimûneyeke girîng in. Bi gotineke dî; miletên ku di tarîxa xwe de zimanê fermî yê dewletê wek zimanê edebî yê standart saz kirine bi avakirina dewletên modern re li şûna edebîyata klasîk edebîyateke nû îqame kirine. Lêbelê li nav miletên bê dewlet û xwedî dîyalektên edebî pêvajoya modernîzasyonê û derbasbûna edebîyata modern bi derengî ketîye. Guman tune ku ev derengmayîn jî bo edebîyata klasîk a van miletan ne xaleke erênî ye. Lewra edebîyatên klasîk ên ku di serdema klasîk de derketine meydanê li gor ruhê serdema xwe ne, lêbelê edebîyatên klasîk ên ku di serdema modern de hebûna xwe domandine yan jî ji nû ve derketine meydanê bivênevê dê ji ruhê serdema xwe dûr bimînin.

Di serdema ku Erebb, Tirk û Îranîyan dest bi edebîyata modern a Rojavayî kiribûn, ku ev yek bo nimûne li nav Osmanîyan rastî serdema Tenzîmatê (1860-1895) tê, li nav Kurdan di çarçoveya serdema Xalidîtiyê de bizaveke bihêz a edebîyata klasîk heye. Lêbelê bi dawîlêhatina dewleta Osmanî û avabûna dewletên nû re ev serdestiya Xalidîtiyê jî dest diçe. Di nav şertên dijwar ên sedsala XXem de, di çarçoveya şopandina edebîyatên serdemên mîrektîyan û Xalidîtiyê de be jî edebîyata Kurdî ya klasîk bi awayekî hebûna xwe didomîne. Lêbelê ji ber nebûna şertên guncaw bivênevê edebîyata klasîk a vê serdemê jî aliyê klasîzma edebî ve lawaz dimîne.

Eger em bînin bîra xwe ku serdema modern a tarîxa Îslamê beramberî sedsalên XIXem û XXem tê em ê bibînin ku derketina edebîyata Zazakî ya klasîk beramberî dawîya qonaxa yekem a serdema modern (dawîya sedsala XIXem) û belavbûna wê jî beramberî qonaxa duyem a serdema modern (sedsala XXem) tê. Piraniya

² Davut Dursun, "İslâm (Günümüz İslam Dünyası)", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/islam#8-islam-ulkeleri-ve-nufus> (08.11.2020).

berhemên edebîyata Zazakî di sedsala XXem de di serdema dewleta Tirkîyeyê de hatine nivîsîn ku di vî wextî de medrese û tekyayên Kurdan ku jêderên sereke yên edebîyata klasîk in azadîya xwe ji dest dane û gelekî lawaz bûne. Yanî edebîyata Zazakî ya klasîk di dewreke wisa de belav bûye ku li cîhana Îslamê edebîyata klasîk nemaye û li nav Kurdan jî jêderên edebîyata klasîk hatine qedexekirin. Edebîyateke ku avabûn û geşedana wê di serdemeke weha de be bi awayekî siruştî dê wek “edebîyateke derengmayî” bê wesifkirin.

Gelo derketin û geşedana edebîyata Zazakî ya derengmayî tê çi wateyê? Ev yek nixê edebîyata Zazakî zêde dike yan kême dike? Gelo di nav dîyalektên edebî yên Kurdî û bi giştî di nav hemû edebîyatên Îslamî de tenê edebîyata Zazakî di vî rewşê de ye, yan edebîyatên di jî hene ku di qonaxa dawîn a tarîxa Îslamê de (di serdema modern de) derketibin meydanê? Bêguman ji bo ku mirov bikare bersiva van pirsan bide divê mirov rewşa giştî ya dîyalektên edebî yên Kurdî û edebîyatên Îslamî bizanibe û cihê edebîyata Zazakî ya klasîk di nav wan de destnîşan bike. Loma jî em dixwazin di çarçoveya tablo û xişteyan de mijarê vekolin û bi vî awayî encameke şênber bi dest bixin.

Ji bo ku em cihê edebîyata Zazakî di nav dîyalektên edebî yên Kurdî de tesbît bikin divê em bi kurtî be jî li seyra tarîxî ya avabûna van dîyalektan binêrin. Çawa tê zanîn dîyalektên edebî yên Kurdî bi giştî li ser pênc beşan tên parvekirin ku ew jî Kurdîya Lorî, Kurdîya Goranî, Kurdîya Kurmancî, Kurdîya Soranî û Kurdîya Zazakî ne. Ji van dîyalektên edebî Kurdîya Lorî di sedsala XIem, Kurdîya Goranî di sedsala XVem, Kurdîya Kurmancî di sedsala XVIem, Kurdîya Soranî di destpêka sedsala XIXem û Kurdîya Zazakî jî di dawîya sedsala XIXem de dest pê kirine³.

Ji aliyekî di ve ji bo ku mijar tam zelal bibe divê em li serdemên edebî yên van dîyalektan jî çavekî bigerînin. Bi vî awayî Zazakî jî di nav de kîjan dîyalekt di kîjan serdemê de ava bûye û di kîjan serdeman de li ser pîyan maye dê bê dîtin. Berî her tiştî em dixwazin îfade bikin ku em tarîxa edebîyata Kurdî ya klasîk li ser çar serdemên bingehîn dabeş dikin: Serdema berî mîrektîyan, serdema mîrektîyan, serdema Xalidîtîyê û sedsala XXem. Di tabloya jêrîn de dîyalektên edebî yên Kurdî û serdemên bingehîn ên tarîxa edebîyata Kurdî ya klasîk bi hev re hatine dayîn û hevyeckirin.

³ Abdurrahman Adak, "Kürtler", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kurtler#8-dil-ve-edebiyat> (22.12.2020).

Serdem →	Berî Mîrektîyan (X-XIII)	Mîrektî (XIV- 1850)	Xalidîtî (1850- 1925)	Sedsala XXem (1925- 2025)
Dîyalekt ↓				
Lorî	Lorî	Lorî	-	-
Hewramî	-	Hewramî	Hewramî	-
Kurmancî	-	Kurmancî	Kurmancî	Kurmancî
Soranî	-	Soranî	Soranî	Soranî
Zazakî	-	-	Zazakî	Zazakî

Tablo: Serdem û Dîyalektên Edebîyata Kurdî ya Klasîk

Di encama hevyeckirina dîyalekt û serdeman de ku di tabloya jorîn de hatine dayîn serdemên dîyalektên edebî yên tarîxa edebîyata Kurdî ya klasîk bi giştî dibin dozdeh heb ku di xîştaya jêrîn de bi awayekî kronolojîk hatine rêzkirin.

1. Edebîyata Lorî ya Serdema Berî Mîrektîyan
2. Edebîyata Lorî ya Serdema Mîrektîyan
3. Edebîyata Hewramî ya Serdema Mîrektîyan
4. Edebîyata Hewramî ya Serdema Xalidîtîyê
5. Edebîyata Kurmancî ya Serdema Mîrektîyan
6. Edebîyata Kurmancî ya Serdema Xalidîtîyê
7. Edebîyata Kurmancî ya Sedsala XXem
8. Edebîyata Soranî ya Serdema Mîrektîyan
9. Edebîyata Soranî ya Serdema Xalidîtîyê
10. Edebîyata Soranî ya Sedsala XXem
11. Edebîyata Zazakî ya Serdema Xalidîtîyê
12. Edebîyata Zazakî ya Sedsala XXem

Tablo û xîştaya jorîn bi awayekî aşkera nîşan didin ku di nav dîyalektên edebî yên Kurdî de edebîyata Zazakî ya klasîk wek edebîyateke derengmayî derdikeve pêş. Lewra avabûna vê dîyalekta edebî di serdema Xalidîtîyê (1850-1925) de û geşedana wê jî di sedsala XXem de ye ku ev her du mawe jî beramberî serdema modern tên. Lêbelê divê neyê jibîrkirin ku temsîlyeta edebîyata Kurdî ya klasîk a serdema modern ne di destê Zazakî tenê de ye. Lewra di serdema Xalidîtîyê de edebîyatên Hewramî, Soranî û Kurmancî û di sedsala XXem de jî edebîyatên Kurmancî û Soranî di vê temsîlyetê de hevrêtiya Zazakî dikan. Di esasê xwe de temsîlyeta edebîyata klasîk ya serdema modern karakterekî giştî yê edebîyata Kurdî ye ku ji

taybetîyên civaka Kurdî neşet dike û dema edebîyata Zazakî di nav vê civakê de ava dibe bi awayekî siruştî vî rengî werdigire.

Niha jî ji bo ku em cihê edebîyata Zazakî di nav hemû edebîyatên Îslamî de tesbît bikin em ê çavekî li van edebîyatan jî bigerînin. Çawa ku di destpêka gotarê de jî amaje pê hatibû kirin hin miletên Misilman di tevahiya tarîxa xwe ya edebî de zimanekî edebî yê standart bi kar anîne, lêbelê hin miletan jî derfeta standardîzekirina ziman bi dest nexistine û di zeman û mekanên cuda de bi dîyalektên xwe yê cuda edebîyatên cuda saz kirine û bi vî awayî edebîyatên dîyalektan derketine meydana. Dema em di çarçoveya standardîzasyon û dîyalektolojîya edebî de li sedsalên avabûna edebîyatên Îslamî dinêrin em dibînin ku edebîyata Erebi di sedsala Vem (Çetin, 2011:55-59), edebîyata Farisî di sedsala IXem (Sefa -bêtarîx:32), edebîyata Kurdîya Lorî⁴ di sedsala Xem, edebîyata Tirkîya Hakanî, di sedsala XIem, edebîyatên Tirkîya Osmanî, Harezmî Kıpçakî, Azerî û Çaxatayî (Şentürk û Kartal, 2009:31-195) û Kurdîya Hewramî⁵ di sedsala XIVem, edebîyatên Peştû (Andreyev, 2010:92-113), Kurdîya Kurmancî⁶, Urduya Gucri û Urduya Dekkenî⁷ di sedsala XVIem, edebîyatên Boşnakî (Aksoy, 2018: 187) û Sewahilî (Ndreitu, 2104:74) di sedsala XVIIem, edebîyata Arnawudî (Jahjai, 2016: 394) di sedsala XVIIIem, edebîyata Kurdîya Soranî⁸ di destpêka sedsala XIXem, edebîyata Kurdîya Zazakî⁹ di dawîya sedsala XIXem û edebîyata Belûcî di çaryeka duyem a sedsala XXem (1950) (Badalkhan, 2020) de derketine meydana.

Dema em van daneyan ji aliyê standardîzasyon û dîyalektolojîya edebî ve analîz dikin derdikeve meydana ku di edebîyatên Erebi, Farisî, Peştû, Boşnakî, Sewahilî, Belûcî û Arnawudî de zimanekî standart û di edebîyatên Tirkî, Kurdî û Urdu de jî çendîn dîyalekt hatine bikaranîn. Di xîştaya jêrîn de ev edebîyatên Îslamî ji aliyê standardîzasyon û dîyalektolojîya edebî ve hatine dabeşkirin.

Edebîyatên Îslamî	Rewşa Standardîzebûnê	Sedsala Avabûnê
1. Edebîyata Erebi	Erebîya Standart	sedsala Vem
2. Edebîyata Farisî	Farisîya Standart	sedsala IXem
3. Edebîyata Peştû	Peştûya standart	sedsala XVIem
4. Edebîyata Boşnakî	Boşnakîya standart	sedsala XVIIem
5. Edebîyata Sewahilî	Sewahilîya standart	sedsala XVIIem
6. Edebîyata Belûcî	Belûcîya standart	sedsala XXem
7. Edebîyata Arnawud	Arnawudî standart	sedsala XVIIIem

⁴ Adak, "Kürtler", TDV İslâm Ansiklopedisi.

⁵ Adak, "Kürtler", TDV İslâm Ansiklopedisi.

⁶ Adak, "Kürtler", TDV İslâm Ansiklopedisi.

⁷ Halil Toker, "Urduca", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/urduca> (12.08.2020).

⁸ Adak, "Kürtler", TDV İslâm Ansiklopedisi.

⁹ Adak, "Kürtler", TDV İslâm Ansiklopedisi.

8.	Edebîyata Tirkî	Tirkîya Hakanî	sed sala XIem
		Tirkîya Osmanî	sed sala XIVem
		Tirkîya Harezmi	sed sala XIVem
		Tirkîya Kıpçakî	sed sala XIVem
		Tirkîya Azerî	sed sala XIVem
		Tirkîya Çaxatayî	sed sala XIVem
9.	Edebîyata Kurdî	Kurdîya Lorî	sed sala Xem
		Kurdîya Hewramî	sed sala XIVem
		Kurdîya Kurmancî	sed sala XVIem
		Kurdîya Soranî	sed sala XIXem
		Kurdîya Zazakî	sed sala XXem
10.	Edebîyata Urdu	Urduya Gucri	sed sala XVIem
		Urduya Dekkenî	sed sala XVIem

Di xîştaya jêrîn de jî çî edebîyata standart be çî dîyalekta edebî be ev edebîyatên ku li cîhana Îslamê bi awayekî serbixwe derketine meydanê li gor kronolojîya avabûnê hatine rêz kirin.

10

	Edebîyatên Îslamî	Standart/Dîyalekt	Sed sala Avabûnê
1.	Edebîyata Erebi	Erebîya Standart	sed sala Vem
2.	Edebîyata Farisî	Farisîya Standart	sed sala IXem
3.	Edebîyata Lorî	Dîyalekta Lorî ya Kurdî	sed sala Xem
4.	Edebîyata Hakanî	Dîyalekta Hakanî ya Tirkî	sed sala XIem
5.	Edebîyata Osmanî	Dîyalekta Osmanî ya Tirkî	sed sala XIVem
6.	Edebîyata Harezmi	Dîyalekta Harezmi ya Tirkî	sed sala XIVem
7.	Edebîyata Kıpçakî	Dîyalekta Kıpçakî ya Tirkî	sed sala XIVem
8.	Edebîyata Azerî	Dîyalekta Azerî ya Tirkî	sed sala XIVem
9.	Edebîyata Çaxatayî	Dîyalekta Çaxatayî ya Tirkî	sed sala XIVem
10.	Edebîyata Hewramî	Dîyalekta Hewramî ya Kurdî	sed sala XIVem
11.	Edebîyata Kurmancî	Dîyalekta Kurmancî ya Kurdî	sed sala XVIem
12.	Edebîyata Gucri	Dîyalekta Gucri ya Urdu	sed sala XVIem
13.	Edebîyata Dekkenî	Dîyalekta Dekkenî ya Urdu	sed sala XVIem
14.	Edebîyata Peştû	Peştûya standart	sed sala XVIem
15.	Edebîyata Boşnakî	Boşnakîya standart	sed sala XVIIem

16. Edebîyata Sewahilî	Sewahiliya standart	sedsala XVIIem
17. Edebîyata Arnawudî	Arnawudî standart	sedsala XVIIIem
18. Edebîyata Soranî	Dîyalekta Soranî ya Kurdî	destpêka sedsala XIXem
19. Edebîyata Zazakî	Dîyalekta Zazakî ya Kurdî	dawîya sedsala XXem
20. Edebîyata Belûcî	Belûcîya standart	sedsala XXem

Ev xişte bi me didin nişandan ku ji 20 edebîyatên Îslamî 2 heban di serdema modern a tarîxa Îslamê de avabûna xwe temam kirine ku ew jî edebîyatên Zazakî û Belûcî ne. Loma di nav hemû edebîyatên Îslamî de Zazakî û Belûcî wek du edebîyatên derengmayî derdikevin pêş. Li gor vê edebîyata Zazakî ya klasîk di derengmayîne de ne bi tenê ye û vî wesfî digel edebîyata Belûcî parve dike. Lêbelê ev heye ku di nav her duyan de edebîyata Belûcî ji ya Zazakî jî derengtir e. Lewra edebîyata Zazakî di salên dawî yê sedsala XIXem de lê edebîyata Belûcî di serê nîveka duyem a sedsala XXem de derketîye meydanê. Bêguman ji bo ku edebîyata Zazakî ya klasîk a derengmayî bi awayekî dirust bê analîzkirin û ev edebîyat ji nêz ve bê naskirin divê her du kategoriyên jorîn ên edebîyata Kurdî û edebîyatên Îslamî li ber çavan bên girtin û seyra tarîxî ya edebîyata Zazakî li ser vê bingehe bê avakirin.

2. Edebîyata Zazakî ya Klasîk Çima Biwext Derneket Meydanê?

Çawa ku li jorê hat tesbîtkirin edebîyata Zazakî ya klasîk edebîyateke derengmayî ya serdema modern e, ne edebîyateke biwext a serdema klasîk e. Bêguman di biwara sedemên vê yekê de pirsên curbicur tîn bîra mirov ku di nav van de “Gelo edebîyata Zazakî ya klasîk çima di serdema klasîk a edebîyatên Îslamî de bi wext derneketîye meydanê?” wek pîrsa esasî ya mijarê derdikeve pêş. Di dewama vê de jî pirsên bi vî rengî tîn bîro mirov: Gelo digel ku Kurdên Zaza bi Kurdên Kurmanc re heman tarîx û coxrafayê parve dikin û bi heman hadîseyên sîyasî re rûbirû mane çima dema di sedsala XVIem de edebîyata Kurmancî derket meydanê edebîyata Zazakî jî derneket meydanê? Yan gelo di wê serdemê de Kurdên Zaza desthilatdarîyên ku rê li ber edebîyateke Zazakî vekin ava nekirine? Yan gelo ev desthilatdarî hene lêbelê di esnayê sazkirina peymanana Kurd û Osmanîyan de bêteref mane û di encamê de ji destkeftên wê peymanê ku Kurdên Kurmanc bi taybetî di qada edebîyatê de bi dest xistine bêpar mane?

Çavkanîyên tarîxî destnîşan dikin ku di destpêka sedsala XVIem de di şerê Çaldiranê (1514) de dewleta Sefewî ji alîyê hêzên Osmanî û mîrektîyên Kurdan ve tê mexlûbkirin û bi peymannameya ku di sala 1516an de di navbera mîrên Kurdan û Osmanîyan de tê îmzekirin mîrektîyên Kurdan li welatê xwe serxwebûnekê bi dest dixin¹⁰. Bi taybetî divê bê dupatkirin ku di vê prosesê de di navbera mîrektîyên Kurmancan û yê Zazayan de tu ferq tune ye û hemûyan bi hev re di nav koalîsyona

¹⁰ Ji bo zanyariyên berfireh bnr. M. Emin Zeki, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, (wer.: V. İnce, M. Dağ, R. Adak, Ş. Aslan), Nûbihar, Stenbol 2010, r. 161-171; Lazerîv, *Tarîxu Kurdistan* (wer. Ebdî Hacî), weş. Spîrêz, Hewlêr 2011, r. 80-82; V. Mînskoy, “Kürtler”, *İslam Ansk.*, weş. Milli Eğitim Bakanlığı, İst., 1993, C. VI, r. 1089-1114; Şakir Epözdemir, *İdris-i Bitlisi ve Kürt Meselesi*, weş. Fanos, Ankara 2011.

Kurdan de cih girtine (Aydın, 2000:85-94). Hin ji van mîrektîyan ji alîyê statuya îdarî ve wek hikûmetên Kurdan hatine naskirin ku ji mîrektîyên Kurmancan Cizîr, Hezzo, Tercîl, Bedlîs, Îmadîye ws. û ji yên Zazayan jî Gêl, Palu û Gênc di vê kategoriyê de ne (Kılıç, 2001:262). Şerefxanê Bedlîsî jî di *Şerefnameyê* de çawa ku derheqê mîrektîyên Kurmancan de agahîyan dide, bi heman rengî di bin sernavê “Hin Beg û Hikumdarên dî yên Kurdistanê” de derheqê mîrektîyên Zazayan ê wek Gêl, Palo, Çermûk û Suweydiyan de jî agahîyan dide (Şeref Xan, 2007: 259, 274-286).

Bi awayekî pir balkêş digel ku di tarîxê de ji alîyê statuya sîyasî ve di navbera mîrektîyên Kurmancan û yên Zazayan de hevsengîyeke tam heye jî di navbera edebîyatên wan de hevsengîyeke weha çênebûye. Ji alîyêkî di ve divê bê gotin ku piştî peymanê navborî a ku di destpêka sedsala XVIem de hatibû lidarxistin bi handana Îdrîsê Bedlîsî li nav mîrektîyên Kurdan gelek medreseyan nû ava dibin (Bidlîsî, 2001:239-240)¹¹ û di van medreseyan de edebîyateke bihêz a Kurmancî derdikeve meydanê (Adak, 2014: r183-342). Di esasê xwe de ev medrese ne tenê li nav mîrektîyên Kurmancan li nav yên Zazayan jî ava bûne. Bo nimûne mîrê Gêlê yê Mirdasî Ce’fer Beg di sala 1607an de li taxa Tekyayê ya Gêla kevin medreseyek ava kirîye ku wek medreseya Ce’ferîye hatîye binavkirin (Beltekin, 2019:410). Lêbelê digel vê jî heta niha berhem yan jî metnekî edebî ku di serdema mîrektîyên Zazayan ên navborî de bi Zazakî hatibe nivîsîn nehatiye tesbîtîkirin.

Gelo digel ku rewşa sîyasî û atmosfera perwerdehîyê li nav mîrektîyên Zaza û Kurmancan bi tevahî wek hev bû, çima di nav mîrektîyên Kurmancan de bi Kurdîya Kurmancî edebîyateke bihêz ava bûye, lê berevajîyê vê di nav mîrektîyên Zazayan de tu metnên edebî nehatine dayîn? Di vê biwarê de *Şerefnameya* Şerefxanê Bedlîsî ku di dewra mîrektîyên Palu û Gêlê de ji alîyê katibê mîrê Paluyê Şem’î ve bo zimanê Osmanî hatîye wergerandin û di sala 1682an de bo mîrê Paluyê Yansûr Beg û di sala 1884an de jî bo mîrê Gêlê Mustafa Beg hatîye pêşkêşîkirin (Baluken, 2016: 20), derîyê hin analîzan ji me re vedike û me digihîne hin encamên girîng. Berî her tiştî ev yek nîşan dide ku di qesrên van mîrektîyan da atmosfereke entellektuel heye lêbelê vê atmosferê edebîyata Zazakî encam nedêraye. Dîsa di qesrên van mîrektîyan de zimanê îdare û rewşenbîrîyê ji Farisî wêdetir Osmanî ye. Di serencamê de di dewra van mîrektîyan de berhem hatine dayîn lêbelê ev berhem ne bi Zazakî, bi Tirkîya Osmanî ne.

Di qesrên Zazayan de hebûna Osmanî û nebûna Zazakî wek paradoksekê bixuye jî, di esasê xwe de ev yek daneyekê girîng e ku dê problema di biwara nebûna berhemên Zazakî de heta astekê çareser jî bike. Ev dane bi awayekî pir aşkera destnîşan dike ku di wê serdemê de di van qesran de zimanê îdare û rewşenbîrîyê Tirkîya Osmanî ye. Bi ihtîmaleke gelekî mezin ev rewş di encama pêwendîyên bihêz ên mîrên Zaza (mîrên Palu û Gêlê) û eyaleta Diyarbekirê ya Osmanî (beylerbeyliği) de derketîye meydanê. Tiştêkî siruştî ye ku di hevdiştin û danûstandinên fermî yên her du alîyan de zimanê Osmanî, ji ber pozîsyona wê ya sîyasî ya serdest, wek zimanê ragihandinê hatibe bikaranîn. Bi ihtîmaleke mezin

¹¹ Ez spasîyên jidil pêşkêşî Yusuf Baluken dikim ku ev çavkanî bi me re parve kir.

tam jî ji bo bidestxistina vê yekê kesên wek mîr û katibê mîr di medreseyan Osmanîyan de, bi taybetî jî li yên Diyarbekirê ku di wê serdemê de hem navenda eyaletê ye hem jî navendeke pir bihêz a edebîyata Osmanî ye perwerde dîtîbin, di wan medreseyan de fêrî Osmanî bûbin û di qesrên xwe de jî ev zimanê ku pê perwerde dîtine bi kar anîbin. Di encamê de di dewra mîrektiyên Zazayan ên navborî de, li gor daneyên li ber destan, Zazakî nebûye zimanê nivîsînê û bi Zazakî tu berhem nehatine nivîsîn.

Dema em li mîrektiyên Kurmancan dinêrin em dibînin ku di vî warî de li cem wan rewşeke cuda heye. Wan wek zimanê rewşenbîrîyê ne Osmanî, Farisî û Erebi bi kar anîne. Lewra derheqê berhemeke ku di serdema mîrektiyên Kurmancan de bi zimanê Osmanî hatibe nivîsîn di destê me de tu zanyarî tunene. Lêbelê em dizanin ku di serdema wan de bi zimanên Farisî û Erebi berhem hatine nivîsîn¹². Dema mirov ji vî aliyê ve mîrektiyên Kurmancan û Zazayan dide ber hev derdikeve meydanê ku di navbera wan de ji aliyê zimanê rewşenbîrîyê ve ferqeke bingehîn heye ku ew jî di bikaranîna zimanên xwedî îtîbar ên wê serdemê de xwe dide der. Bi bawerîya me ev yek tiştêkê fêambar e jî. Lewra mîrektiyên Kurmancan ên ku di wê serdemê de bûne navendên edebîyata Kurmancî ku Cizîr, Colemêrg û Amêdîyê di serî de ne û mîrektiyên Zazayan ên navborî (Palu û Gêl) ji aliyê girêdana bi dewleta Osmanî û pêwendîya bi çanda Osmanî re ne di heman rewşê de ne. Mîrektiyên Kurmancan di sînoren dewleta Osmanî yên Îran, Iraq û Rûsyayê de cih digirin û ji navenda dewletê dûr in, lêbelê yên Zazayan li gorî yên Kurmancan nêzîktirî navendê ne. Ji ber vê jî şer û xirecirên siyasî yên ku di navbera Osmanî û mîrektiyên Kurmancan de rû dane (Karademir, 2017: 103-123) di navbera Osmanî û mîrektiyên Zazayan de rû nedane. Ev yek weha jî dikare bê şîrovekirin: Osmanîyan mîrektiyên li navendê bi rehetî kontrol kirine lêbelê yên ji navendê dûr û digihîjin sînoran ewqas bi rehetî kontrol nekirine. Vê jî kiriye ku rengvedana ziman û çanda Osmanî li ser her du kategorîyan bi şeweyên cuda çêbibe û yên li navendê zimanê Osmanî wek zimanê entellektuelîyê bi kar binin lêbelê yên dûr li şûna Osmanî Farisî û Erebi bi kar binin ku wê serdemê ji Osmanî gelekî mutebertir in. Balkêş e ku li nav mîrektiyên Kurmancan li kêleka Farisî û Erebi Kurmancî bûye zimanê edebîyatê lêbelê li nav yên Zazayan li kêleka Osmanî Zazakî derfeteke weha bi dest nexistiye. Aşkera ye ku mîrektiyên Zazayan ji yên Kurmancan zêdetir ketine bin bandora ziman û çanda Osmanî. Bandora ziman û çanda Osmanî a li ser mîrektiyên Zazayan rê nedaye ku edebîyata Zazakî serxwebûna xwe ya edebî bi dest bixe.

Her di çarçoveya şîroveyan jorîn de dikare bê gotin ku di medreseyan aîdê mîrektiyên Zazayan de jî Zazakî wek zimanê perwerdeyê nehatiye bikaranîn. Lewra eger bi Zazakî perwerde hebûya bikaranîna Zazakî wek zimanê nivîsînê

¹² Ji bo hin berhemên ku li nav mîrektiyên Kurmancan bi zimanên Farisî û Erebi hatine nivîsîn bnr. Yakup Aykaç, *Kürt Mirliklerinde Edebi Patronaj*, Teza Doktorayê ya neçapkirî, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı Kürt Dili ve Kültürü Bilim Dalı, Diyarbakır 2020, r. 164-165.

edebîyatê jî dê bibûya tişteki siruştî. Kontrola bihêz a dewleta Osmanî ya li ser mîrektîyên Zazayan û pêwendîyên wan ê xurt kiriye ku di medreseyên wan mîrektîyan de zimanê perwerdeyê jî Osmanî be.

Mîrektîyên Zazayan ji aliyê fonksiyona xwe ve dişibin dewlet û desthilatdariyên Kurdan ên nîveka duyem a dewleta Ebbasîyan ku di serdema wan de jî bi taybetî zimanê Erebi rê nedabû ku Kurdî bibe zimanê nivîs û edebîyatê (Adak, 2014:163-164). Çawa ku zimanê perwerde û rewşenbîrîyê li cem dewletên Kurdan 'Erebî ye li cem mîrektîyên Zazayan jî Tirkîya Osmanî ye. Di her du serdeman de jî hin hizr û hestên Kurdîtiyê hene, lêbelê vê yekê têrê nekiriye ku zimanê Kurdî bibe zimanê edebîyatê. Bi rastî jî hizrên Hesenê Peşnewî ku di serdema dewleta Merwanîyan de jîyana xwe bûrandîye û yê Şem'î Efendî ku di serdema mîrektîya Paloyê de jîyana xwe bûrandîye hevterîbê hev in û girîng in. Peşnewî di helbestên xwe yê Erebi de bi pêşîyên xwe yê Kurd şanazî kiriye û piştîgirîya xwe bo dewleta Merwanî destnîşan kirîye (Selefî û Doskî, 2008:15-16). Şem'î jî di destpêka wergera *Şerefnameyê* de ku ji bo mîrê Paloyê ji Farisî bo Osmanî wergerandibû payeyeke bilind daye zimanê Kurdî û xisletên Kurdan ên wek wêrekî û comerdîyê ku ev hizrên wî di pasaja jêrîn de cih digirin:

“.. Melûme we be ku di vî meqamî de mebest ji cihêrengîya zimanan zimanên curbicur ên di nav xelkê de ne ku hin ji wan Erebi, Farisî, Kurdî, Tirkî, Rûmî, Hindî û Efxanî ne. Ji bilî van jî gelek gelek zimanên bîyanî û ecaîb hene ku nayên jimartin. Lêbelê di nav hemû zimanan de yê herî biqîmet û fesîh Erebi ye ku Qur'an bi vî zimanî nazil bûye. Piştî zimanê Farisî tê ku zimanê herî şêrîn ew e. Piştî jî her qewmek zimanê xwe mezin didêre. Heçî Îmam Muhemmed Berqel'î û Mela Muhyeddînê Cizîrî û gelek gelek alimên mezin û fazîlên hêja terciha zimanê Kurdî kirine û ew meqbûl dîtine. Di nav van mîletên Misilman de yê herî zêde wêrek û comerd Erebi in, piştî jî Kurd in” (Şem'î, 2016:50).

Di encamê de van hizrên Şem'î têrê nekiriye ku di serdema mîrektîyên Zazayan ên wek Palo û Gêlê de edebîyateke Zazakî ava bibe. Derketina edebîyateke Zazakî di serdema mîrektîyên Zazayan de wek tişteki asayî, ji wê jî wêdetir wek pêdivîyekê bixuye jî ji ber sedemên ku li jorê hatin îzahkirin de ev yek pêk nehatîye. Sedem çibe ferq nake edebîyata Zazakî ya klasîk bi wext ava nebûye û ji bo avabûna wê divê mirov li hêvîya qonaxa Xalidîtiyê a serdema piştî mîrektîyan bimîne. Bi awayekî balkêş berhema yekem a edebîyata Zazakî ya klasîk piştî ku li derûdora salên 1850yî dawî li van mîrektîyan tê bi 40-50 salî di dawîya sedsala XIXan de di nav rewşeke nû ya sîyasî, civakî û dînî de li gundekî tê dayîn.

3. Edebîyata Zazakî ya Klasîk a Derengmayî Çawa Derket Meydanê?

Di beşa jorîn de me destnîşan kir ku herçiqas ji bo avabûna edebîyata Zazakî ya klasîk serdema herî guncaw û bixwet serdema mîrektîyan bû jî di wê serdemê de ev derfet bi dest neketîye û ev edebîyat di serdemeke derengtîr de derketîye meydanê. Îcar di vê beşê de em ê li ser serdema ku edebîyata Zazakî ya klasîk bi derengî be jî derketîye meydanê rawestin û li dor pirsên wek “Edebîyata Zazakî ya klasîk di serdemeke dereng de çawa derket meydanê?” û “Kîjan atmosferê ev edebîyat di vê serdemê de daye destpêkirin?” hin analîzan bikin.

Eger em avabûn û geşedana edebîyata Zazakî ya klasîk di çarçoveya zeman û mekan de bi giştî bi bîr binin; vê edebîyatê bi mewlûda Melayê Xasî ku di sala 1886ê de li Hezana Liceyê hatiye nivîsîn, dîsa bi mewlûda Osman Es'ed Efendîyo Babij ku di sala 1903ê de li Sêwregê hatiye nivîsîn dest pê kiriye, bi berhemên Mihemedê Şêx Ensarî yê bi navên *Me'lûmatê Dînîye* û *Raro Raşt* ku di sala 1947-48an de li devera Hênê hafîne nivîsîn dewam kirîye û di sedsala XXem de bi dayîna çendîn berhemên di li sêgoşeya Dîyarbekir-Xarpêt-Bîngolê hebûna xwe domandîye. Ev jî nîşan dide ku edebîyata Zazakî ya klasîk dawîya sedsala XIXem û tevahîya sedsala XXem dihundurîne ku ev mawe jî beramberî qonaxa dawîn a serdema modern tê.

Ji ber ku di pêvajoya modernîzasyona mîletên Misilman de ji aliyê dewletên Misir, Îran û Osmanî ve çand û sazîyên Rojavayî bi destê van dewletan hatine cîbicîkirin, bi awayekî siruştî vê yekê rengê xwe daye edebîyatê jî û li van dewletan hêdî hêdî terka edebîyata klasîk a Îslamî hatiye kirin û li şûna wê edebîyateke Rojavayî hatiye cîbicîkirin. Destpêkirina vê qonaxê li van dewletan biguhere jî, ji ber ku Kurdên Zaza di bin desthilatdarîya dewleta Osmanî de ne, ji me re ya girîng dewleta Osmanî ye. Çawa tê zanîn di dewleta Osmanî de ji Tenzîmatê şûnde (1960) edebîyata Rojavayî wek edebîyateke xwedî îtîbar ketiye meriyetê û her ku hatiye edebîyata Osmanî ya klasîk qîmetê xwe yê berê wînd kirîye û edebîyata Rojavayî pêş ketîye. Dema edebîyata Zazakî ya klasîk bi destê Xasî û Babij li Hezan û Sêwregê derketîye meydanê rewşa edebîyata Osmanî bi vî rengî ye. Ji aliyekî di ve di wê serdemê de li nav Kurdên Zaza jî mîrektî edî ne li ser pîyan in û bi awayekî siruştî edebîyata Zazakî ya klasîk ji desthilatdarîyeke ku di bin hîmayeya wê de derfeta pêşketinê bi dest bixe mehrûm e.

Di nav van şertan de derketina edebîyata Zazakî ya klasîk wek paradoksekê bixuye jî di esasê xwe de dema mirov ji nêz ve li mijarê dinêre tê dîtîn ku ji bo derketina edebîyata Zazakî ya klasîk hin sedemên di yê rêxweşker hene. Bêguman hilberîna berhemên edebî, bi taybetî jî derketina edebîyateke nû nabe ku jixweber be. Heta şert nekemilin û atmosfereke guncaw saz nebe derketina edebîyatekê jî ne pêkan e. Gelo di vê serdema modern de edebîyata Zazakî ya klasîk çawa dereket meydanê? Şert û mercên ku di serdemeke weha de rê li ber derketina edebîyata Zazakî ya klasîk vekirin çi ne? Bi rastî jî atmosfera edebî ya ku di dawîya sedsala XIXem de edebîyata Zazakî ya klasîk derxistiye meydanê

mijareke gelekî balkêş e. Analîza vê yekê berî her tiştî tê wateya analîza rewşa giştî ya serdema Melayê Xasî û sedemê nivîsîna mewlûda wî. Lewra wek berhema yekem a edebîyata Zazakî ya klasîk tesbîtkirina atmosfera ku bi Xasî berhem daya nivîsîn pir girîng e. Ev yek di heman demê de dê destpêka edebîyata Zazakî bixwe jî ron bike.

Di xatiratên Musa Anter de sedemê nivîsîna mewlûda Xasî bi anekdotekê tê îzahkirin ku ew jî weha ye:

“Çawa tê zanîn Melayê Xasî Kurdê Zaza ye. Ji ber xweşmeşrebîya wî gelek aliman bela xwe lê dane. Rojekê şêxên ji Kurdên Kurmanc weha gotine: “Zaza jî kî ne? Bifikire em Ehmedê Xanî, Melayê Cizîrî û Feqîyê Teyran deynin aliyekî, di nav we de yekî wek Melayê Bateyî mewlûdekê binivîse jî tuneye. Melayê Xasî jî ev te’rîza ku bi henekî hatiye kirin kiriye behane û gotîye: “Wellahî heta ez mewlûdeke Zazakî nenivîsim ez ji vê malê dernakevim.” û di nav hefteyekê de mewlûda Zazakî ya di dest me de nivîsîye” (Anter, 2010:172).

Şîroveya vê anekdotê bi awayekî sethî weha ye: Kurmancan bi henekî be jî Zaza biçûk dîtine, ji ber vê jî bi Xasî re hestên millî hatine coşê û ev jî bûye sedem ku mewlûda Zazakî derkeve meydana. Rast e ji vê anekdotê encameke weha dikare bê derxistin, lêbelê bêyî ku resmê giştî bê dîtine eger mirov ji nedîtî ve nivîsîna berhemekê bi zimanekî ku berê nebûye zimanê nivîsînê û ji wê zêdetir avabûna edebîyatekê tenê bi anekdotekê ve girê bide dê xwendineke dirust dernekeve holê. Heta mirov atmosfera civakî ya ku qehremanên vê anekdotê tê de mezin bûne, şertên ku temaya vê sohbetê saz kirine li ber çavan negire ev şîrove dê kêmbimîne. Loma ji bo ku mirov bikare sedemên nivîsîna mewlûda Xasî bi dirustî şîrove bike divê mirov li atmosfera giştî ya serdema Xasî binêre.

Di serdema Xasî de herçiqas di encama modernîzasyona dewleta Osmanî de terka edebîyata klasîk hatiye kirin û hamîyên zimanê Zazakî tunene jî, divê neyê jibîrkin ku li nav Kurdan bi taybetî ji aliyê civakî, dînî, tesewifî û perwerdehiyê ve sistemeke xweser û ji ya navenda Osmanî cuda heye ku ev sistem di encama serdestîya bizava Neqşebendîya Xalidî de ava bûye. Ev bizava dînî-tesewifî piştî ku di nîveka sedsala XIXem de di çarçoveya sîyaseta merkezîyetê ya dewleta Osmanî de serdestîya mîrektîyên Kurdan ji holê radibe û hemû mîrektî ji aliyê îdarî ve bi navenda Osmanîyan ve tîr girêdan, li Kurdistanê desthilatdarîya xwe bi dest dixwe ku ev desthilatdarî bi taybetî ji dawîlêhatina mîrektîyan heta bi şerê cihanê yê yekem (1850-1918) gelekî karîger e¹³. Di vê sedemê de tekyayên Xalidîyan û medreseyan bi wan ve girêdayî li seranserê Kurdistanê vedibin û ji aliyê nûnerên Xalidî ve edebîyateke dewlemend a Kurdî ava dibe ku em edebîyata Kurdî ya klasîk a vê sedemê wek “serdema Xalidîyê” bi nav dikin¹⁴.

¹³ Ji bo zanyariyên berfireh bnr. Karademir, b.n. r. 403-433.

¹⁴ Ji bo zanyariyên berfireh bnr. Abdurrahman Adak, “Serdema Xalidîyê di Tarîxa Edebiyata Kurdî ya Klasîk de”, *Kürt Tarihi*, sal: 2017, j.30, r. 59-64.

Di vê serdemê de devera Liceyê yek ji çend navendên herî girîng a bizava Xalidîtiyê û edebîyata Kurdî ya klasîk e. Bi taybetî avakirina tekyaya û medreseyeke Xalidîyan li Gundê Xasî Hezanê wek şaxeke tekyaya Norşînê hem ji bo belavbûna edebîyata Kurmancî hem jî ji bo avabûna edebîyata Zazakî roleke karîger lîstîye. Şêx Ebdulqadirê Hezanî (k.d. 1905) ku ew bixwe jî di heman demê de nûnerê helbesta Kurmancî ya klasîk e wek xelîfe/nûnerê Şêx Ebdurehmanê Taxî (k.d.1887) tê Hezanê û li wê derê vê tekyaya/medreseya Xalidîyan ava dike. Hûrguliyên pêwendiyên Xasî û Hezanî di çavkanîyan de nehatibin destnîşankirin jî em dizanin ku Xasî di nav sîstema tesewifî ya Xalidîtiyê de xelîfeyekî Hezanî ye¹⁵. Tiştêkî siruştî ye ku Hezanî wek rêberê tekyaya û medreseyê di helbestvanîya xwe de jî ji Xasî re bûbe jêderê. Li aliyekî di divê behsa Seydayê Licî (k.d.1911) û Şêx Mustefayê Sîsî (k.d.1914) jî bê kirin ku ew jî xelîfeyên Şêx Ebdilqadirê Hezanî yên Liceyê ne û Seydayê Licî di serî de her du jî du helbestvanên Kurmancî nûsên girîng in. Bi rehetî dikare bê gotin ku jêderê di ya helbestvanîya Xasî ev her du helbestvan in ku di xelîfetiya de hembûyê wî ne. Bi kurtî di ciwanîya Xasî de li gund û qezaya wî bizava Xalidîtiyê gelekî bi hêz e, sazîyên perwerdeyê di destê wan de ne û nûnerên Xalidîtiyê yên Hezan û Liceyê di heman demê de nûnerên edebîyata Kurmancî ne jî. Xasî tam di navenda vê atmosfera tesewifî û edebî de cî digire.

Bêguman Xalidîti ne tenê li Hezan û Liceyê li derûdora wê jî karîger e. Bo nimûne em tekyaya/medreseyeke di ya Xalidîyan li Hênê jî dibînin ku ne devereke dûrî Hezanê ye. Çawa ku Şêx Ebdilqadirê Hezanî tê Hezanê û li wê derê tekyaya û medreseyeke Xalidîyan vedike bi heman rengî Şêx Ehmedê Karazî (k.d. 1883) jî tê Hênê û li wê derê tekyaya û medreseyeke Xalidîyan vedike¹⁶ û di encama vê yekê de li Hênê jî hin nûnerên edebîyata Kurdî derdikevin meydanê. Kurê Şêx Ehmedê Karazî Şêx Muhyedînê Hênî (1897?) helbestvanekî edebîyata Kurmancî ya klasîk e û bi mexlesa Sa'î li ser temaya xwarinê menzûmeyeke balkêş nivîsiye¹⁷. Salih Begê Hênî jî li wê medreseyê pêşî li cem Şêx Me'rûf, piştê jî li cem Şêx Muhyedînê Hênî xwendîye¹⁸ û çawa ku medreseya Hezanî ji Xasî re bûye jêder bi heman rengî medreseya Karazê jî ji Salih Begê Hênî (k.d.1925) re bûye jêder. Helbesta navdar a Salihê Beg (Eger çêkî ji bona dehşê ker ra) mehsûlê vê jêderê ye¹⁹. Hêjayî gotinê ye ku Sa'î di berhema xwe ya navborî de li dijî Zazayan ji ber hin xisûmetên şexsî hin îfadeyên di asta heqaretê de bi kar tîne (Şengül û Alan, 2015:7) û Xasî jî li dijî wî bi Kurmancî hicwîyeyekê dinivîse (Xasî, 1994:44-

¹⁵Ji bo jînenîgarîya Hezanî bnr. Şefîk Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, Kent Yay., İst. 2004, r. 62-67; *Arşiv Belgelerinde Son Devir Diyarbakir Uleması*, Melissa Matbaası, İst. 1996, r. 20-21.

¹⁶Bnr. Hoca Şeyh Maruf, *Diyarbakir İlinin Hani İlçesinde Medfun Şeyh Ahmed Efendinin Tarihçeyi Hayatı*, (wer. Heybet Kanhan), bê cih û tarîx, nusxeya daktîloyê, pirtûkxaneyê A. Adak a taybet.

¹⁷Ji bo zanyariyên berfireh bnr. Abdurrahman Adak, "Şêx Muhyedînê Hênî Di Edebiyata Kurdî de Nûnerê Girîng ê Temaya Xwarinê". *Nûbihar Akademî*, sal: 1, j. 3, 2015, r. 11-52.

¹⁸Jêder: Şêx Cahid (Hocaoğlu), hevdiîn, 23.04.2009, Diyarbakir.

¹⁹Ji bo metnê vê helbestê bnr. Muhammed Siraceddîn Kurê Mela Ebdulhekîmê Xelîfî, *Kitaba Gulcivîn*, nusxeya destnivîs, musehhih û naşir M. Siddîq Ataç, (pirtûkxaneyê taybet a Abdurrahman Adak), tarîx ?, r. 127.

45).²⁰ Ev jî ji bo ku atmosfera edebî ya serdem û devera ku Xasî lê jîyaye nîşan bide daneyeke girîng e.

Di piraniya erdnîgarîya Zazayên Sunnî/Şafi'î de ku di sêgoşeya Diyarbekir, Xarpêt-Bîngolê de cih digire tekyayên Xalidîyan karîger in. Li gor tesbîtên Ercan Çağlayan li nav Zazayan şêxên herî zêde xwedî î'tibar yên Palu, Pîran, Çan, Melekan, Xelîfan û Saxnisê ne ku hemû jî endamên Xalidîtiyê ne (Çağlayan, 2018: 124). Li vir xala ji bo me girîng ev e ku şêxên li van deveran Zaza bin jî seyda û şêxên wan ên Xalidî Kurmancî in, di medreseyan wan de bi Kurmancî perwerde dîtine û di encama vê de di medreseyan xwe de jî dersên xwe bi Kurmancî dane. Li gor îfadeyan hin melayên Zaza ku Nurettin Beltekin di sala 2014an de derheqê vê mijarê de bi wan re hevdiya li dar xistiye, ev rewş di dewra seydayên wan de guherîye û seydayên wan ên ku bi Kurmancî ders didan terka Kurmancî kirine û dersên xwe êdî bi Zazakî dane (Beltekin, 2014: 76-77) ku ev jî texmînî beramberî 40-50 sal berî niha tê (salên 1970-80yan).

Xala ji bo mijara me girîng ew e ku Kurdên Zaza, çî li deverên xwe çî jî li deverên dî yên Kurmancînişîn, di van medreseyan de bi Kurdîya Kurmancî perwerde dibînin, edebîyata Kurdîya Kurmancî nas dikin û di encama vê yekê de bi zimanê xwe jî dest bi nivîsînê dikin. Temasa Zazayan bi van medreseyan re edebîyata Zazakî ya klasîk derxistiye meydanê. Pir aşkera ye ku Xasî di vê atmosferê de edebîyata Kurmancî nas dike, îlhama xwe jî wê werdigire û hizra nivîsîna bi Zazakî pê re çêdibe. Eger wî di tekyaya û medreseyan Xalidîyan de berhemên edebîyata Kurmancî nas nekiriba û jî atmosfera edebî ya van tekyaya û medreseyan sûd wernegirtiba ne li pey şopa Bateyî mewlûda xwe ya Zazakî dinivîsî, ne li pey şopa Xanî mulemma'a xwe dinivîsî, ne jî bi Kurmancî hicwîye dinivîsî. Ji ber ku di wê serdemê de jî, wek serdema mîrektîyan, Zazakî ne zimanê perwerdeyê ye nivîsîna mewlûda Xasî, yanî derketina edebîyata Zazakî jî ne encama perwerdeya bi Zazakî ye. Di vê serdemê de medreseyan Xalidîyan ne tenê li nav Kurmancan li nav Zazayan jî vebûne, lêbelê ji ber ku Kurmancî wek zimanê perwerdeya medreseyê paşxaneke xwe ya tarîxî heye, li deverên Zazanişîn jî zimanê perwerdeya medreseyan her Kurmancî ye.

Mihemedê Şêx Ensarî (k.d. 1976) jî ku wek Xasî û Babîj di dawîya sedsala XIXem de hatiye dinyayê û piştî Xasî û Babîj nûnerê sêyem ê edebîyata Zazakî ya klasîk e li medreseyan Kurmancan ên devera Botan perwerde dîtîye. Ev yek jî berhemên Ensarî jî dîyar e. Lewra rengvedana edebîyata Kurmancî ya klasîk di berhemên wî de pir aşkera xuya dike. Ji aliyê şêwaz û naverokê ve pêwendîya berhemên Ensarî û *Nehcul'l-Enama* Mela Xelîlê Sêrtî pir aşkera ye (Ensarî, 2018: 85).

Dikare bê gotin ku Osman Es'ed Efendîyo Babîj ne tê de hemû edebîyatvanên Zaza yên klasîk mehsûlê sistema Xalidîtiyê ne û jêdera wan jî edebîyata Kurmancî

---

²⁰ Mihanî ev hicwîye jî devê Mela Ehmed Sedî nivîsiye. Di vê hicwîyeyê de navê kesê ku Xasî rexneyan lê dike wek Se'îd derbas dibe (ne wek Sa'î). Lê ji uslûba giran a Xasî tê fêmkirin ku ew bersiva heqaretên ku Sa'î li Zazayan kirine dide. Ji ber ku Xasî di hicwîyeyê de gundên Lice û Hênê yên ku vî kesî melatîya wan kirîye dijimêre em dizanin ku Xasî behsa kesekî jî devera Lice û Hênê dike ku ew jî li gor me Sa'î ye.

ye. Heçî Babij e, atmosfera wî ji atmosfera ku li jorê hat îzahkirin cuda ye. Bêguman bizava Xalidîtiyê gihîştîye heta bi Sêwrekê jî û di serdema Babij de li wê derê jî nûnerên Xalidîtiyê hene (Akman, 2017: 283, 306-311). Lêbelê digel vê jî jêdera Babij a helbestvanîyê ji Xalidîtiyê zêdetir edebîyata Osmanî ye. Lewra li gor zanyarîyên li ber destan Babij perwerdeya xwe li cem miftîyê Sêwregê dîtîye. Divê neyê jibîrkirin ku Sêwreg ji alîyê statuya îdarî ya dewleta Osmanî ve sinceq/sancak e û rêvebirên wê jî muteserifên dewleta Osmanî ne (Akman, 2017: 21). Bi awayekî Siruştî li Sêwregê zimanê burokrasîyê û zimanê medreseyên fermî Tirkîya Osmanî ye û vê yekê rengê xwe daye edebîyata wê derê jî. Lewra em dibînin ku Yusuf Samî (k.d. 1931) û Îbrahîm Refet (k.d.1938) du helbestvanên Sêwrekî yên hevçaxê Babij in ku berhemên xwe yên edebî bi zimanê Osmanî dane. Ji van helbestvanan Samî mewlûdek, Refet jî hem mewlûd hem jî dîwanek nivîsîne (Bektaş, 2007: 77, 82). Hêjayî gotinê ye ku Refet di xezeleke xwe ya mulemmê/pirzimanî de cih daye misrayeke Kurmancî û misrayeke Zazakî jî (Bektaş, 2012: 103-104). Divê mirov atmosfera ku Xasî, Ensarî û yên dîtir teneffus kirine ji ya Babij cuda bike. Tiştêkî pir siruştî ye ku Babij bi her du mewlûdnûsên Osmanî yên navborî re di nav pêwendîyê de be û di navbera wan de danûstandineke edebî hebe û mewlûda Babij di nav vê atmosferê de hatibe nivîsîn.

Di vê çarçoveyê de di tarîxa edebîyata Zazakî ya klasîk de mirov dikare behsa du jêderan bike. Yek ji van edebîyata Kurmancî, ya dî jî edebiyata Osmanî ye. Paralelî vê yekê edebîyata Zazakî ya klasîk li ser du hewzeyan dikare bê dabeşkirin: Edebîyata Zazakî ya klasîk a ku di bin tesîra Kurmancên Xalidî de maye û ya ku di bin tesîra Osmanîyan de maye. Koma yekem li deverên wek Palu, Pîran, Hênê, Licê, Gênc, Bîngol û Xinisê belav bûye û ya duyem jî bi taybetî li Sêwregê ye. Di koma yekem de perwerde di medreseyên Xalidîyên Şafi'î de ye û edebîyata serdest jî Kurmancî ye. Lêbelê di ya duyem de bajarê Sêwregê bi mektebên fermî edebîyata serdest a dewleta Osmanî temsil dike. Ji van her du koman bandora Kurmancan li ser edebîyata Zazakî ya klasîk ji ya Osmanî gelekî zêdetir e. Edebîyata Zazakî ya klasîk bi giştî di bin tesîra jêdera yekem de belav bûye. Nûnerên edebîyata Zazakî ya klasîk ên sedsala XXem bi giştî di vê komê de ne. Lêbelê di koma duyem de bi taybetî Osman Es'ed Efendîyo Babij cih digire.

Wek encam di serdema Xalidîtiyê de geşedana perwerdeya medreseyê li nav Zazayan û bi rêya vê yekê naskirina edebîyata Kurmancî bi xwe re rewşenbîriyek anîye û di encama vê yekê de edebîyata Zazakî ya klasîk derketîye meydanê. Çawa ku di beşa pêwendîdar de hatibû gotin, di serdema mîrektîyan de bi îhtîmaleke mezin Zazayan bi Tirkîya Osmanî perwerde dîtine. Li gor vê dikare bê gotin ku di serdema mîrektîyan de perwerdeya bi zimanê Tirkî rê li ber derketina edebîyateke Zazakî girtîye, lêbelê berevajîyê vê di serdema Xalidîtiyê de perwerdeya bi Kurdî (Kurmancî) edebîyata Zazakî ava kirîye.

4. Tarîxa Edebîyata Zazakî ya Klasîk: Serdem û Mehsûlên Edebî

Çawa ku hat gotin edebîyata Zazakî ya klasîk di dawîya sedsala XIXem de bi mewlûda Melayê Xasî dest pê kiriye (1886) û ji wê demê ve heta bi roja me hebûna xwe berdewam kiriye ku ev mawe dike 124 sal. Bêguman ev mawe ji bo edebîyatekê, herçiqas derengmayî be jî, ne maweyeke kurt e û wek hemû edebîyatan pêwîst e seyra tarîxî ya vê edebîyatê jî bê tesbîtkirin ku ev yek jî dikeve qada tarîxa edebîyatê. Çawa tê zanîn dema kesayet, metn û ekolên edebîyatekê bi awayekî kronolojîk di çarçoveya rewşên sîyasî, civakî, dînî û hwd. de bîn pêşkêşkirin tarîxa edebîyatê derdikeve meydanê. Loma jî di tarîxa edebîyatê de kategorîzekirina kesayet, metn û ekolên edebî û di encamê de dabeşkirina tarîxa edebîyatê li ser serdeman bûye rêbazeke bingeîn a zanistî ku di edebîyatên cihanê de tê şopandin. Herçiqas tarîxeke pir kevin a edebîyata Zazakî ya klasîk tunebe jî wek tarîxên hemû edebîyatan senifandina tarîxa edebîyata Zazakî ya klasîk jî pêdivîyek ye.

Bi perspektîfeke berfireh a tarîxa sîyasî û civakî ya Kurdên Zaza û di çarçoveya jînenîgarîya edebîyatvanên Zaza û atmosfera wan edebî de tarîxa edebîyata Zazakî ya klasîk li ser du qonaxên sereke dikare bê dabeşkirin: Edebîyatvanên ku di serdema Xalidîtiyê û dawîya Osmanîyan de hatine dinyayê û perwerdeya xwe di wê serdemê de dîtine û yên ku piştî damezirandina Komara Tirkîyeyê hatine dinyayê û perwerdeya xwe di wê serdemê de dîtine. Ji ber ku qonaxa yekem di heman demê de qonaxa damezirandin û destpêka edebîyata Zazakî ya klasîk e em wê wek “qonaxa destpêkê” bi nav bikin dê guncaw be. Dîsa ji ber ku edebîyata Zazakî ya klasîk esas piştî vê qonaxê belav dibe em qonaxa piştî damezirandinê ku rastî serdema dewleta Tirkîyeyê tê wek “qonaxa geşedanê” dikarin bi nav dikin. Li vê derê divê bê ronkirin ku roleke erênî ya dewleta Tirkîyeyê di vê geşedanê de tune ye. Berevajiyê wê eger astengî û qedexeyên dewletê tunebûna edebîyata Zazakî ya klasîk a vê serdemê dê derfeta belavbûneke zêdetir bi dest bixista.

Qonaxa geşedanê jî di nav xwe de li gor rewşên sîyasî yên Tirkîyeyê li ser çar qonaxan dikare bê dabeşkirin. Qonaxa yekem “qonaxa qedexeyê” ye. Dema em li seyra tarîxî ya dayîna berhemên dinêrin em dibînin ku berhemên Mihemedê Şêx Ensarî ne tê de ji destpêka dewleta Tirkîyeyê heta bi salên 1975an bi Zazakî tu berhemên edebîyata klasîk nehatine dayîn. Çawa tê zanîn bi qanûna esasî ya sala 1924an hebûna Kurdan hatîye înkarkirin, zimanê Kurdî hatîye qedexekirin û medreseyên Kurdan jî bi qanûna “Tewhidê Tedrîsatê” hatine girtin²¹. Piştî bûyera Şêx Se’îdê Pîran jî ku di sala 1925an de qewimîye serkutîya dewletê ya li ser Kurdan zêdetir bûye ku Kurdên Zaza ji ber pêwendîya deverên wan bi bûyera Şêx Se’îd re rasterast tûşî vê serkutiyê hatine û vê yekê jî bi awayekî nerênî rengê xwe daye edebîyata Zazakî ya klasîk.

Di qonaxa duyem de ku beramberî perîyoda 1975-1980yî tê, em dibînin ku piştî qonaxa destpêkê bi demeke dirêj komek berhemên edebî hatine dayîn. Di vê

²¹ http://www.meb.gov.tr/belirligunler/10kasim/inkilaplari/egitim/tevhid_tedrisat.htm (24.12.2020).

qonaxê de jî qedexeya li ser ziman û çanda Kurdî heye, lêbelê dikare bê gotin ku li gor qonaxa berî xwe û ya piştî xwe li welatê Kurdistan rehetîyeke nisbî jî heye ku helbestvanan ji vê rehetîyê sûd wergirtine û hin behemên edebî jî dane. Piştî vê qonaxê kudetaya leşkerî ya 1980êyî çêbûye û ji vê salê heta bi sala 1991ê dîsa rewşeke dijwar a qedexeyê dest pê kirîye. Loma di vê qonaxê de jî bi Zazakî tu berhem nehata dayîn. Di sala 1991ê de bi guherîna makezagona Tirkîyeyê rê li ber weşana bi ziman û lehçeyên mehelli vebûye û di encama vê yekê de di xebatên ziman û edebîyata Kurdî de azadî û geşepêdanekê dest pê kirîye. Em dibînin ku vê yekê bi awayekî erênî rengê xwe daye edebîyata Zazakî ya klasîk jî û di vê qonaxê de komê berhemên edebî hatine dayîn.

Li jêrê ev serdemên tarîxa edebîyata Zazakî ya klasîk û helbestvanên ku di van serdeman de cih digirin²² hatine pêşkêşkirin. Di listeya helbestvanan de zanyariyên li ser deverên helbestvanan, jidayîkbûn û eger wefat kiribin wefata wan, berhemên wan û tarîxa nivîsîna berhemên jî hatine dayîn. Bi vî awayî hem taybetîyên serdeman hem jî zanyariyên derheqê helbestvan û berhemên wan ên edebî de bi hev re dê bîna şopandin.

4.1. Serdema Xalidîtiyê/Dawîya Osmanîyan: (Qonaxa Destpêkê) (1896-1948)

Ji ber ku helbestvanên vê serdemê di serdema Xalidîtiyê û dawîya Osmanîyan de hatine dinyayê, perwerdeya xwe di vê serdemê de dîtine û qismekî mezin ji jîyana xwe di vê serdemê de bûrandine ev serdem dibe “Serdema Xalidîtiyê/Dawîya Osmanîyan”. Di vî wextî de bi taybetî li nav Zazayên Sunnî-Şafî’î serdestîya Xalidîtiyê heye. Melayê Xasî endamekî terîqeta Xalidîtiyê ye û pêwendîya wî bi tekya û medreseyan wan re heye. Ensarî jî bi heman rengî di medreseyan wan de xwendîye. Heçî Babij e ew li Sêwregê di nav çanda Osmanî-Henefîyan de ye. Her sê helbestvan bi hevparî dibin helbestvanên dawîya Osmanîyan.

Di çarçoveya zanyariyên berdest de helbestvanên vê qonaxê digel zanyariyên pêdivî li jêrê hatine dayîn:

Mela Ehmedê Xasî (Hezan/Licê, 1867-1951)	: Mewlûd (1896)
Osman Esad Efendî (Bab/Sêwreg, 1852-1929)	: Mewlûd (1903)
Şêx Mehemedê Şêx Ensarî (1879-1976)	: Raro Raşt (1948) û Me’lûmatê Dînîye (1948)

Ji aliyekî dî ve ji ber ku berhemên pêşî yên edebîyata Zazakî ya klasîk di vê serdemê de hatine dayîn ev serdem dibe qonaxa destpêkê ya tarîxa edebîyata

²² Ji bo zanyariyên helbestvanan ji van jêderan sûd hatîye wergirtin: Ahmet Kırkan, *Bîyîşa Pêxemberî ya Osman Esad Efendî û Destpêkê Edebîyatê Klasîk yê Kırmanckî*, Weşanxaneya Vateyî, İst. 2018, r. 35-47; Hasip Bingöl, “Zaza Şiir Tarihi Üzerine Bir İnceleme”, *Sözden Yazıya Zazaca*, (edt. N. Beltekin/A. Kırkan), Peywend, Stenbol 2019, r. 148-159.

Zazakî. Ev serdem bi mewlûda Xasî dest pê dike (1896-1948) û bi her du berhemên Ensarî bi dawî tê. Loma temenê vê serdemê teqribî dibe 50 sal.

4.2. Komara Tirkîyeyê/Sedsala XXem (Qonaxa Geşedanê)

Ji ber ku helbestvanên vê serdemê di wexta dewleta Tirkîyeyê û sedsala XXem de jîyana xwe bûrandine û perwerde dîtine ev serdem dibe serdema Komara Tirkîyeyê/Sedsala XXem. Ev serdem di nav xwe de li gor rewşa sîyasî ya dewleta Tirkîyeyê li ser çar qonaxan dikare bê dabeşkirin. Ev qonax di heman demê de qonaxa geşedanê ye. Lêbelê divê bê gotin ku ev geşedaneke siruştî ye û bandora erênî ya dewleta Tirkîyeyê li ser vê geşedanê tune. Berevajîyê wê eger ne ji ber atmosfera nerênî ya vê serdemê bûya geşedana vê edebîyata Zazakî dê gelekî zêdetir bibûya. Lêbelê ji ber ku li gor serdema destpêkê di vê serdemê de jimara nivîskar û berheman zêdetir e ev serdem dibe serdema geşedanê.

4.2.1. Qonaxa Qedexeyê (1924-1969)

Çawa ku hat gotin di avakirina dewleta Tirkîyeyê de zimanê Kurdî û medreseyên Kurdan tîr qedexekirin. Ji ber vê jî ev qonax dibe qonaxa qedexeyê. Ev qonax ji avakirina dewletê dest pê dike (1924) û heta bi sala 1969an dewam dike. Eger em Ensarî nehesibînin ku ew aîdê serdema berê ye û di çarçoveya zanyarîyên berdest de di vê qonaxê de tu berhem nehatine nivîsîn. Di vê qonaxê de rewşa giştî gelekî dijwar e. Bûyera Şêx Se'îd ku zêdetir di nav Zazayan de qewimîye bi taybetî tesîreke nerênî li ser Zazayan kirîye û di encamê de îmkana nivîsîna berhemên Zazakî çêbûye.

4.2.2. Qonaxa Rehetîya Nisbî (1969-1982)

Di vê qonaxê de rehetîyeke nisbî heye. Wisa xuyaye ku hin gavên demokratîk ku ji alîyê dewletê ve hatine avêtin bûne sebebê vê rehetîyê û rengvêdana vê li ser edebîyata Zazakî ya klasîk jî çêbûye. Piştî qonaxa destpêkê cara duyem di vê qonaxê de berhem hatine dayîn. Çawa ku di beşa pêwendîdar de hat gotin di salên salên 70-80yan de di medreseyên Zazayan de zimanê perwerdeyê guherîye û li şûna Kurmancî êdî bi Zazakî ders hatine dayîn. Bi bawerîya me ev yek jî bûye sedemê girîng a geşedana vê qonaxê. Loma ev serdem ji bo tarîxa edebîyata Zazakî ya klasîk girîng e. Mixabin vê serdemê tenê 13 salan dom kirîye.

Di çarçoveya zanyarîyên berdest de helbestvanên ku di vê qonaxê de berhem dane digel zanyarîyên pêdivî li jêrê hatine dayîn:

Mela Mehemed Elî Hunî (Hun/Palu, 1930-): Qesîdeyê Se'îdê Nûrsî (1969), Weqayê Kerbela Hezretî Hesenî û Hezretî Huseynî (1970), Eqîdey Îman-Eqîdey Îslam (1970), Mewlûdo Zazakî (1971), Mi'rac û Wefatî Nebî (1971), Hikmet û Edebîyat (1971), Heketey Yûsuf û Zelîxa (1982), Xezay Uhudî (?) Qesîdeyî (1975)

Mela Mehmedê Nêribî (Nêribê Axan/Hênê, 1936-): Qesîdeya Şeştî Ferzî (1975)

Mela Mihemed (Demirtaş) (1936)²³ : Diwan (1977)

Mehmet Mehdi Özsoy (1944-2009) : Dîwan 2014, Mem û Zîn 1976

Mela Muhemmedê Hezanî (Hezan/Licê, 1939-) : Eqîdetu'l-Îmanî (1982)

4.2.3. Qonaxa Qedexeyê (1982-1995)

Ev qonax bi kûdetaya 1980yî dest pê dike û heta bi avêtina gavên demokratîk ên sala 1991ê dewam dike. Di vê qonaxê de qedexeyê dijwar dest pê dike û rengvedana vê yekê bi awayekî nerênî li ser edebîyata Zazakî ya klasîk çêdibe. Loma bi qasî ku tê dîtin di vê serdemê de tu berhem nehatine dayîn.

4.2.4. Qonaxa Serbestîyê (1995-)

Ev qonax ji sala 1991ê dest pê dike û heta bi roja me dewam dike. Di sala 1991ê de bi guherîna makezagona Tirkîyeyê rê li ber weşana bi ziman û lehçeyên mehellî vebûye û di encama vê yekê de di xebatên ziman û edebîyata Kurdî de azadî û geşepêdanekê dest pê kirîye. Em dibînin ku vê yekê bi awayekî erênî rengê xwe daye edebîyata Zazakî ya klasîk jî û di vê qonaxê de komek berhemên edebî hatine dayîn. Lêbelê divê bê gotin ku helbestvanên vê qonaxê bi awayekî homojên ne mehsûlê medreseyê ne. Helbestvanên vê qonaxê jî alîyê terzê perwerdeyê ve li ser du koman dikarin bîn dabeşkirin: Yên ku perwerdeya wan a esasî medrese ne û yên ku perwerdeya wan a esasî mektebên fermî ne.

Di çarçoveya zanyariyên berdest de helbestvanên vê qonaxê digel zanyariyên pêdivî li jêrê hatine rêzkirin:

Ebdulqadir Muşekî (Muşek/Çewlîg, 1968-)	: Mewlûd (1995)
Mela Kamîlê Puexî (Puex/Çewlîg, 1938-)	: Mewlûd (1999)
Mela Mehmedê Muradan (Muradan/D. Hênê, 1952-)	: Mewlûd (2000)
W. K. Merdimîn (Çewlîg, 1954-)	: Dîwan (2004), Dîwano Nêmcet (2015)
Ali Sizer (Fexalade/Qulp-)	: <i>Seruvên-i Mehşeri</i> (2007)
Mila Cimayo Babij (Sêwreg, 1946-)	: Sîyer (2009)
Bîlal Feqî Çolîg (Çewlîg, 1971-)	: Mewlûd (2012), Dubeytîyên Baba Tahir-wer., Dîwana Îmam Şafî'î-wer., Qur'ana Kerîm-wer.
Mela Muhemmedê Kavari (Şatos, D. Hênê, 1941-)	: Dîwan
Mela Aziz Beki (Çewlîg, 1945-)	: Dîwon Cebexçurî (2015)

23 Ji bo zanyariyên berfireh bnr. Hatip Erdoğmuş, Molla Mehmet Demirtaş ve Melayê Cızîrî'de Naat, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, b. 2 j.1 sal: 2014, r. 187-195.

5. Edebîyata Zazakî ya Klasîk û Klasîzma Edebî

Herçiqas dawîya sedsala XIXem û tevahîya sedsala XXem ji bo Edebîyata Zazakî ya klasîk salên damezirîn û geşedanê bin jî di esasê xwe de ev mawe ji aliyê dayîna berhemên bihêz û orjînal ve nebûye maweyeke bibereket. Di vê maweyê de bi geşedana medreseyên Xalidîyan li deverên Zazanişin û di encama perwerdeya di van medreseyan de û bi modelwergirtina edebîyata Kurmancî ya klasîk bi Kurdîya Zazakî qederek mehsûlên edebî hatibin dayîn jî ev yek bi tena serê xwe edebîyateke bihêz û dewlemend ava nake. Çawa ku li jorê di bin sernavê “Edebîyata Zazakî ya klasîk di Serdemeke Dereng de Çawa Derket Meydanê?” de jî hatibû îzahkirin; di serdema damezirinadina edebîyata Zazakî ya klasîk de, li dewletên Îslamê yên wê serdemê, bi awayekî giştî, şert û mercên ku edebîyata klasîk derdixin meydanê ji holê rabûne û li şûna edebîyata klasîk a Îslamî edebîyata Rojavayê hatîye îqamekirin. Di vê serdemê de desthilatdarîyên ku edebîyateke Zazakî xwedî bikin û hîmayeya edîban bikin jixwe tunene. Lewra dema edebîyata Zazakî ya klasîk ava bûye ji ser dawîlêhatina mîrektîyan re teqribî 50 sal derbas bûne. Herweha di wê serdemê de ji mîrektîyên Zazayan perwerdeyeke bi zimanê Zazakî wek mîras nehatîye wergirtin û sazîyên medreseyê yên ku di wan de bi zimanê Zazakî perwerde tê dayîn jî tunene.

Piştî vê qonaxê li Tirkîyeyê jî qedexekirina medrese û tekkeyên ku di tarîxê de jêderên eslî yên edebîyata klasîk bûn bandoreke gelekî xirab li ser seyra edebîyata Zazakî yên klasîk kir. Eger em her du berhemên destpêka edebîyata Zazakî hesab nekin edebîyata Zazakî di serdemeke weha de di nav şertên dijwar de hêdî hêdî meşîyaye. Herçiqas piraniya berhemên Zazakî di vê serdemê de hatibin dayîn jî, di esasê xwe de rengvedana vê serdemê li ser edebîyata Zazakî ne rengvedaneke erênî ye. Guman tune ku eger qedexe tunebin û şert gunçaw bin sedsalek ji bo edebîyatekê maweyeke dirêj e. Di encamê de serdemên ku edebîyata Zazakî ya klasîk di wan de ava bûye û pêş ketîye bi awayekî nerênî rengê xwe daye estetîka vê edebîyatê ku di vê beşê de em ê li ser vê mijarê rawestin.

Çawa tê zanîn edebîyat şaxek ji hunerên bedew e ku amûra wê peyv e. Eger peyv bi şêwazeke estetîk ku bandorê li ser ruhê guhdar û xwîneran bike ji bo derbirîna hest, hizir û xeyalên mirovan bê bikaranîn li wê derê hunera edebîyatê derdikeve meydanê. Di edebîyatên cihanê de têgihîştina hunera edebîyatê û pratîzekirinên wê ji hev cihê ne û di çarçoveya van cudahiyan de bizavên edebî yên cuda jî derktine meydanê. Lêbelê ev heye ku çî li Rojava be çî li Rojhilatê be ferq nake di klasîzmê de edebîyat hunereke bilind û pêşketî ye ku bi xwe re tradîsyoneke edebî jî saz kirîye. Di vê têgihîştinê de zimanê edebî çiqas ji zimanê rojane dûr bikeve û wateyên mecazî hilgire, çiqas li ser xeyalê ava bibe, metnê edebî ji aliyê bihîzariyê û dîtbarî ve çiqas bandoreke zêde li ser guhdar û xwîneran bike asta hunerî ya wî metnî ewqasî bilind dibe. Ev yek di heman demê de lîrîzmê jî îfade dike ku metnên lîrîk wek metnên herî pêşketî ên hunerî derdikevin pêş. Hem di edebîyata Rojava hem jî di ya Rojhilatê de ji cureyên edebî bi taybetî helbest ji aliyê temsîla hunera edebîyatê ve cihê xwe yê pir girîng heye. Bi taybetî di edebîyata Îslamî de cihê helbestê pir cuda ye. Lewra di vê edebîyatê yekane cureya edebî helbest e ku hem

hunera pêşketî hem jî lîrîzmê bi hev re temsîl dike. Di edebîyatên Îslamî de tradîsyoneke bihêz a edebîyatê ava bûye ku bîngeha wê di edebîyatên Erebi û Farisî de hatîye avêtin û piştê jî di edebîyatên di yê Îslamî de hatîye şopandin. Bêguman di tradîsyona edebî ya Îslamî de gelek rêzik û standart ava bûne ku li vê derê pêşkêşkirina hûrgulîyan ne pêkan e²⁴. Di vê beşê de em dixwazin di çarçoveya qonaxên edebîyata Zazakî ya klasîk de li gor pîvanên klasîzma edebî ya Îslamî û tradîsyona edebîyata klasîk nirxandinekê li ser edebîyata Zazakî ya klasîk bikin. Di encamê de em dixwazin fêhm bikin ku alîyên nerênî yê serdemê jî alîyê “edebîbûn”ê yan jî hunera edebîyata Îslamî ve bandoreke çawa li edebîyata Zazakî ya klasîk kirîye.

Berî her tiştî divê bê gotin ku di edebîyata Zazakî ya klasîk de metnên edebî (dîwan, mesnewî û menzûmeyên curbicur) yê kevin ku di serdema desthilatdarîya mîrektîyên Zazayan de hatine nivîsîn tunene. Ji ber vê jî ne di serdema Xalidîtiyê de ne jî di sedsala XXem de di vê edebîyatê de tradîsyoneke edebî ya domdar ku paşxana wê metnên edebî yê kevin in ava nebûye.

Di dawîya sedsala XIXem de (serdema Xalidîtiyê/dawîya Osmanîyan) jî destpêka damezirandina edebîyata Zazakî ya klasîk ne bi hêz e. Di nav berhemên damezirîner ên edebîyata Zazakî ya klasîk de dîwan yan jî dîwançeyan cih negirtine. Hêjayî gotinê ye ku helbesta Xasî ya ku bi forma muxemmesê û hunera telmî’ê/pirzimanîyê (muxemmesa mulemma ku di her pênc misrayên bendan de, bi rêzê zimanên Erebi, Farisî, Tirkî, Kurmancî û Zazakî bi kar anîne) hatîye nivîsîn (Xasî, 1985:35), helbesta wî ya ku wek hicwîyeyekê li dijî Şêx Muhyedînê Hênî (Sa’î) hatîye nivîsîn (Xasî, 1994:44-45) û ferdeke wî ya ku ji du misrayan pêk tê û di dawîya mewlûda wî de cih digire (Xasî, 2013:54), herweha helbesta Mihemedê Şêx Ensarî ku wek medhîyeyekê di pesnê Melayê Cizîrî de hatîye nivîsîn nimûneyên pir xweş û orjînal ên klasîzmê ne. Lêbelê vê keliyê tenê ev helbest hene û herçiqas ihtîmala hebûna helbestên wan ên di hebe jî nayê zanîn ka gelo Xasî û Ensarî bi qasî ku dîwan yan dîwançeyek derkeve meydanê helbest nivîsîne yan na. Di encama nebûna dîwan û dîwançeyan de formên helbesta klasîk ên curbicur ên wek xezel, murebbe’, muxemmes, terbî’, texmîs, terkîb, tercî’, rubaî û ws. di edebîyata Zazakî ya klasîk a qonaxa destpêkê de nehatine bikaranîn. Dîsa di encama nebûna dîwan û dîwançeyan de qalibên cihê ên kêşa erûzê ku rîtm û mûsîqîya helbestê bi melodîyên cihê saz dikin nehatine bikaranîn. Bêguman dema dîwanên ku di wan de komek helbest tîn berhevkerin tunebin cihêrengî û dewlemendiya form û mûsîqîya helbestê jî dê dernekeve meydanê.

Çawa ku di nav berhemên damezirîner ên edebîyata Zazakî ya klasîk de dîwan/dîwançe nehatine nivîsîn mesnewîyên tehkîyeyî ku ji vegêrana bûyeran pêk tîn jî nehatine nivîsîn. Bo nimûne mesnewîyeke wek Leyla û Mecnûnê ku di piranîya edebîyatên klasîk ên Îslamî de hatine nivîsîn di qonaxa destpêkê ya

²⁴ Ji bo zanyariyên berfireh bnr. Adak Abdurrahman, *Teşeyên Nezmê di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de*, Nûbihar, Îst., 2019, r. 27-56.

edebîyata Zazakî de tune. Di esasê xwe de ji ber ku mewlûd ji aliyê formê ve û heta dereceyê ji aliyê şêwaza vegêranê ve bi mesnewiyên tehkîyeyî re taybetiyên hevbeş hildigirin, ji aliyê Xasî û Babij ve ji dîwanê zêdetir nivîsîna mesnewîyeke tehkîyeyî tiştêkî asayî bû. Digel her tiştî di edebiyata Zazakî ya klasîk de teşeya mesnewiyê xwedî cihekî girîng e. Lewra berhemên bingehîn ên vê edebiyatê bi teşeya mesnewiyê hatine nivîsîn. Hem mewlûdên Melayê Xasî û Osman Efendî Babij hem jî *Raro Raşt* û *Me'lûmatê Dîniye* yên Mihemedê Şêx Ensarî ku berhemên destpêkê ên edebiyata nivîskî ya Zazakî ya klasîk in, mesnewî ne. Di sedsala XXem de jî bi teşeya mesnewiyê çend mewlûdname û mesnewiyên dîdaktîk ên di warê zanistên Îslamî de (eqîdename, fiqihname, siyer) di edebiyata Zazakî ya klasîk de hatine nivîsîn.

Helbesta lîrik ku cureya herî bihêz a edebîyata Îslamî ye di qonaxa destpêkê ya edebîyata Zazakî ya klasîk de pêş neketiye. Ev yek jî di esasê xwe de bi nebûna dîwan û dîwançeyan ve girêdayî ye. Dîsa bi vê ve girêdayî cureyên edebî yên bi siruştê re têkildar (behariye û hwd.) û yên bi kesan re têkildar (mersiye û hwd.) ku cureyên berbelav ên edebîyata klasîk in derneketine meydanê. Her çar berhemên qonaxa destpêkê di kategoriya cureyên dînî de cih digirin. Ji van berheman her duyên Mihemedê Şêx Ensarî berhemên dîdaktîk in ku ji aliyê hunerî zêdetir aliyê wan ê pedagojîk li pêş e. Mewlûdên Xasî û Babij jî cureyên dînî yên lîrik in ku aliyê wan ên edebî ji berhemên Ensarî gelekî zêdetir e.

Di sedsala XXem de (qonaxa geşedanê ya edebîyata Zazakî ya klasîk) de em dibînin ku di hejmara berheman de zêdebûnek çêdibe. Di nav berhemên vê serdemê de jî cureyên edebî yên dînî di serî de ne. Lêbelê di vê serdemê de hin dîwan hatine nivîsîn û dikare bê gotin ku nebûna dîwanan a di qonaxa destpêkê de hatîye telafîkirin. Lêbelê divê bê gotin ku ev dîwan ji aliyê teknîka klasîk a rêzkirina helbestan (tertîba dîwanê), bikaranîna formên cuda û cureyên edebî ve lawaz in. Loma divê bê gotin ku berhemên ku di vê qonaxê de navê dîwanê li wan hatîye kirin bi wateya berhemên ku helbestên helbestvanekî kom dikin dîwan in. Dîsa berevajiyê qonaxa destpêkê di vê qonaxê de hin berhemên tehkîyeyî (Mela Mehemed Elî Hunî, *Heketey Yûsuf û Zelîxa*, *Xezay Uhudî*; Mehmet Mehdi Özsoy, *Mem û Zîn*) jî tînin ku ev yek jî wek xaleke erênî ya vê qonaxê derdikeve pêş.

Di vê qonaxê de jî wek qonaxa destpêkê di çarçoveya cureyên edebî yên dînî de bi cureya mewlûdê û zanistên Îslamî berhem hatine nivîsîn. Lêbelê divê bê gotin ku herçiqas mewlûd û menzûmeyên zanistên Îslamî yên vê qonaxê ji yên qonaxa destpêkê zêdetir bin jî, ji aliyê asta edebî ve ji wan kêmtir in. Bi taybetî di hin mewlûdan de tradîsyona edebîyata klasîk a mewlûdnûsiyê qet nehatîye şopandin. Ev mewlûd ji aliyê wezna standart a mewlûdan ve ku ev wezn ji aliyê Xasî ve bi awayekî serkeftî hatibû bikaranîn derî standarta tradîsyona edebîyata klasîk in. Mewlûdnûsên vê serdemê îlhama xwe ji mewlûdên Xasî û Babij zêde wernegirtine. Ev jî nîşan dide ku di edebîyata Zazakî ya klasîk a vê serdemê de qet nebe di cureya mewlûdê de tradîsyoneke edebî ku ji Xasî hatibe wergirtin ava nebûye. Li aliyekî di di van mewlûdan de terkkirina wezna erûzê, yan jî nivîsîna bi kêşa jimareyî divê wek dûrketineke bingehîn ji tradîsyona mewlûdnûsiya

edebîyata klasîk bê nîrxandin. Hin ji van berheman wek pexşana menzûm ku tenê bi serwayê ji pexşanê vediqetin dikarin bîn qebûlkin.

Li vê derê divê bi taybetî li ser cudahiya di navbera asta edebî ya berhemên qonaxa destpêkê û qonaxa geşedanê bal bê kişandin. Pir aşkera ye ku edebîyatvanên qonaxa destpêkê bi taybetî jî Xasî û Mihemedê Şêx Ensarî ji aliyê serwextbûna bi zanista edebîyatê û qabilîyeta şexsî ve ji yên qonaxa geşedanê gelekî pêşketitir in. Bi gotineke dî edebîyatvanên qonaxa sedsala XXem di serwextîya bi zanista edebîyata klasîk de lawaz in. Di esasê xwe de ev tiştêkî asayî ye û heman tişt di edebîyatvanên Kurmanc ên serdema me de jî tê çavdêrîkirin. Dema em li tarîxa edebîyata Kurmancî dinêrin pir aşkera ye ku di medreseyan serdema mîrektîyan û yên serdema Xalidîtîyê de girîngî bi zanista edebîyatê hatiye dayîn, lêbelê di sedsala XXem de bi tesîra qedexekirina medreseyan û hin hizrên ku dijayetîya edebîyatê dikin di medreseyan de tenê li ser zanistên zimanzanîya erebî hatiye rawestan û vê yekê jî kiriye ku zanista edebîyatê lawaz bibe. Mixabin di roja me de ev rewş zêdetir tê çavdêrîkirin. Ji ber ku çanda medreseyê di nav Kurdên Kurmanc û yên Zaza de hevpar e heman tişt ji bo edebîyata Zazakî jî derbas dibe.

Bi vî awayî tê dîtin ku edebîyata Zazakî ya klasîk ji pîranîya taybetî, rêzik û standartên klasîzma Îslamî bêpar maye. Bêguman mewlûda Xasî ku berhema yekem a Zazakî ye di çarçoveya edebîyata Zazakî de di nîrxê klasîkekê de ye, lêbelê eger bê gotin ku di vê edebîyatê de ji aliyê pîvanên klasîzma edebî ve berhemêke tam û birêkûpêk (dîwaneke helbestan yan jî mesnewîyeke tehkîyeyî) nehatiye nivîsîn dê ne şaş be. Pir aşkera ye ku derketina edebîyata Zazakî ya klasîk a di serdemeke dereng de bi awayekî nerênî rengê xwe daye huner û estetîka edebîyata Zazakî ya klasîk. Bêguman ev encama nerênî ya derengmayîne tiştêkî asayî ye ku nimûneyên wê di qadên dî de jî tînin. Bo nimûne akademîsyenê Yewnanî Jusdanîs modernîzasyona derengmayî ya Yewnanîstanê wek modernîzasyoneke tam neserkeftî li qelem dide ku ev yek encama nerênî ya derengmayîne ye (Jusdanis, 2018). Loma eger bê gotin ku her derengmayînek bedelê xwe heye, edebîyata Zazakî ya klasîk jî ev bedel bi lawazîyê daye dê ne darazeke şaş be.

Encam

Di serdema modern a tarîxa Îslamê de mîletên Misilman ên wek Erebi, Îranî û Tirkên di çarçoveya sîyaseta dewletên xwe de kultura Rojavayê wergirtin û di encama vê yekê de wek gelek sazîyên dî di sazîya edebîyatê de jî guherînek çêbû. Di vê serdemê de li nav Erebi, Îranî û Tirkên edebîyata klasîk a Îslamî cihê xwe da edebîyata modern a Rojavayî. Lêbelê ji ber ku ev modernîzasyona ku bi destê dewletan çêdibû negihîştibû nav Kurdan li Kurdistanê ji aliyê edebî ve rewşeke cuda heye. Ev serdem ji bo Kurdên Kurmanc, Soran û Goran bûye serdema bizaveke nû ya edebî ku ew jî Xalidîtî ye û ji bo Kurdên Zaza jî bûye serdema damezirandina edebîyata Zazakî ya klasîk. Ji ber ku edebîyata Zazakî ya klasîk bi

wext derneketîye meydanê û di serdemeke ku li cîhana Îslamî terka edebîyata klasîk hatiye kirin de derketîye meydanê dibe edebîyateke derengmayî.

Di serdema mîrektîyên Zazayan de edebîyateke Zazakî ku di encama patronajeke edebî de derketibe meydanê nayê zanîn. Herweha tradîsyoneke perwerdeya bi zimanê Zazakî ku ji serdema mîrektîyan dest pê kiribe û di serdema piştî mîrektîyan de dewam kiribe û di encama vê yekê de mîraseke edebîyatê ku ji berê hatîbe wergirtin û wek tradîsyon hatibe şopandin tune. Loma jî jêdera sereke ya edebîyata Zazakî ya klasîk edebîyata Kurmancî ya klasîk e ku di medreseyên Kurmancan de hatîye naskirin. Kurmancan bi saya paşxan û tecrubeya medreseyên serdema mîrektîyan di serdema piştî mîrektîyan de jî sazîyên xwe yên medreseyê li ser pîyan hiştin û tevna medreseyên xwe gihandin heta bi sahaya Dîyarbekir, Elezîz, Bedlîs, Çewlig û Mûşê ku Kurmanc jî û Zaza jî li wan deran dijîn. Hemû daneyên li ber destan nîşan didin ku Kurdên Zaza bi rêya van medreseyan û medreseyên li deverên di edebîyata Kurmancî nasnekiriban îro me nedikarî behsa edebîyata Zazakî ya klasîk bikin. Loma edebîyata Zazakî ya klasîk esas di encama pêwendîyên navdîyalektî de derketîye meydanê ku ev tiştekî gelekî asayî ye. Dema em li tarîxa edebîyata Kurdî dinêrin em dibînin ku di nav hemû dîyalektên Kudî yên cîran û tîkel de tîkîlîyên bi vî rengî çêbûne ku tîkîlîyên Lorî-Hewramî, Hewramî-Soranî, Soranî-Kurmancî û ya Kurmancî-Zazakî di vî çarçoveyê de ne. Bi taybetî divê bê gotin ku pêwendîyên Kurmancî û Zazakî pir dişibin yên Hewramî û Soranî. Lewra edebîyata Soranî ya klasîk jî berî detspêkirina edebîyata Zazakî ya klasîk tenê bi niv qernî qet tunebû û li wê coxrafyayê serdestîya edebîyata Hewramî hebû. Çawa ku Kurdên Zaza bi rêya naskirina edebîyata Kurmancî edebîyata xwe ava kirin, Kurdên Soran jî bi rêya naskirina edebîyata Hewramî edebîyata xwe ava kirin. Lêbelê ferq ew bû ku di serdema derketina edebîyata Soranî de mîrnişîniyên Kurdên Soran hê jî li ser pîyan bûn, lêbelê di serdema derketina edebîyata Zazakî ya klasîk de dewra mîrnişîyan qedîyabû. Ji ber ku edebîyata Soranî di serdema mîrektîyan de derket meydanê di demeke kurt de gelekî pêş ket, lêbelê ji ber ku Zazakî piştî mîrektîyan de derket meydanê zêde pêş neket.

Di encamê de ji aliyê huner û estetîka edebîyatê û klasîzma edebî ve edebîyateke bihêz derneket meydanê. Lêbelê edebîyata Zazakî ya klasîk çiqas paşwext be û çiqas lawaz be jî ew di encamê de ketîya qada hebûnê. Bi derengî be jî bi destê Xasî û Babîj qet nebe aliyekî tradîsyona edebiyata klasîk a Rojhilata Îslamî ketîye nav kirasê Zazakî jî. Bi berhemên van her du kesayetên ku di wextê xwe de derfeta çapkirinê jî dîtine Zazakî bûye zimanê nivîs û edebîyatê. Di heman demê de ev helwesteke rewşenbîrîyê ye ku di encama wê de zimanekî wesfê hebûnê hilgirtîye. Aşkera ye ku ev kesayet bi hemû rêzîk û regezên edebiyatên Erebi, Farisî, Osmanî û Kurmancî tam serwext bûn û eger bixwestana dikarîbûn zewqên xwe yên estetîk bi wan zimanan îfade bikin û bi gelek destkeftan jî sîdemend bibin. Lêbelê wan hizra ziman û mîletê xwe kirine û edebîyateke nû damezirandine ku ev ji bo mîletê wan bûye ronesansek û “bîyîşek”. Bi saya wan edebîyata Zazakî ya klasîk bûye

edebîyateke 124 salî (li gor sala nivîsîna mewlûda Xasî ku berhema yekem a vê edebîyatê ye) û edebîyateke tam a xwedî şax (edebîyatên klasîk, modern û gel).

Bi bawerîya me divê derketina qada hebûnê û lawazîya asta edebî neyê tevlîhevkerin. Edebîyata Zazakî ya klasîk kêmasîyên xwe hebin jî ew di encamê de şaxek ji edebîyatên Kurdî û Îslamî ye. Edebîyata Zazakî ya klasîk çawa ku yek ji pênc dîyalektên edebî yên Kurdî ye di heman demê de yek ji 20 edebîyatên Îslamî ye ku di çarçoveya vê xebatê de hatine tesbîtkirin. Divê bê gotin ku di nav edebîyatên Îslamî de edebîyata derengmayî ne tenê Zazakî ye. Edebîyata Belûcî jî di serdema modernîzmê de derketîye meydanê û avabûna wê ji ya Zazakî jî derengtir e. Edebîyata Zazakî ya klasîk di nav edebîyatên klasîk ên Îslamî de di dereceya sêyem de cih digire. Di dereceya yekem de yên damezirîner (Erebî û Farisî) di dereceya duyem de yên kevin û ji aliyê mehsûlên edebî ve dewlemend (Osmanî, Kurmancî û yên dî) di dereceya sêyem de jî yên bi derengî derketine meydanê û ji aliyê mehsûlên edebî ve lawaz cih digirin (Zazakî û Belûcî). Edebîyata Zazakî ya klasîk ji bo edebiyata Îslamî dewlemendîyek, ji bo edebîyata Kurdî hêzek û ji bo edebîyata Zazakî jî bîyîşek e.

Edebîyata Zazakî ya klasîk bi saya civaka kurdan a tradîsyonel di sedsala XXem de geşedanek bi dest xist. Pir aşkera ye ku bi modernîzebûna civakê re êdî edebîyatvanên ku xwe bi klasîzma Îslamî re sînor dikin dê dernekevin. Di çarçoveya edebîyata Zazakî ya klasîk de hin berhem bèn dayîn jî ew dê negihîjin asta “helbesta lîrîk a klasîk”. Ji vir şûnde li şûna ku mirov ji bo telafîkirina kêmasîyên edebîyata Zazakî ya klasîk bikeve nav hewldanan, mirov edebîyateke Zazakî ya modern, bi taybetî jî helbesteke modern ku klasîzma edebîyata Zazakî ya klasîk, dîyalektên edebî yên Kurdî û edebîyatên dî yên Îslamî jî jêdereke wê bin bixe rojevê dê zêdetir li xêra edebîyata Zazakî ya îroyîn û edebîyata Kurdî ya giştî be.

Çavkanî

- Adak, A. (2012). “Liceli Şairlere Genel Bir Bakış”, *Dünden Bugüne Lice Sempozyumu Bildirileri*, 05-06 Eylül 2008, (amd.) Ahmet Erkol-Abdurrahman Adak, Mardin: Mardin Üniversitesi Yayınları.
- Adak, A. (2014). *Destpêka Edebîyata Kurdî ya Klasîk*, İstanbul: Nûbihar.
- Adak, A. (2015). “Şêx Muhyedînê Hênî Di Edebiyata Kurdî de Nûnerekî Girîng ê Temaya Xwarinê”. *Nûbihar Akademî*, 1(3), 11-52.
- Adak, A. (2017). “Serdema Xalidîtîyê di Tarîxa Edebiyata Kurdî ya Klasîk de”, *Kürt Tarihi*, 30, 59-64.
- Adak, A. (2019). *Teşeyên Nezmê di Edebiyata Kurdî ya Klasîk de*, İstanbul: Nûbihar.
- Adak, A. "Kürtler", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kurtler#8-dil-ve-edebiyat> (22.12.2020).

- Akman E. (2017). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siverek (Şehir, Mekân ve İnsan)*, Teza Doktorayê ya neçapkirî, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Mardin.
- Aksoy, Ö. (2018) "Türk Kültürü Etkisinde Teşekkül Eden Bir Edebi Gelenek: Boşnak Alhamiyado Edebiyatı", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, sal 6, j.14.
- Andreyev, S. (2010), "Pashto Literature: The Classical Period", A History of Persian Literature: XVIII (General Editor—Ehsan Yarshater), London-New York: I.B. Tauris, 92-113.
- Anter, M. (2010). *Hatıralarım*, İstanbul: Med Yay.
- Aydın, N. (2000). *Diyarbakır-Eğil Hükümdarları Tarihi*, İstanbul: Keskesor.
- Aykaç, Y. (2020). *Kürt Mirlüklerinde Edebi Patronaj*, Teza Doktorayê ya neçapkirî, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı Anabilim Dalı Kürt Dili ve Kültürü Bilim Dalı, Diyarbakır.
- Badalkhan, S. (2020), Jahani, Carina, A Brief Introduction to Balochi Literature. <http://baask.com/archive/a-brief-introduction-to-balochi-literature/> (16.08.2020).
- Baluken, Y. (2016). "Sunuş", Şem'î Terceme-i Tevarîh-i Şeref Han, amd. Adnan Oktay, İstanbul: Nûbihar.
- Bektaş, E. (2012). Siverekli İbrahim Re'fet Dîvânı, Ankara: Şanlıurfa Valiliği.
- Bektaş, E. (2007). "Siverekli İbrahim Re'fet ve Mevlidi", Selçuk Ün. Fen-Edb. Fak. Edb. Dergisi, j. 17 (r. 77-103).
- Beltekin, N. (2014). "Vera Modernbiyayişî de Medreseyê Rojhelatî / Şerqî" Nûbihar Akademî, sal. 1, j. 1, 76-77.
- Beltekin, N. (2014). "İslam Eğitim ve Bilim Tarihinin Kayıt Dışı Kurumları: Mir Medreseleri". *Atlas II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongre Tam Metin Kitabı*, Edîtor: Gökhan Ofluoğlu, Atabek Movlyanov, İksad Yayınevi.
- Bidlîsî, İ. (2001). *Selim Şah-name* (amd. Hicabi Kırılangoç), Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Bingöl, H. (2019). "Zaza Şiir Tarihi Üzerine Bir İnceleme", *Sözden Yazıya Zazaca*, (edt. N. Beltekin/A. Kırkan), Stenbol: Peywend.
- Çağlayan, E. (2018). *Zazalar Tarih Kültür ve Kimlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çolîg, F. (2014). *Tefsîrê Qurônê Kerîm Zazakî*, İstanbul: Astun Yayınları.
- Çetin, N. M. (2011). *Eski Arap Şiiri*, 2. b, İstanbul: Kapı Yay.
- Dursun, D. "İslâm (Günümüz İslam Dünyası)", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/islam#8-islam-ulkeleri-ve-nufus> (08.11.2020).
- Ensarî, M.Ş. (2018). *Raro Raşt & Me'lumatê Dîniye*, amd. Bilal Zilan, İstanbul: Nûbihar.
- Epözdemir, Ş. (2011). *İdris-i Bitlisi ve Kürt Meselesi*, Ankara: Fanos.
- Erdoğan, H. (2014). "Molla Mehmet Demirtaş ve Melayê Cızîrî'de Naat", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 1, 187-195.

- Gökalp, Z. (1992). *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* (amd. Şevket Beysanoğlu), İstanbul.
- Jusdanis, G. (2018). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür-Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, (wer. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Karademir, N. (2017). *Osmanlı'nın Son Yüzylında Kürtler: Modernleşme, Merkezîyetçilik ve İsyân*, İstanbul: Nûbihar.
- Kırkan, A. (2018). *Bîyîşa Pêxemberî ya Osman Esad Efendî û Destpêkê Edebîyatê Klasîk yê Kirmanckî*, İstanbul: Weşanxaneya Vateyî.
- Kılıç, O. (2001). "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 1, 257-274.
- Korkusuz, Ş. (2004). *Tezkire-i Meşayih-i Amid*, İstanbul: Kent Yay.
- Korkusuz, Ş. (1996). *Arşiv Belgelerinde Son Devir Diyarbekir Uleması*, İstanbul: Melissa Matbaası.
- Lazerîv, M. S. (2011). *Tarîxu Kurdistan*, wer. Ebdî Hacî, Hewlêr: Spîrêz.
- Maruf, H. Ş. (bê tarîx). *Diyarbakır İlinin Hani İlçesinde Medfun Şeyh Ahmed Efendinin Tarihçeyi Hayatı*, wer. Heybet Kanhan) bê cih, nusxeya daktîloyê, pirtûkxaneya A. Adak a taybet.
- Minorsky, V. (1993). "Kürtler", *İslam Ansklopedisi*, İstanbul Millî Eğitim Bakanlığı.
- Sefa, Z. (bêtarîx). *İran Edebiyatı Tarihi*, wer. Hasan Almaz, bê cih: Nûsha, (b. I).
- Selefî, H. E. & Doskî, T. Î. (2008). *Mu'cemu 'ş-Şu'eraî 'l-Kurd*, Erbîl: Spîrêz.
- Şem'î, (2016). *Terceme-i Tevarîh-i Şeref Han*, amd. Adnan Oktay, İstanbul: Nûbihar.
- Şentürk, A. A. & Kartal, A. (2009). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergah Yay.
- Şeref Xan. (2007). *Şerefname Dîroka Kurdistanê*, ji Soranî bo Kurmancî Ziya Avci, İstanbul.
- Şengül, S.& Alan, R. (2015). "Pêşkêşî", *Şêx Muhyedîne Hênî Beyana Xwarinan û Zewqên Wan*, amd. Mela Birhanê Tarînî, Stenbol: Peywend.
- Toker, H., "Urduca", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/urduca> (12.08.2020).
- Xasî, M. E. (1994). *Mewlûde Nebî Bi Zîwanê Kurdî (Zazakî)*, tadox Mihanî, İstanbul: Fırat Yay.
- Xasî, S. (1985). *Mewlûd*, amd. Zeynelabidin Amidi, Diyarbekir.
- Nderitu, A. (2014). *Swahili Literature & The Case For Kiswahili as Africa's Lingua Franca, Changing Kenya's Literary Landscape Past, Present & Future*, Nairobi/Kenya, <http://www.alexandernderitu.com> (16.08.2020).
- Jahjai, M. (2016) "Osmanlı Yazısı ile Yazılan Arnavut Edebiyatının Dini Karakteri", *Avrasya Etüdüleri* 50/2016-2, 389-404.
- Zeki, M. E. (2010). *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, wer.: V. İnce, M. Dağ, R. Adak, Ş. Aslan, Stenbol: Nûbihar.

*Edebîyata Zazakî ya Klasîk:
Di Peywenda Dîyalektên Edebîyên Kurdî û Edebîyatên Îslamî de
Edebîyateke Klasîk ya Derengmayî û Cihê Wê di Nav Klasîzma Edebî de*

Çavkanîya Destnivîs:

Xelîlî, Muhemmed Sîraceddîn Kurê Mela Ebdulhekîmê, *Kîtaba Gulcivîn*, nusxeya destnivîs, musehhih û naşir M. Siddîq Ataç, tarîx ?, (pirtûkxaneya taybet a Abdurrahman Adak).

Çavkanîya Elektronîk:

http://www.meb.gov.tr/belirligunler/10kasim/inkilaplari/egitim/tevhidi_tedrisat.htm (24.12.2020).

Hevdîtin:

Şêx Cahid (Hocaoğlu), hevdîtin, 23.04.2009, Diyarbekir.

TÜRKİYE’DE KIRMANCCA (ZAZACA) ÜZERİNE YAZILAN YÜKSEK LİSANS TEZLERİNİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ (2013-2020)

MUTLU CAN¹

ÖZ

Bibliyometrik araştırma; belirli bir alanda belirli bir dönemde ve belirli bir bölgede kişiler ya da kurumlar tarafından üretilmiş belge, tez ve yayınların tür, dil, yıl, konu, metot gibi özellikler bakımından incelenerek birbirleriyle olan ilişkilerinin sayısal olarak analiz edilmesidir. Bu çalışmada, Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanında 2013-2020 (2020 için süre 21 Eylül olup yaklaşık 8 yıl) yılları arasında Kirmancca (Zazaca) konulu yayımlanan 49 adet yüksek lisans tezi bibliyometrik özellikleri açısından analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı Türkiye’de Kirmancca (Zazaca) üzerine yazılan 49 tezin detaylı analizini yaparak bibliyometrik bir profil oluşturmaktır. Çalışmada, istatistiksel işlemlerin analizi için SPSS 25.0 (statistical package for the social sciences) programından yararlanılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda, en fazla tezin 2015 ve 2017 yıllarında yayımlandığı belirlenmiştir. Bu çalışma Kirmancca (Zazaca) ile ilgili çalışmalar yapacak araştırmacılara hem ön bilgi vermesi hem de bibliyometrik bir çalışma olması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kirmancca, Zazaca, Zazaca yüksek lisans tezleri, Kürt Dili ve Kültürü yüksek lisans tezleri, bibliyometri

Analîze Tezanê Masterî yê Tirkîya ke Kirmanckî (Zazakî) ser o Nusîyayê (2013-2020)

KILMNUŞ

Cigêrayîşo bibliyometrik belge, tez û weşanê ke yew war yan termînêkê diyarkerdeyî yan zî mintîqayêka diyarkerdeye de hetê kesan yan zî dezgehan ra amade biyê, hetê taybetîyanê înan yê sey bêj, zıwan, serre, metod, ûsn. ra tehlîlkerdişê înan û bi hewayê hûmarkî analizkerdişê yewbînan reyde têkilîyanê înan ifade kenê. Na xebate de 49 tezê masterî ke databasê Merkezê Tezan yê Neteweyî yê Dezgehê Perwerdeyê Berzî (YÖKTEZ) de mabênê serranê 2013 û 2020î de (seba 2020î mudet hetanî 21ê êlule yo; teqrîben 8 serrî) weşanîyayê û mabênê eynî demî de kirmanckî ser o nusîyayê, hetê taybetîyanê înan yê bibliyometrikan ra ameyî analizkerdene. Amancê xebate no yo: 49 tezê ke Tirkîya de nusîyayê û babeta înan

¹ Kürt Dili ve Kültürü Yüksek Lisans Mezunu, Kürt Dili (Zazaca) Uzmanı, canmutlu1978@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6121-2849>

Article Type/Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 10.10.2020

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 28.10.2020

Doi: 10.35859/jms.2020.808681

kirmanckî ya, bidetay bêrin analizkerdene û bi no hewa yew profilo bîbliyometrik pêardene yo. Xebate de, semedê analizkerdişê kirarîyanê statistîkan programê SPSS 25.0î (statistical package for the social sciences) ra ame îstîfadekerdene. Peynîya analizanê ke ameyî kerdene de, tesbît bî ke tewr zêde tezi serranê 2015 û 2017î de ameyê weşanayene. Seba ke na xebate hem zanayîşanê prelîmînalana dana cigêrayoxanê ke ê do kirmanckî ser o xebatan bikerê, hem zî xebatêka bîbliyometrik a, ehemîyetê aye esto.

Kiltîçekuyî: Kirmanckî, zazakî, tezê masterî yê zazakî, tezê masterî yê ziwan û kulturê kurdan, bîbliyometri

Bibliometric Analysis of Master Thesis Writen on Kirmancki (Zazaki) in Turkey

ABSTRACT

Bibliometric research is the investigation of documents, theses and publications, produced by individuals or institutions in a specific field, period and region in terms of the characteristics such as genre, language, year, subject, method and is the quantitative analysis of their relationship to each other. In this study, 49 master theses written on the subject of Kirmancki (Zazaki) in Turkey published by the Council of Higher Education National Thesis Center (YÖKTEZ) database between 2013- 2020 (about 8 years) are analyzed in detail in terms of their bibliometric features. The aim of the study is to create a bibliometric profile through the analysis of these 49 theses written in Kirmancki (Zazaki) in Turkey. In the study, SPSS 25.0 (statistical package for the social sciences) program was used for the analysis of statistical processes. As a result of the analyses, it was identified that most of the theses were published in the years between 2015 and 2017. This study is important for the researchers who will conduct studies about Kirmancki (Zazaki) in terms of both providing preliminary information and guiding them to these fields of study.

Keywords: Kirmancki, Zazaki, Master Thesis in Zazaki, Master Thesis in Kurdish Language and Culture, Bibliometrics.

Giriş

Kürdoloji sözcüğü genel olarak Kürt dili, tarihi, edebiyatı, toplumsal yapısı hakkında yapılan yazılı çalışmalar, incelemeler anlamına gelir. Aynı sözcük, bu konularda çalışma yapan bilimsel kurumlar anlamına da gelir (Bruinessen, 2009: 171). Kürdoloji ile ilgili ilk bölüm Çarlık Rusya’sında Büyük Katerina’nın himayesinde Bilimler Akademisi üyesi Simon Pallas önderliğinde bütün dillerin karşılaştırmalı sözlüğünün hazırlanmasıyla kurulmuş oldu. (Alakom, 1991: 96) Bu çok dilli sözlüğün içerisinde 276 Kürtçe sözcük de bulunduğu için Kürt dili sahasında yayımlanan ilk eser olduğu söylenebilir (Nikitin, 1976: 202). Kürtlerin sosyo-kültürel yapısını daha iyi anlamak adına ilk resmi girişim 1860’da St. Petersburg’da kurulan “Kürdoloji Enstitüsü” ile olmuştur. Bu enstitü ile Kürtlerle ilgili ilk araştırma kurumu Rusya tarafından resmi olarak açılmıştır (Nikitin, 1976: 202).

Dünya ölçeğinde baktığımızda iki yüz yıldan fazla geçmişi bulunan akademik nitelikli Kürt dili, edebiyatı ve kültürü konulu bilgi üretiminin Türkiye’deki varlığı ise henüz çok yenidir. 2009 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Mardin Artuklu Üniversitesi bünyesinde kurulan Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü bu alanda atılan ilk adımdır. Bu enstitü bünyesinde 2010 yılında kurulan Kürt Dili ve

Kültürü Anabilim Dalı Türkiye'deki ilk resmi ve akademik nitelikli Kürdoloji faaliyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Bölümün amaçları arasında Kürt dili ve diyalektlerinin (Kurmancî, Zazakî, Sorani, Lorî, Goranî) edebiyatları, tarihleri ve kültürlerinin disiplinler arası tarzda araştırılarak tanıtılması, eğitim-öğretim ve araştırma faaliyetlerinde bulunmak ve öğrencilerinin bilimsel araştırmacı özelliklerini kazanmasına yardımcı olmak vardır.² Mardin Artuklu Üniversitesi dışında Kırmancca (Zazaca) alanında da yüksek lisans eğitimi verilen ikinci bilimsel kurum ise 2011 yılında kurulan Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü'dür. Bugüne kadar Türkiye'de yazılmış tüm Kırmancca konulu yüksek lisans tezleri bu iki enstitünün bünyesinde hazırlanmıştır.

Bir alanda yapılmış yayınların çeşitli yöntemlerle analiz edilmesine ve bilimsel amaçlı çalışmaların değerlendirilmesine olanak sağlayan belge incelemesine dayalı çalışmalar bibliyometrik araştırmalar olarak ifade edilmektedir (Coşkun ve diğ., 2014: 381; aktaran Beşel ve Yardımcıoğlu, 2017: 134). Bibliyometrik yöntemler bilimsel çalışmaların analiz edilerek içerik, sonuç ve etkinliklerinin belirlenmesini sağlamaktadır. Bilimsel çalışmaların bibliyometrik analizi genelde söz konusu alandaki tezlerin veya seçilmiş bir derginin analizi ile gerçekleştirilmektedir (Beşel ve Yardımcıoğlu, 2017: 134-135).

Kürtçe (Kurmancca-Kırmancca) literatüre bakıldığında yüksek lisans tezlerini bu bağlamda değerlendiren çok az sayıda araştırmacıya rastlanmaktadır. Gerek bu bakımdan gerekse de salt Kırmancca lehçesi odaklı yapıldığı göz önünde tutulduğunda bu çalışmanın araştırmacı ve akademisyenlere yol gösterecek nitelikte önemli bilgiler sunacağı düşünülmektedir. Zira bu araştırma ile Kırmancca alanında yapılan çalışmalara bir bütünlük içerisinde bakılarak gelecek araştırmacılara alan ile ilgili ışık tutulacak ve gelecekte hazırlayacakları tezlerde tekrara düşmemeleri, orijinal ve yaratıcı bilgi üretimi yapabilmelerine katkı sağlanacaktır.

1. Kuram ve Literatür

Bibliyometri, akademik yayınların değişik öğelerinin sayısal analizler ve istatistikler aracılığıyla incelenmesi, kitaplar ve diğer iletişim platformlarına uygulanması olarak ifade edilmektedir (Pritchard 1969; Zan, 2012). Bibliyometrik araştırmalarda akademik yayınların belirli unsurları analiz edilerek bilimsel iletişime ilişkin çeşitli bulgulara ulaşılmaktadır. (Al ve Coştur, 2007; Al ve diğ., 2010). Bibliyometri, bilim uzmanları, bilimsel araştırma ve araştırma projesi yürütenler, kütüphaneciler, yöneticiler ve karar vericiler tarafından sıklıkla başvurulan bir araştırma tekniğidir (Özel ve Kozak, 2012).

² Bkz. <https://www.artuklu.edu.tr/yasayan-diller-enstitusu/anabilim-dallari/k%C3%BCrt-dili-ve-k%C3%BCrt-%C3%BCr-%C3%BC> (erişim tarihi: 11.09.2020)

Bibliyometri terimi ilk kez Aralık 1969 yılında, Alan Pritchard’ın *Journal of Documentation* dergisinde yayımlanan “İstatiksel bibliyografya mı yoksa bibliyometri mi?” isimli çalışmasında görülmüştür (Broadus, 1987; Tatar ve Ece, 2012). Lawani (1981), ise ilk bibliyometrik araştırmanın 1917 yılında, Cole ve Eales tarafından ortaya konulduğunu öne sürmektedir. Sengupta (1992) bilinen ilk bibliyometrik araştırmanın 1896’da Campbell tarafından yapılan “Theory of the National and International Bibliography” isimli yayın olduğunu ileri sürmektedir.

Türkiye’de Kürtçe literatüre baktığımızda çok sınırlı sayıda bibliyografik ve bibliyometrik nitelikte çalışma yapıldığını görmekteyiz. Aykaç (2017), 2011 ve 2016 yılları arasında Türkiye’de Kürt Dili ve Edebiyatı-Kültürü alanında Kürtçe (Kurmancca-Kirmancca/Zazaca) yazılan yüksek lisans tezlerinin bibliyografik incelemeyi merkeze aldığı çalışmasında, söz konusu dönemde yazılmış 121 yüksek lisans tezini bibliyometrik analiz tekniğini kullanmak suretiyle, hazırladıkları üniversiteleri esas alarak yazıldıkları lehçe, yıl ve tür yönünden tasnif ederek incelemiştir. Bu alanda bir diğer çalışma Aykaç, Güzel ve Çakar (2019) tarafından yapılmış olup, bu bibliyografik makalede ise Türkiye’de Kürt Edebiyatı-Kültürü bölümleri bulunan Bingöl, Dicle, Mardin Artuklu, Muş ve Yüzüncü Yıl üniversitelerinde 2012-2018 yılları arasında hazırlanan 241 yüksek lisans tezi incelenmiş, söz konusu tezler hem konularına göre sınıflandırılmış hem de yazarlarına göre listelenmiştir. Bibliyometrik analiz yönteminin de kullanıldığı çalışmayla Türkiye’de Kürdoloji sahasında ne tür çalışmaların yapıldığı ve hangi konulara ağırlık verildiği vb. soruların cevapları ortaya konulmuştur. Ertekin ve Güzel (2019), Bingöl Üniversitesi’nde Kürdoloji alanında yazılmış yüksek lisans tezlerini, tezsiz yüksek lisans projelerini, lisans bitirme ödevlerini ve aynı üniversite tarafından yapılan Kürdoloji konulu çalışmaları analiz etmişlerdir. Geyik, Şanlı, Acun vd. (2019) 2009-2019 yılları arasında Türkiye’de Kürdoloji alanında yazılan yüksek lisans tezlerini ve akademik dergilerde yayımlanan Kürtçe makaleleri incelemiş, listelemelere ve istatistiki tablolara yer vermek suretiyle farklı yönlerden analizler yaparak alanın genel bir envanterini sunmuşlardır. Kan (2019) ise Türkiye’deki Kürt akademisyen, yüksek lisans ve doktora programı öğrencileri tarafından 2009-2019 yılları arasında yazılıp yayımlanmış Kürtçe makaleleri değişik açılardan tasnif etmiştir.

2. Yöntem

Bu çalışmada, Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanında Kürt Dili ve Kültürü ile Zaza Dili ve Edebiyatı alanında yayımlanan yüksek lisans tezlerinin çeşitli parametreler doğrultusunda bibliyometrik analizinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada veri toplama yöntemi olarak belge incelemesi kullanılmıştır. 2013-2020 yılları arasında yayımlanan yüksek lisans tezleri araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Çalışma kapsamındaki yüksek lisans tezleri için, YÖKTEZ arama motorunda her ikisi ayrı ayrı olmak üzere “detaylı arama” seçeneğinden Üniversite segmentinde “Mardin Artuklu Üniversitesi” Enstitü segmentinde “Yaşayan Diller Enstitüsü”

Tez Türü seçeneğinde “Yüksek Lisans” seçeneği seçilerek tarama yapılmıştır. Bu amaçla 2013-2020 yılları arasında yayımlanan tezler kayıt altına alınarak bibliyometrik künyeleri elde edilmiştir. Yapılan tarama sonucu 49 yüksek lisans tezine rastlanmıştır. İlgili adreste devamlı güncellemeler ve yeni tezlerin ekleme işleri yapıldığından dolayı tarama işlemine 01.08.2020’de başlanmış ve 20.09.2020’de sona erdirilmiştir. Bu süre zarfında yapılan güncellemeler ve yazarlarınca erişim kısıtlaması getirilen 2 yüksek lisans tezinin dijital versiyonları temin edilmiş, gerekli kontroller gerçekleştirildikten sonra veri dosyasına nakledilmiştir.

Çalışmada Türkiye’de 2013-2020 yılları arasında yayımlanan yüksek lisans tezleri “yıl, üniversite, anabilim dalı, danışmanı, sayfa sayısı, konu, yazar cinsiyeti” bibliyometrik özellikleri açısından incelenmiştir. Bilimsel bilgiler matematik ve istatistiki yöntemlere uygun hale getirilmiştir. Çalışmada, istatistiksel işlemlerin analizi için SPSS 25.0 (statistical package for the social sciences) programından yararlanılmıştır. Araştırmada tanımlayıcı istatistikler uygulanmış, yüzde ve frekans değerleri belirlenmiştir.

Bu bibliyometrik çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- a) Kırmancca üzerine yazılan tezlerin yıllar itibariyle dağılımı nasıldır?
- b) Kırmancca üzerine yazılan tezlerin üniversite dağılımları nasıldır?
- c) Kırmancca üzerine yazılan tezlerin anabilim dalına göre dağılımları nasıldır?
- ç) Hangi akademisyenler daha yoğunluklu olarak tez yönetmişlerdir?
- d) Kırmancca üzerine yazılan tezlerin sayfa sayılarının dağılımı hangi aralıkta yoğunlaşmaktadır?
- e) Kırmancca üzerine yazılan tezlerin araştırma konularına göre dağılımı nasıldır?
- f) Kırmancca üzerine yazılan tezlerin yazar cinsiyetine göre dağılımı nasıldır?
- g) Kırmancca üzerine yazılan tezlerin başlıkları nelerdir ve bu tezler hangi yazarlar tarafından yazılmıştır?

3. Bulgular

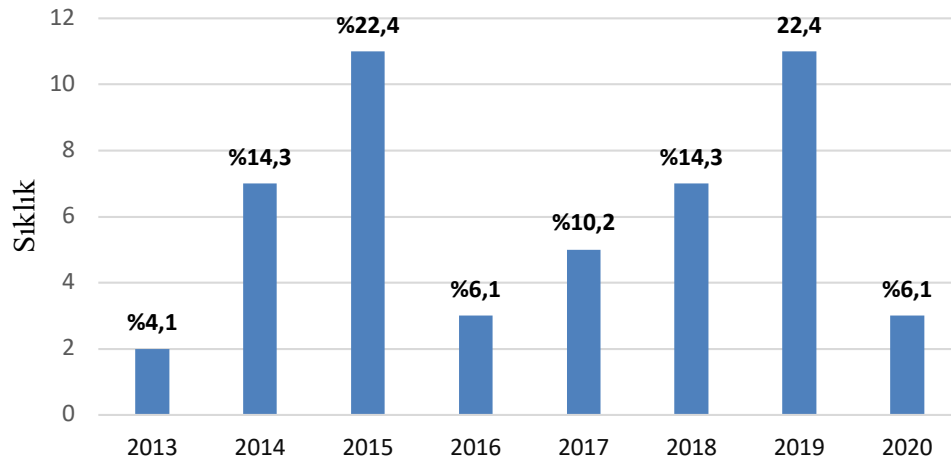
Bu bölümde YÖK ulusal tez merkezi veri tabanında kayıtlı bulunan 49 yüksek lisans tezine ilişkin elde edilen verilerin sıklık ve yüzde analizlerine ilişkin bulgular verilmektedir. Tablo 1’de yüksek lisans tezlerinin yıllara göre dağılımı yer almaktadır.

Tablo 1: Yayımlandığı Yıllara Göre Tezlerin Dağılımı

Tezin Yayım. Yıl	Sıklık	Yüzde
2013	2	%4,1
2014	7	%14,3
2015	11	%22,4
2016	3	%6,1
2017	5	%10,2
2018	7	%14,3
2019	11	%22,4
2020	3	%6,1
Toplam	49	% 100

Hazırlanan tezlerin yıllara göre dağılımı göz önünde bulundurulduğunda; en fazla tezin 2015 ve 2019 yıllarında (%22,4) yayımlandığı ortaya çıkmıştır. Yıllar itibariyle bir inceleme yapıldığında 2014 (%14,3) 2018 (%14,3) 2017 (%10,2) yıllarında hazırlanan tez sayılarının fazla olduğu görülmektedir.

Grafik 1. Tezlerin Yayım Yılları

Tablo 2’de yüksek lisans tezlerinin hazırlandığı üniversitelerin listesi yer almaktadır. Buna göre Bingöl Üniversitesi bünyesinde 31, Mardin Artuklu Üniversitesi bünyesinde 18 (%36,7) tane tez hazırlandığı belirlenmiştir. Tablo incelendiğinde; en fazla tezin Bingöl Üniversitesi (%63,3) bünyesinde hazırlandığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 2: Yayımlandığı Üniversitelere Göre Tezlerin Dağılımı

Tezin Yayımlandığı Üniversite	Sıklık	Yüzde
Mardin Artuklu Üniversitesi	18	%36,7
Bingöl Üniversitesi	31	%63,3
Toplam	49	%100,0

Tablo 3'te tezlerin hazırlandığı anabilim dallarına göre dağılımı yer almaktadır. Bu dağılım incelendiğinde 18 tezin Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalında, 31 tezin ise Zaza Dili ve Edebiyatı dalında hazırlandığı görülmektedir. Tezlerin büyük kısmının Zaza Dili ve Edebiyatı Dalı (%63,3) bünyesinde hazırlandığı görülmektedir. Her iki anabilim dalı da ilgili üniversitelere bağlı Yaşayan Diller Enstitüleri'nde hazırlandığından Enstitülere göre dağılımın incelenmesi söz konusu değildir.

Tablo 3: Yayımlandığı Anabilim Dallarına Göre Tezlerin Dağılımı

Anabilim Dalı	Sıklık	Yüzde
Kürt Dili ve Kültürü	18	%36,7
Zaza Dili ve Edebiyatı	31	%63,3
Toplam	49	%100,0

Tablo 4'te tezlerin danışmanlık yapan öğretim üyelerine/elemanlarına göre dağılımı yer almaktadır. Bugüne kadar hazırlanan 49 tezin danışmanlığının 20 akademisyen tarafından yapıldığı, en çok tez danışmanlığı yapan iki öğretim üyesinin-elemanının 7'ser tez yöneten Mehmet Tayfun (%14,3) Hasan Çiftçi (%14,3) oldukları görülmektedir. Danışman unvanlarının dağılımlarına bakıldığında 5'inin danışman unvanının profesör doktor, 3'ünün doçent doktor, 6'sının yardımcı doçent doktor, 4'ünün doktor öğretim üyesi, 2'sinin ise öğretim görevlisi oldukları görülmektedir.

Tablo 4: Danışmanlarına Göre Tezlerin Dağılımı

Danışman	Sıklık	Yüzde
Yrd. Doç. Dr. Abdulnasır Süt	2	%4,1
Doç. Dr. Abdurrahman Adak	2	%4,1
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kayıntu	1	%2
Prof. Dr. Alaattin Yüksel	1	%2
Prof. Dr. Hasan Çiftçi	7	%14,3
Yrd. Doç. Dr. Hayrullah Acar	1	%2
Prof. Dr. Hikmet Tan	1	%2
Öğr. Gör. İbrahim Bingöl	5	%10,2
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Özdemir	1	%2

Yrd. Doç. Dr. İsmail Narin	1	%2
Dr. Öğr. Ü. İsmail Söylemez	1	%2
Prof. Dr. Kadri Yıldırım	3	%6,1
Dr. Öğr. Ü. Mehmet Kaya	1	%2
Öğr. Gör. Mehmet Tayfun	7	%14,3
Yrd. Doç. Dr. Muhammed Çetkin	1	%2
Doç. Dr. Mustafa Kırkız	6	%12,2
Dr. Öğr. Ü. Nebi Butasım	1	%2
Doç. Dr. Nusrettin Bolelli	4	%8,2
Prof. Dr. Orhan Başaran	1	%2
Dr. Öğr. Ü. Yusuf Aydoğdu	2	%4,1
Toplam	49	%100

Tablo 5’te tezlerin sayfa sayılarına göre dağılımı yer almaktadır. Buna göre 33 tezin sayfa sayısının 101-200 arası olduğu, 8 tezin 1-100 sayfa, 5 tezin 201-300 sayfa 1 tezin 501-600 sayfa olduğu belirlenmiştir. Belirtilen sayfa aralıklarına göre tezlerin dağılımı incelendiğinde, sayfa sayılarının 101 ile 200 (%67,3) arasında yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 5: Sayfa Sayılarına Göre Tezlerin Dağılımı

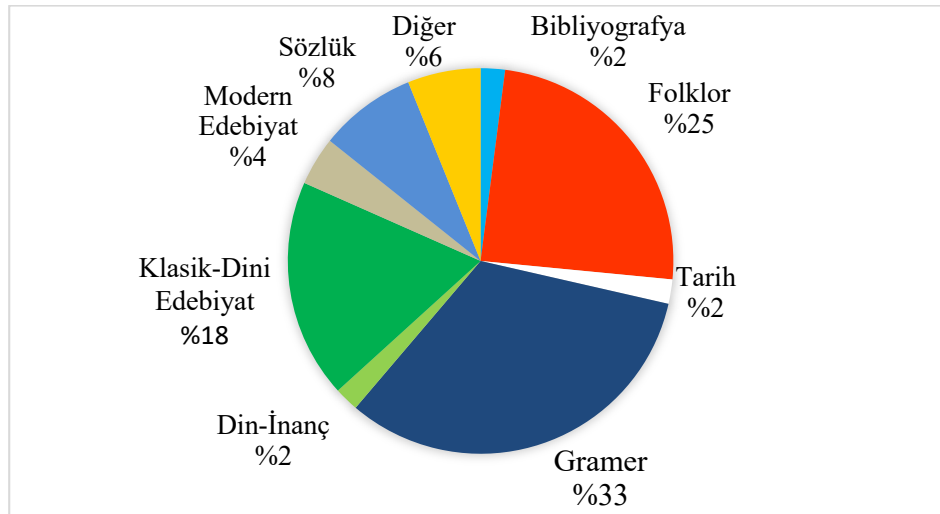
40

Sayfa Sayısı	Sıklık	Yüzde
1-100	8	%16,3
101-200	33	%67,3
201-300	5	%10,2
301-400	2	%4,1
401-500	0	0
501-600	1	%2
Toplam	49	%100

Tablo 6’ da tezlerin konularına göre dağılımı yer almaktadır. Buna göre yüksek lisans tezlerinin konuları incelendiğinde ise; 16 tezin gramer ile ilgili, 12 tezin folklor (halkbilimi) ile ilgili, 9 tezin klasik/dini edebiyat ile ilgili, 4 tezin sözlükbilim ile ilgili, 2 tezin modern edebiyat ile ilgili, 1 tezin tarih ile ilgili, 1’er tezin bibliyografya/bibliyografi ve din/inanç ile ilgili kalan 3 tezin de diğer konularla ilgili olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6: Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

Konu	Sıklık	Yüzde
Bibliyografya	1	2%
Folklor	12	%24,5
Grammer	16	%32,7
Klasik/Dini Edebiyat	9	%18,4
Modern Edebiyat	2	%4,1
Sözlük	4	% 8,2
Tarih	1	% 2
Din/İnanç	1	% 2
Diğer	3	%6,1
Toplam	49	%100

Grafik 2. Tezlerin Konulara Göre Dağılımı

Tablo 7’de Tezlerin yazar cinsiyetine göre dağılımı gösterilmiştir. Buna göre 49 tezden 38’inin yazarının “erkek” 11’inin ise “kadın” olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Yazar Cinsiyetine Göre Tezlerin Dağılımı

Cinsiyet	Sıklık	Yüzde
Kadın	11	%22,4
Erkek	38	%77,6
Toplam	49	%100

Tablo 8’de Türkiye’de Kırmancca (Zazaca) Üzerine Yazılan Yüksek Lisans Tezleri yazar soyadı ve onaylandığı yıl, tez başlığı, danışman, üniversite, yazıldığı dil ve sayfa sayıları bilgileri esas alınmak suretiyle liste şeklinde tasnif edilmiştir. Çalışmamız sürecinde Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanında kayıtlı 49 tezdən 2 tanesine yazarları tarafından verilen kararla erişim sınırlandırılması uygulandığı, 6 tanesinin ise kitap şeklinde yayımlandığını tespit ettik.

Tablo 8: Türkiye’de Kırmancca (Zazaca) Üzerine Yazılan Yüksek Lisans Tezlerinin Listesi³

Yazar	Başlık	Danışman	Üniversite	Dili	Sayfa S.
İrfan Akdağ, 2019	Zazayanê Dormareyê Depeyi di Kulturê Wareyî: Mintiqaya Sarconi	Prof. Dr. H. Çiftçi	Bingöl Ü.	Zazaca	155
Nadire Güntaş Aldatmaz, 2013	Folklorê Kırmancan (Zazayan/Kirdan/Dimilîyan) Ser o Cigêrayîşê	Prof. Dr. K. Yıldırım	M. A. Ü.	Zazaca	248
Nevzat Anuk, 2015	Behsê Tirkkerdişê Kurdan de Merkezêk: Enstîtuyê Cigêrayîşê Tirk	Doç. Dr. A. Adak	MAÜ	Zazaca	122
Danyal Apuhan, 2015	Vîstunîkuni Zazakiye Çewlig di Baweri Bêbîni	Yrd. Doç. Dr. A. Kayıntu	Bingöl Ü.	Zazaca	117
Mehmet Aslan, 2019	Molla Abdulkadir Muşeki’nin Mevlidi (Metin ve İnceleme)	Dr. Öğr. Ü. İ. Söylemez	Bingöl Ü.	Türkçe	164
Mehmet Aslanoğulları, 2014	Lerch’in Zazaki Derlemelerinin Çevirimi yazı ve Türlerine Göre Sözcüklerin Tahlili	Doç. Dr. M. Kırkız	Bingöl Ü.	Türkçe	164
Burçin Asna, 2014	Bingöl’de Zazaca Atasözlerinin Tahlili	Doç. Dr. N. Bolelli	Bingöl Ü.	Türkçe	135
Yusuf Aydoğdu, 2015	Modern Zaza Hikâyeciliği	Prof. Dr. H. Çiftçi	Bingöl Ü.	Türkçe	65
Muhsin Aygün, 2015	Bingöl Yöresinde Kullanılan Zazaca Hayvancılık Kavramları	Yrd. Doç. Dr. İ. Özdemir	Bingöl Ü.	Türkçe	123

³ Yazar soyisimlerinin alfabetik olarak sıralanmasıyla hazırlanmıştır.

Yaşar Baluken, 2019	Hetê Grameri ra Fekê Çewlîgî	Öğr. Gör. İ. Bingöl	M. A. Ü.	Zazaca	165
Murat Başaran, 2019	Sêwregi de Eşîrê Kirmancan (Dimilîyan) û Kirmanckîya (Dimilkîya) Înan	Öğr. Gör. İ. Bingöl	M. A. Ü.	Zazaca	166
İbrahim Bingöl, 2013	Kirmanckî (Zazakî) de Pêveronayîşê Fekê Çewlîgî û Gimgimî	Prof. Dr. K. Yıldırım	M. A. Ü.	Zazaca	110
Maşide Biricik, 2019	Bazı Yörelerde Ses Değişimleri	Prof. Dr. H. Çiftçi	Bingöl Ü.	Türkçe	91
Abdulkerim Bor, 2014	Bingöl Yöresi Zazaca Halk Türküleri	Prof. Dr. A. Yüksel	Bingöl Ü.	Türkçe	170
Mutlu Can, 2018	Bîbliyografyaya Kirmanckî (Zazakî) (1963-2017)	Öğr. Gör. M. Tayfun	M. A. Ü.	Zazaca	595
Metin Çiftçi, 2015	Eqîdnameyo Zazakî yê Mela Mehemedê Hezanîyî (Metno Transkribekerde, Wekenitiş û Açarnayîş)	Doç. Dr. N. Bolelli	Bingöl Ü.	Zazaca	75
İbrahim Dağılma, 2017	Mewlidê Xasi û hetê Me'na ra Wekenitişê Mewlidi	Prof. Dr. H. Çiftçi	Bingöl Ü.	Zazaca	230 43
Perihan Demir, 2015	Zazakî de Derheqê Awanî û Antişî yê Karî Ser Yew Cigêrayîş	Doç. Dr. M. Kırkız	Bingöl Ü.	Zazaca	155
Rıdvan Dolgun, 2015	Zikte de terme Hacetan û Manayanê Hacetanê ke Cuya Rojane de Şuxulyenê	Doç. Dr. M. Kırkız	Bingöl Ü.	Zazaca	128
Hatip Erdoğan, 2015	Meseleyê Dormalê Darahênî (Metne-Tedqîq)	Doç. Dr. M. Kırkız	Bingöl Ü.	Zazaca	116
Ramazan Eroğlu, 2019	Folklorê Dewanê Madira, Xelika û Çirê ê Sîirt Baykan	Dr. Öğr. Ü. N. Butasım	Bingöl Ü.	Zazaca	131
Ahmet Gider, 2017	Molla Muhammed Kavarî Dîvan'ında Din ve Tasavvuf	Yrd. Doç. Dr. M. Çetkin	Bingöl Ü.	Türkçe	110
Büşra Gökalp, 2018	Bingöl Masallarında – Seçilmiş Örneklerde-Masal Çözümlemeleri	Prof. Dr. H. Tan	Bingöl Ü.	Türkçe	76
Handan Hamarat, 2020	Hekimênîya Şari yê Çoligi u Terminolojiyê Weşiyê	Doç. Dr. A. Süt	Bingöl Ü.	Zazaca	90

Mehmet Emin Kaçan, 2018	Zazakî de Kategorîzekerdişê Edatan û Metnanê Zazakî ra Nimûneyî	Öğr. Gör. İ. Bingöl	M. A. Ü.	Zazaca	102
Yılmaz Kanat, 2019	Batı Kaynaklarında Zazalar	Dr. Öğr. Ü. Y. Aydoğdu	Bingöl Ü.	Türkçe	351
Mihriban Kanat, 2019	Şîra Kirmanckî de Şekil û Mana	Öğr. Gör. M. Tayfun	M. A. Ü.	Zazaca	182
Ayetullah Karabeyeser, 2017	Zazaki dı Wexti	Prof. Dr. O. Başaran	Bingöl Ü.	Zazaca	69
Emin Karaca, 2019	Bingöl Yöresi Zazaca Türkülerde İnsan Unsuru	Dr. Öğr. Ü. Y. Aydoğdu	Bingöl Ü.	Türkçe	129
Özlem Kılıç, 2015	Gramerê Zazakî de Derheqê Negatîfiye de Yew Cigêrayîş	Doç. Dr. M. Kırkız	Bingöl Ü.	Zazaca	130
Ahmet Kırkan, 2014	Mewlîdê Usman Esad Efendiyo Babijî “Bîyîşa Pêxemberî” (Metn û Wekenitiş)	Doç. Dr. A. Adak	M. A. Ü.	Zazaca	155
Şahap Laçın, 2018	Zazakî de Zerfî û Goreyê Raweyan Şuxulnayîşê Zerfan	Prof. Dr. H. Çiftçi	Bingöl Ü.	Zazaca	99
Hidayet Samuk, 2018	Servi Bölgesi Folkloru	Dr. Öğr. Ü. M. Kaya	Bingöl Ü.	Türkçe	218
Kafur Seçilmek, 2018	Edebîyatê Fekkî yê Kirmanckî yê Mintiqaya Sêwregi	Öğr. Gör. M. Tayfun	M. A. Ü.	Zazaca	196
Pervin Septioğlu, 2020	Sanikî Mintiqaya Guevdereyî (Metîn û Tehlîl)	Prof. Dr. H. Çiftçi	Bingöl Ü.	Zazaca	182
Hıdır Sönmez, 2020	Elewiyanê Zazaunê Dersimi de İtiqat u Ritueli	Prof. Dr. H. Çiftçi	Bingöl Ü.	Zazaca	174
Semra Söylemez, 2014	Melekan, Gaz ve Muradan Köyleri Zazacasının Ses Değişimi Yönünden Karşılaştırılması	Doç. Dr. M. Kırkız	Bingöl Ü.	Türkçe	113
Esat Şanlı, 2017	Têvernayîşê Kurmanckî û Zazakî: Nimûneyê Licê û Hezanî	Öğr. Gör. İ. Bingöl	M. A. Ü.	Zazaca	142
İhsan Tektaş, 2018	Mintiqaya Licê ra Diwês Sanikî û Versiyonê İnan: Pêceronayîş û Tehlîl)	Öğr. Gör. M. Tayfun	M. A. Ü.	Zazaca	208

Yeter Uslu, 2019	Bingöl Üniversitesinde Eğitim Gören Zaza Öğrencilerin Zazaca Algısı	Prof. Dr. A. Yüksel	Bingöl Ü.	Türkçe	68
Murat Varol, 2016	Diwanê Melayê Cebexçuri (Metn u Tehlil)	Doç. Dr. A. Süt	Bingöl Ü.	Zazaca	171
Seid Verroj, 2014	Veracêkerdena Gramerê Zazakî û Kurmancî: Dîyalekt, Alfabe, Fonetik, Morfolojî	Prof. Dr. K. Yıldırım	M. A. Ü.	Zazaca	189
Mehmet Yergin, 2015	Mewlîdê Mela Ehmedê Xasî: “Mewlîddu’n-Nebîyy’l Qureysîyyi” (Metn-Wekenitîş)	Yrd. Doç. Dr. H. Acar	M. A. Ü.	Zazaca	218
Şahap Yeşilkaya, 2014	Edebîyatê Kirdkî (Zazakî) de Mewlîd û Mehemed ‘Elî Hunî	Yrd. Doç. Dr. Ş. Narin	Bingöl Ü.	Zazaca	165
Mesut Yeşilkaya, 2019	Hetê Cinsîyetê Gramatikî ra Pêveronayîşê Kirdkî (Zazakî) û Kurmanckî	Öğr. Gör. İ. Bingöl	M. A. Ü.	Zazaca	147
Pınar Yıldız, 2016	Mehelî û Kirmanckîya İnan	Öğr. Gör. M. Tayfun	M. A. Ü.	Zazaca	191
Veysel Yıldızhan, 2017	Bi Tarîxê Nusîyayena Xo ya Tewr Kehene Çekuyê Kirmanckî (Zazakî) (1798-1903)	Öğr. Gör. M. Tayfun	M. A. Ü.	Zazaca	324 ⁵
Abdurrahman Yılmaz, 2015	Zazaca Türkçe Sözlük (Genç-Bingöl Yöresi)	Doç. Dr. N. Bolelli	Bingöl Ü.	Türkçe-Zazaca	190
Bilal Zilan, 2016	Di Kitabê Muhammedê Şêx Ensarî: “Raro Raşt” û “Me’lumatê Dinîye” (Metn û Cigêrayîş)	Öğr. Gör. M. Tayfun	M. A. Ü.	Zazaca	200

4. Türkiye’de Kırmanca (Zazaca) Üzerine Yazılan Yüksek Lisans Tezlerinin Genel Değerlendirilmesi

Türkiye’de bugüne dek Kırmanca (Zazaca) üzerine 49 adet tezin hazırlandığı görülmektedir. Yoğunluklu olarak nitel araştırma yönteminden faydalandığını tespit ettiğimiz bu tezlerin daha çok gramer, folklor ve klasik/dini edebiyat konularında yazıldığını belirtebiliriz. Enstitü düzeyinde bakıldığında ise tüm tezlerin Yaşayan Diller Enstitüsü ismini taşıyan iki enstitünün bünyesinde hazırlandığı görülmektedir. Türkiye’de bugün itibarıyla Kırmancaya yönelik yüksek lisans düzeyinde eğitim sadece mezkûr üniversitelere bağlı bu iki enstitüde verilmektedir. Yukarıda atıfta bulunduğumuz gibi Kırmanca (Zazaca)

Mardin Artuklu Üniversitesi’ne bağlı Yaşayan Diller Enstitüsü’nde Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalının çalışma alanı içerisine giren Kürt diyalektlerinden biri olarak kabul edilmekte iken Bingöl Üniversitesi’ne bağlı Yaşayan Diller Enstitüsü’nde Kürt Dili ve Kültürü/Edebiyatı Anabilim dalının dışında değerlendirilerek Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı adıyla ayrı bir akademik birim şeklinde yapılandırılmıştır.

Kırmancca üzerine yazılan tezlerin büyük çoğunluğunun Bingöl Üniversitesi’nde hazırlandığı görülmekle birlikte bu tezlere ilişkin kimi önemli detaylar göze çarpmaktadır. Söz gelimi birkaç detayı şöyle sıralayabiliriz; Kırmancca üzerine yazılan 49 tezden 14 tanesi Türkçe yazılmıştır ve bu tezlerin tamamı Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü’nde hazırlanmıştır. Odaklandığımız esas konu tezlerin içerik analizi olmamakla birlikte Bingöl Üniversitesi’nde hazırlanan 17 tezde önemli imla hataları ile formel nitelikli eksiklik ve yanlışlıkların olduğunu tespit ettik. Formel çerçeve içinde kalan Zazaca yazım kurallarında standartlaşmanın olmadığına bir örnek olarak Türkçede Danışman anlamına gelen sözcüğün “Şewîrmend”, “Şêwîrmend”, “Şormend”, “Mûşavır”, “Mışavır” vb. şekilde olmak üzere farklı biçimlerde yazılması gösterilebilir. Temel tez yazım tekniği kurallarına uyulmadığına örnek olarak ise 2014-2018 yılları arasında yayımlanan 10 tezde Amaç, Yöntem/Metot ve Sınır/Kapsam başlıklarına bağımsız bölümler halinde de Giriş bölümünde de yer verilmemesi gösterilebilir.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yayımlanan 2013-2020 (2020 için süre 21 Eylül olup yaklaşık 8 yıl) Kırmancca (Zazaca) alanında tamamlanan 49 yüksek lisans tezi, ilgili kurumdan elde edilen veriler sınıflandırılarak “yıl, üniversite, anabilim dalı, danışmanı, sayfa sayısı, konu, yazar cinsiyeti” gibi çeşitli bibliyometrik parametreler çerçevesinde analiz edilmiştir. Kırmancca üzerine yazılan tezleri nicel olarak değerlendirdiğimizde birinci sırada Bingöl Üniversitesi’nin, ikinci sırada ise Mardin Artuklu Üniversitesi’nin yer aldığı görülmektedir. Tezlerin tamamının mezkûr üniversitelere bağlı Yaşayan Diller Enstitüsü adını taşıyan iki enstitüde hazırlandıkları ancak Mardin Artuklu Üniversitesi’nde hazırlanan 18 tezin Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı üst başlığını, Bingöl Üniversitesi’nde hazırlanan 31 tezin ise Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı üst başlığını taşıdığı görülmektedir.

Tezler, yıllar itibariyle analiz edildiğinde en fazla tezin 2015 ve 2019 yıllarında (11’er adet) yazıldığı ve yıllar itibariyle tez sayılarında artışlar olurken bazı yıllarda azalmalar olduğu görülmektedir. Kuşkusuz bu durum diğer anabilim dallarında kaydedilenlerden farklı olarak, Kürtçenin ve Kürtçe eğitimin Türkiye’deki siyasal iklime göre değişkenlik gösteren popülasyonuna bağlanabilir. Kırmancca eğitim verilen yüksek lisans programlarında eğitim gören öğrencilerce hazırlanan tezlerden 14 tanesinin Türkçe yazılmış olması ve bunların

Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı bünyesinde hazırlanmış olması bir diğer önemli bulgudur.

Tezlerde araştırma yaklaşımı olarak en çok kullanılan yaklaşımın nitel araştırma yaklaşımı olduğu, cinsiyetlere bakıldığında “kadın” yazarların azınlıkta kaldığı, tezleri yöneten danışmanlara bakıldığında en çok sayıda tezin Prof. Dr. Hasan Çiftçi ve Öğr. Gör. Mehmet Tayfun (Malmısanij) tarafından (7’şer adet) yönetildiği, tezlerde sayfa sayısının en az “65”, en çok “595” olduğu görülmektedir. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yayımlanan 49 Kırmancca konulu tezdən 2 tanesine yönelik erişim kısıtlaması getirildiği, bazı tezlerde önemli biçimsel nitelikli eksikliklerin, imla ve metodoloji hatalarının görüldüğü ve bunların büyük kısmının Bingöl Üniversitesi’nde hazırlanan tezler olduğu, 6 tanesinin Türkiye’de kitap şeklinde yayımlandığı bu tezlerinse Mardin Artuklu Üniversite’sinde hazırlanan tezler olduğu çalışmamız çerçevesinde ulaştığımız önemli sonuçlardandır.

Çalışmanın, “Kırmancca (Zazaca)” konusundaki yüksek lisans tezlerinin nitelikleri bakımından araştırmacılara bir ön bilgi sunarak, yapılan araştırmalarda yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Çalışmada tezlerin belirli özellikleri incelenerek bir içerik analizi yapıldığından, araştırmacılar, yüksek lisans tezi çalışmalarındaki birçok bilgiye kısa zamanda ulaşabilme imkânı bulabileceklerdir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda tezlerde özet içeriğine ve yöntem içeriğine ilişkin analizler yapılarak daha detaylı incelemelerde bulunulabilir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda bildiriler, makaleler ve tezler karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca gelecek yıllarda Kırmancca (Zazaca) alanında hazırlanan tezlerin, makale ve bildirilerin bibliyometrik açıdan analiz edileceği araştırmalar ile yıllar itibariyle karşılaştırma yapma imkânı da elde edilecektir. Bu sayede alandaki gelişim daha iyi ortaya konulabilir.

Kaynakça

- Al, U. & Coştur, R. (2007). “Türk Psikoloji Dergisinin Bibliyometrik Profili”. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(2), 142-163.
- Alakom (1991). *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Tarihi Geçmişi (1787-1987)*, Deng Yayınları, Ankara.
- Aykaç, Y. & Güzel, Ş. & Çakar S. (2019). “Bibliyografyaya Tezên Masterê yên Beşên Ziman û Edebiyata Kurdî û Ziman û Çanda Kurdî (2011-2018)”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, c. 11/2, 1a007-1043.
- Aykaç, Y. (2017). “Bibliyografyaya Tezên Beşên Kürdolojiyê yên li Turkiyeyê (2011- 2016)”. *JMS*, c. 2/1, 119-132.

- Beşel, F., & Yardımcıoğlu, F. (2017). “Maliye Dergisinin Bibliyometrik Analizi: 2007-2016 Dönemi”. *Maliye Dergisi*, 133-151.
- Broadus, R. N. (1987). “Toward a deffinition of “bibliometrics”. *Scientometrics*, 12(5-6), 373- 379.
- Bruinessen, M. V. (2009). *Kürdolojinin Bahçesinde*, Vate, İstanbul.
- Ertekin, M. Z. & A Güzel, Ş. (2019). “Xebatên Kurdolojîyê li Zanîngeha Bîngolê (2014- 2018)”. *Mukaddime*, 10(1), 161-193.
- Geyik, R. & Şanlı, E. & Acun, R. & Vd. (2019), “Xebatên Akademîk yên Kurdolojîyê Li Turkiyeyê (2009-2019)”, *Uluslararası Kurdiname Dergisi/International Journal of Kurdiname*, 1, 17-48.
- Kan, A. (2019). “Gotarên kurdî: Yên di kovarên Akadenîk ên li Tirkîyeyê de (2009-2019)”. *Kadim Hikmet - Uluslar Arası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 54-69.
- Lawani, S. M. (1981). “Bibliometrics: its Theoretical Foundations, Methods and Applications”. *Libri*, 31(1), 294-315.
- Nikitin, B. (1976). *Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, Özgürlük Yolu Yayınları, İstanbul.
- Özel, Ö. H. & Kozak, N. (2012). “Turizm Pazarlaması Alanının Bibliyometrik Profili (2000- 2010) ve Bir Atıf Analizi Çalışması”. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(4), 715-733.
- Pritchard, A. (1969). “Statistical bibliography or bibliometrics?.”, *Journal of Documentation*. 25(4), 348-349.
- Sengupta, I.N. (1992). “Bibliometrics, Informetrics, Scientometrics and Librametrics: an Overview”. *Libri*, 42(2), 75-98.
- Tatar, C. C. & Ece, A. S. (2012). “Bilimsel Dergilerdeki Müzik Makalelerinin Bibliyometrik Profili”. *Akademik Bakış Dergisi*, 30, 1-16.

NUŞTÎŞÊ ZAZAKÎ DE PROBLÊMÊ NUŞTÎŞÊ FEKAN -Nimûneyê Fekê Çewlîgî-

Nurettin BELTEKİN¹

KILMNUS

Zazakî gelek yew zeman erey dest bi nuştîşî kerd. Coka nuştîşê de zaf problemê aye estî. Sereyê nê probleman de nuştîşê fekan yeno. Zazakî de sey her zîwanî bi cîya-cîya sebeban ra fekî virazîyayê. Heta dewê ke cîranê yewbînan ê fekê înan cîya yê. No hal zî verê zîwanê nuşteki de yew manîyo pîl o. Amancê na xebate problemê nuştîşê fekan tehlîlkerdiş o. Xebate fekê Çewlîgî ser o ameya kerdene. Xebate de halkerdîşê problemanê nuştîş yê fekê Çewlîgî goreyê Grûbê Xebatê ya Vateyî ameyî motene. Xebate de rastnuştîşê vurîyayîşê vengane, diftongî, îzafeyî, kilmvatiş û lezvatişî bi nimûneyan ameyî tehlîl kerdene. Prosesê nuştîşê fekan de halkerdene probleman seba zîwanênuştîş bîyayene yew gama pîl a û bi halkerdîşê problemanê fekan wexteko kilm de prosesê zîwanê nuşteki bîyayîşî beno tamam.

Kiltîçekuyî: Nuştîş, Zazakî/Kirdkî, Fekê Çewlîgî, Standartnuştîş

Zazaca Yazımda Ağız Sorunları -Bingöl Ağız Örneği-

ÖZ

Yazım sürecine oldukça geç dönemlerde başlayan Zazakî Kürtçe'sinin en önemli problemlerinden biri Zazaca ağızların yazıya geçirilmesinde karşılaşılan zorluklardır. Farklı nedenlerden dolayı ağızlar birbirinden oldukça ayrılmaktadır. Hatta bazen komşu köylerde bile farklılık görülmektedir. Bu durum Zazacanın yazı dili olması önünde önemli engellerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma Zazakî'nin farklı ağızlarının yazım sürecinde karşılaşılan sorunların giderilmesini çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Çalışma Çewlîgî ağızı örneğinde yapılmıştır. Çewlîgî ağızının yazıya geçirilmesi Vate Çalışma Grubu deneyiminde sorunların nasıl aşıldığına ilişkin ağızın özellikleri bağlamında çözümlenmiştir. Çalışmada ses dönüşümleri, diftonglar, tamlamalar, kısaltma ve pratik söyleyişler ve benzeri özelliklerin yazıya geçirilmesi örneklerle işlenmiştir. Ağızların yazıya geçirilmesi sürecinde karşılaşılan sorunların çözülmesi Zazaca'nın yazı dili olmasını hızlandıracaktır.

Anahtar Sözcükler: Yazma, Zazaca, Çewlîgî Ağızı, Standartyazım

¹ Dr. Zanîngeha Mardin Artukluvê, Beşê Perwerdeyî, nbeltekin@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-6121-2849>

Article Type/Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 13.09.2020

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 23.10.2020

Doi: 10.35859/jms.2020.794263

**Dialect Problems in Zazakî Writing
-Bingöl Dialect Sample-**

ABSTRACT

One of the most important problems of Zazaki Kurdish, which started its writing process quite late, is the difficulties encountered in writing Zaza dialects. For different reasons, the dialects are quite different from each other. Sometimes even in neighboring villages there is a difference. This situation emerges as one of the important obstacles to Zazaki being a written language. The purpose of this study is to solve the problems encountered in the writing process of Zazaki's different mouts. The study was done on the example of Çewlîg dialect. In the experience of writing the dialect of Çewlîg, experiences will be shared in the context of the characteristics of the dialect on how to overcome the problems. Voice transformations, diphthongs, phrases, abbreviations and practical utterances and similar features have been studied with examples in the study. Solving the problems encountered in the process of writing dialects will speed up Zazaki becoming a written language.

Keywords: Writing, Zazakî, Çewlîg Dialect, Standard Writing

Destpêk

Ziwanê herikîyayîşê xo yê tarîxî de, cîya-cîya sebebên ra, vurîyayê lehçeyan û fekan. Ewro yew ziwan bi desan lehçe û bi seyan fekan ra yeno meydan. Goreyê zafê kesan no hal zengîneyê/dewlemendîya yew ziwanê ya. Mavajî semede yew mana beno ke bi desan çekuye bibê. Erebkî de derheqê çekuyê *deve* de bi desan çekuyê estî (Önal û Bozkurt, 1999) û nê heme çekuyê zî manaya nêzdîyê yewbînan de yenê şuxulnayîş. Reyna çekuyan de vurîyayîş hend zêde beno ke merdim nêzano ke eynî çeku ya. Çekuyê “(h)embazî” tayê mintiqayan de sey ûmbaz, ûnbaz yeno vatiş, na çekuye fekê Dêrsim de sey “olvaz”î vajîyêna. Fehmkerdîşê formanê verînan asan o, la keso ke ziwannas nîyo nêzano ke “olvaz” û “embaz” eynî çeku ya. Prosesê bîyayîşê lehçe û fekan de formê çekuyan zaf bedîlîyêno. Mavajî çekuyê “hende”, sey “ehende, ehendi, ehend, ende, endî, end, hendî, hendi, hend, hand, hindi, honde, hund, indi; endihey, endhay, endiheyra, indihay, indihay, indihayra, hendihey, hendhey, hendhay, henday, hendê, hindê, honday, hondê” (Fehngê Kirmanckî/Zazakî-Tirkî, 2009) hîris yew qeyde yeno vatiş. Ziwanê fekkî û meheli de nê yew mesele nêbenî la yew ziwanê nuşteki de sey fehmkerdîş benî sebebe zaf probleman.

No problem zafane xo prosesê nuştişê zazakî de mojneno. Peynîyê serranê şeştîyan de nuştişê zazakî dest pêkerd. Semedo ke yew zazakîya standarte çin bî, her nuştexî goreyê feke mintiqayê xo nuştêne. Wendoxê zazayan zî nê metnan ra fehm nêkerdêne. Mavajî metno ke bi fekê Çewlîg ameyo nutîş dêrsimij û sêwregîjan fehm nêkerdîni. Ê bînan zî çewlîgîjan fehm nêkerdîni. Hem zî prosesê bajarijbîyayîş, zêdebîyayîşê perwerde, sîyaset û modernbîyayîş zaf çiyê neweyî dekewtî mîyanê cûya zazayan. Coka ziwanê zî her hete ra ganî xo aver biberdîni. No proses de yew îhtîyacê standartkerdîşê ziwanê vejîyayo meydan. Ganî yew ziwano nuşteki yo muştêrek bibenî (Espar, 2011). No îhtîyac Ewropa de terefê tayê kurdanê zazayan ra hîna zaf hîs bibî. Înan ra M. Malmîsanij, nê îhtîyacî wîna îfade keno “meseleyê alfabe, ziwanê û rastnuştişî (îmla) muştêrek î. Mavajî yew

kurd kam partîya beno wa bibo ey rê alfabe û rastnuştişo muşterek lazim o” (Malmîsanij, 2009).

Standartbîyayîşê ziwani sey dîn, bazar, sîyasî uêb. zaf unsurên yew prosesê tarîxîya derge de virazîyena. Mavajî erebkî wayîrê bi seyan fekan a. Zafê ereban musulman ê. Semedo ke ziwane Qur’anî erebkî yo bi tesîrê ciwîyayîşê dînî û perwerdeyê dînî mîyanê ereban de yew ziwano muşterek ke tira vanê “al-‘Arabîyah al-Fusha” virazîyaya. Hemeyê ereban goreyê a erebkî nusenî. Reyna semedo ke îngilîzkî bîya ziwane bazarê globalî hemê dinya de yew îngilîzkîya standarte virazîyaya. Standartbîyayîşê ziwanan de tesîrê giran dewleta mîlî kena. Seba kurdî xususen zazakî de wîna yew îmkân nebîyo. Coka tayê zazayan sey yew Grûbê ziwani *Grûba Xebate ya Vateyî* awan kerda û dest bi standardîzasyonî kerda. No derheqe de Însîyatîfê Grûbe ra Malmîsanij wîna vano:

1996 de ma tayê embazê kirmancê ke Ewropa de manenî, xo kurd zanî û bi kirmancî (zazakî) zanî, ma amey pêser. Ma 15-20 tenî amey têhet. Ma wareyê kirmancî de şînî (eşkenî) se bikî, ma naye ser o vindertî. Ma meseleyanê nuştişê kirmancî ser o munaqeşe kerd. Semedo ke mîyanê kurdan de mekteb çin bîyo, her kes goreyê şîweya dewa xo nuseno. Ma va ma nê karî bikî bisistem. Semedê naye ra zî ma qerar da ke ma serre de di rey kom bibî, kombîyayîşan (toplantî) virazî. Ma naye ser o pê kerd. Bi nê kombîyayîşan ma waşt biresê tayê netîceyan (Malmîsanij, 2009: 25).

Serra 1996î ra tepîya Grûbe dest bi kombîyayîşan kerdo û çekuyê zaf wareyan ke fek ra fek vurîyenî ser o vindertî û tesbît kerdî. Mavajî, alfabe (herfî), nameyê rojan, mewsîman, qitayan, ziwanan, lehçeyan, dînan, mezheban, aşman (mengan), şarîstanan, dewletan û paytextanê dinya, heywanan, hacetan, zemîrî, edatî, sîfetî, karî (fîlî), bestoxî, îzafê, hûmarî, û kilmnuştayî û termê zaf waran (Malmîsanij, 2009: 25) ameyê tesbîtkerdîş û standartkerdîş. Kesê ke goreyê Grûbe nusenî edebîyat ra heta sîyaset derheqê her warê cuye de metnê gelekî holî nuştî. Reyna zî bi fekan nuştiş mîyane zazayan de dewam kerdo. No proses nuştişê fekan de yew îmkano pîl ardo meydan. Verê cû metnê fekan gelek kê mî. Badê *Kovara Vateyî* goreyê fekan zaf metnê folklorikî ameyê nuştiş. *Kovara Vateyî* de wîna zaf nimûneyî estî. No war de goreyê fekê Çewlîgî zî zaf metîn nusîyayî (Kuriy, 1997: 54; Kuriy, 2000: 52; Celalî, 2005: 99; Celalî, 2009:147). Reyna zî seke cêr de ameyê nuştiş, nuştişê fekan de hîna zî zaf problemlî estî.

Fekî goreyê standartnuştişî bêrê nuştene, reyna problemê ke fekan ra vejîyenî binekî benî tay. La herkes goreyê fekê dewa xo binuso yew ziwano nuşteki nêno meydan. Ewro ziwano nuşteki, semede ciwîyayîşê zazakî yew îmkano pîl o. Çünke ziwani rê yew habitato newe virazeno û heme zazayî bi nê ziwane nuşteki hemê nuştayanê yewbînan eşkenî biwanî, yewbînan de tekîlî ronê û pîya biciwîyê.

Fekê Çewlîgî her çend waharê/wayîrê taybetmendîyanê ortaxan bibo zî xo mîyan de zaf meseleyan de ferqê muhîmî estî. Nê ferqî sey fekanê binan nuştişê fekê Çewlîgî de zî seba nuştişî benî zehmetî. Kembîyayîşê ceribnayîşê nuştişê zazakî,

yewbînan ra bêxeberbîyayîşê xebatkaranê zazakî, bêdisîplînîyê xebatanê şexsî zî îlaweyê bibê zîwanê nuşteki rê benî manî û finenî erey.

Na xebate halkerdîşê problemê nuştiş yê fekê Çewlîgî goreyê xebatanê Grûba Xebate ya Vateyî ameyê tehlîl kerdene. Xebate de nuştişê vurîyayîşê vengan, îzafeyan, zemîran, herfanê pêragiridayîşan, edatan, kilmvatiş û lezvatîşan bi nimûneyan tehlîl bîyê.

1. Vurîyayîşê Vengan

Zazakî de tayê vengî goreyê mintiqayan vurîyenî. Fekê Çewlîgî de vurîyayîşê vengan sey nimûneyê ke cêr ra ameyê mojnayîş ê:

1.1. -a, û, o, i

Fekê Çewlîgî de vengê ke tewr zêde vurîbarî/bedilbarî mojnayîşê vengê “a, û, o, i” yê. Seke Tablo 1î de aseno nê vengan de çar tewir vurîyayîşî estî:

Tablo 1: Vurîyayîşê “a, û, o, i” û Standartnuştiş

a	û	o	i
name	nûme	nome	nimi
dam	dûm	dom	
gan	gûn	gon	
ameyiş	ûmeyiş	omeyiş	imeyiş

Vengê "a", merkezê Çewlîgî û Dara Henî de beno "û", Bongilan de "o", Siwan, Govdere û sey Mendo, Dero Zuwa, Çilkanî dewê ke aslê xo Govdereyîj î de zî sey "a"yî yeno şuxulnayîş. Sey Sîmsorî û zaf tay cayan û keyeyan de zî vengê "a", vurîyeno "i". Grûba Xebate ya Vateyî standartnuştişî de "a" tercîh kerdo: **gam**, **derman** ûeb..

1.2. -an, ûn, on

Fekê Çewlîgî de vengê ke zaf vurîyenî ra yew zî an/ûn/on o. Hire tewirê nê vengî estî. Seke Tablo 2î de aseno tewirê nê vengan hîna zêdîyenî:

Tablo 2: Vurîyayîşê “an, ûn, on” û Standartnuştiş

-an	-un	-on	-u	-o
mangan	mûngûn	mongon	mûngû	mongo
dewan	dewûn	dewon	dewû	dewo
banan	bûnûn	bonon	bûnû	bono
zanayan	zûnayûn	zonayon	zûnayû	zonayo

Vengê “an” Merkezê Çewlîg û Daraheñî de beno “ûn”, Bongilan de “on”, Siwan, Govdere û sey Mendo, Dero Zuwa dewê ke aslê xo Govdereyijî de “an” şuxulîyeno. Reyra zî peynîyê çekuye de vengê “n” keweno û çekuye sey “û” ve “o” vajîyena. Seke cor ra aseno “mangan” beno “mangû/mango”, “banan” beno “bonû/bano”.

Nimûneyî:

Mîyeşnûn îz ca verden. (Çewlîg/Merkez) (Bor, 2015: 22)

Zerdonî xwi donû arî. (Bongilan) (Kaya, 2018: 77)

1.3. -am

Vurîyayişê vengê “a, û, o” xo “am” de zî mojneno. Vengê “am” zî hîre tewir yeno şuxulnayîş. Tablo 3î de nimûneyê nê vurîyayişî asenî:

Tablo 3: Vengê “am, ûm, om” û Standartnuştiş

am	ûm	om
kam	kûm	kom
lamba	lûmba	lomba
tam	tûm	tom
tamam	temûm	temom
zama	zuma	zoma

Seke tablo de aseno nê vengî merkezê Çewlîgi de “ûm”, Bongilan de “om”, Siwan, Govdere û sey Mendo, Dero Zuwa dewê ke aslê xo Govdereyijî de zî “am” yeno şuxulnayîş. Mavaji kam, Çewlîg de kûm, Bongilan de zî kom o. Standartnuştişî de kam tercîh beno.

Nimûneyî:

Ero keçek ti hê serê siway şefeq id **kûm**ca ra yê? (Çewlîg/Merkez) (Bor, 2013: 22)

Ti **kom** î? (Bongilan) (Kaya, 2018: 13)

1.4. j, c, z

Vengê ke vurîyenê yewbînan ra j, c û z Çewlîg de zî vurîyenî. Tablo 4î de nimûneyê nê vurîyayişî asenî:

Tablo 4: Vengê “c, j, z” û Standartnuştiş

c	j	z
cice	cije	cize
dec	dej	dez
ercan	erjan	erzan
kec	kej	kez
lacek	lajek	lazek

Seke Tablo 4î de aseno Çewlîg de hîre formê nê vengên fekê Çewlîgî de estî. Zafane “j” û “c” şuxuliyênê, Karer de no veng qêdê Dêrsim sey “z” vacîyeno. Mavajî, “lacek, lajek û lazek” her hîre formî Çewlîg de şuxuliyênî. Standartnuştişî de zafane “j” tercîh beno.

Nimûneyî:

Belê ez dêrd şîma zûna. Tu ri qicî nibenî. (Çewlîg/Merkez) (Kurij, 2009: 127)

Dadî û babî qîj vûn: Lawê m’kûm tui xelîsînê? (Çewlîg/Merkez) (Bor, 2015: 62)

1.5. “k” û “ç”

Zazakî de vurîyayîşê “k” û “ç” zaf cayan de aseno. Nimûneyê vurîyayîşê “k” û “ç” Tablo 5î de asenî:

Tablo 5: Vengê “k, ç” û Standartnuştiş

k	ç
dîk	dîç
keye	çe, çîye
keyna	çena
ke, kî	ço

Seke Tablo 5î de aseno tayî çekuyî hem pê “k” hem zî pê “ç” yenî vatiş. Tay cayan de mavajî sey Dêrsim de no vurîyayîş hîna zaf o. No vurîyayîş Çewlîgî de hîna tay aseno. Teyna fekê Karêr de sey Dêrsim no vurîyayîş zaf o. Çewlîgî de zaf cayan de çekuyê **dîkî** dîk o la Mîyalanê Govdereyî de na çekuye bena **dîç**. Fekê Karêr de **keye** û **keyna** sey Dêrsim benî **çe/çeye** û **çena**. Çewlîg de yewna vurîyayîşê k û ç çekuye ke/kî de de aseno. Mavajî:

Ke/kî vûn qey ti gej î.

Ço vûn qey ti gej î.

Kêna pîl vona: La kilawê mi **ça** wa? (Bongilan) (Kaya, 2018: 115)

Standartnuştişi de “k” tercih beno: Dik, keyna, keye.

1.6. “o, ö, ü” û “we, wi”

Çekuyê ke ziwananê xerîban ra kewtî zazakî xususen ê ke tirkî ra yê, ziwana reaksiyonêk dano û vengênê “we” û “wî” ano vernîyê çekuyan. Xususen çekuyê ke pê “o, ö, ü” dest pêkenî. Tablo 5î de taye nimûneyî asenî:

Tablo 6: Vengê Xerîbî û Standartnuştiş

o, ö, ü u	we	wi
o	we	wi
ocak	wecax	
oda	wade	
ördek	werdek	
önlük	wenlik	
ütü		witî

Seke Tablo 6î de aseno vengê xerîbî goreyê herfa verîn reaksiyonan gena. Mavaji çekuyê “ortak” bena “wertax”, “ördek” bena “werdek” û “ütü” zî bena “witî”. Seke aseno herindê “o ö ü” de *we û wîyî* girewto. Standartnuştiş de *o û ü* tercih benî û sey “ortax, ordege ve ütî” de yenî nuştiş.

1.7. Diftong (ue, ua, ui, au, ew)

Xususîyetê fekê Çewlîgî ra yew zî di herfê vengîn sey *ue, ua, ui, au, ew* pîya vajîyenî (Malmîsanij, 2015:41). Tablo 7î de nimûneyê diftongî asenî:

Tablo 7: Diftong

Fekê Çewlîgî	Standart
guaz	goze
gueş	goş
gueşt	goşt
kue	ko
guel /gual	gole
kuar	kor/kore
sual	sole

Seke Tablo 7î de aseno sey “gual, gueş, kue” gelekî nimûneyê diftongî fekê Çewlîgî de estî. No xususiyete diftongî kurmançî de zî esto (Malmîsanij, 2015; Karacan û Kaya, 2015: 9). Mavajî sey “xwar, xwarin, xweş, xwelî” gelekî nimûneyê diftongî kurmançî de estî. Standartnuştişî de formê bêdiftongî tercîh benî. Mavajî, “gol, goş û kor” nusîyeno.

2. Herfa Pêragirêdayene

Fekê Çewlîgî de di vengê herfa pêragirêdayîşî estî. Çewlîgî de “y” û “w” semedê pêragirêdayîşî şuxulyenî. Şuxulnayîşî vengên pêragirêdayîşî de binekî alozî aseno. Goreyê mintiqayan nê vengî bedilyenî. Tayê cayan de “y”, cayanê binan de zî “w” şuxuliyêno.

Nimûneyê:

Mêmîş Xazî qola qola teda havîlîao

Sêri Xêlan kero sîa o,

Binê Xêla kero sîa o (Mann, 2014)

Seke cor ra aseno deyîra Memîş Xazî de vengê pêregirêdayîşî de nêameyî şuxulnayîş. Çekuyê “havîliyayo”, bi vengê pêregirêdayîşî goreyê fekê Gowdereyî “havîliyawo” yo la vatişî de nêameyo vatiş. Wîna nimûneyê zaf ê.

56

Birawo, birawo, birawo zerrê cîgêr mi tu r' helyawo (Karasu, 2012).

Seke deyîrê Rençber Ezizî de çekuyanê “birawo, helyawo” ra aseno vengê pêregirêdayîşî “w” o.

Dezawo dezawo Mehmud o dezawo

Tifîng dezay mi niteqawo, tifîng jendermûn teqawo

teqao.....teqawo

dezao.....dezawo (Kuriş, 2014: 34)

3. Zemîrî

3.1. Zemîrê Kesan

Zazakî de zemîrê kesan di grûbî yê. Tablo 8î de goreyê standart û fekê Çewlîgî zemîrê kesan yê Grûba yewine asenî:

Tablo 8: Zemîrê Kesan yê Grûba Yewine

Standart	Fekê Çewlîgî
ez	ez
ti	tu, tui
o	o, aw, ay
a	ya, aya
ma	ma
şima	şima
ê	yi

Seke Tablo 8î de aseno zamîrê “ez, o, ma, şima” hem fekê Çewlîgî de estî hem zî ziwane standartî de estî. Hetu bîn ra “ti, a, ê” zî cîya yê. Tablo 9î de goreyê standart û fekê Çewlîgî zemîrê kesan yê Grûba dîyine asenî:

Tablo 9: Zemîrê Kesan yê Grûba Dîyine

Standart	Fekê Çewlîgî
mi	mi
to	tu
ey	yi, ay
aye	ya, aya
ma	ma
şima	şima
înan	yin, ayin

Seke Tablo 9î de aseno zamîrê bê zemîranê “mi, ma, şima” zemîrê binan de seba vurîyayîşê vengam zemîrî tam yewbînan nêgenî.

3.2. Zemîrê Îşaretî

Zemîrê îşaretî goreyê nezdî, dûr û halê oblîki vurîyenî. Cêr ra nimûneyê asenî:

3.2.1. Nêzdî

Halo Sade:

Standart Fekê Çewligê

no.....in, en (nerî)

na.....ina, ena (maki)

nê.....în, îî, enî (zafhumar)

No vano.....In vûn. (nerî)

Na vana.....Ina vûna. (makî)

Nê Vanî.....În vûnî. (zafhumar)

Halo Oblîk:

eni, ini, ene, ine (nerî)

ina,ine, inay, iney, ine, iney (maki)

enîyun, inûn, inin, inû, ino (zafhumar)

58

Mi inî ra va. (nêrî)

Mi inê ra va.(makî)

Mi inûn ra va. (zafhumar)

3.2.2. Dûrî

Halo Sade:

o ..... aw, ew, ewi, awi, ay, u (nêrî)

a ..... a, aya, eya (makî)

e ..... i, ay, eyi (zafhumar)

O vûno. (nêrî)

A vûna. (makî)

Ay vûnî. (zafhumar)

Halo Oblîk:

ey .....ay, ayi (nêrî)

aye ..... aye, eya (makî)

înan .....ayin, ayna (zafhumar)

Ay/Ey ra vaj. (nêrî)

Aye ra vaj. (makî)

Ayin ra vaj. ((zafhumar)

4. Edat

4.1. Veredat

4.1.1. bi, pê

Ez bena rueşena, **pê** tucaret kena. (Kaya, 2018: 39)

Ez bena roşena, **bi** tîcaret kena.

Şû piyonz bîyar ma **pê** pîlaw buer. (Kaya, 2018: 37)

Şo piyanz biyar ma **bi** pîlaw bore.

5. Îzafeyî

5.1. Îzafeyê Nameyî:

Fekê Çewlîgî de îzafeyê nameyi goreyê nêrî, makî û zafhumarî hîre tewirî virazîyenî. Seba nêrî "î", makî "ê" ve zafhûmaran de "î" yeno şuxulnayîş.

5.1.1. Nêrî - "î" : Lajî Elî, muxtarî dewi, merdimî ma

Merdimî ma ûmo.

Merdimê ma ameyo.

Muxtarî dewi vazd ra îfîya ra vîyert.

Muxtarê dewe vazd ra fîya ra vîyet.

5.1.2. Makî- "ê" : Keynayê Elî, Cînêyê Ehmedî, kewûniyê keyeyî, merdimê ma

Merdimê ma ûmeya.

Merdima ma ameya.

5.1.3. Zafhumar- "î" : bizî astorinî, guelikî belekî, darî mazêrî, merdimî ma

Merdimî ma ûmê.

Merdimî ma ameyî.

Merdimê ma ameyî.

5.2. Îzafeyê Sifatî:

Zazakîyê Çewlîgî de îzafeyê sifati goreyê nêrî û makî di tewir virazîyenî. Seba nêrî "o" û makî zî "a" şuxulîyena.

“Keynaya rind” yan zî “keynawa rind”.

Aya keynawa rind wayê embazî min a.

A keynaya rind waya embazê min a.

Lajo kej, kueyo berz, vergo har:

In lajo kej, dewijî ma wo.

No lajo kej dewijê ma yo.

Heto bîn ra fekê Çewlîgî de kewtişê vengên lezvatiş ra zî îzafeyê virazîyeno.

Mavajî:

Kuê Şêm berz o.

Seke cumleya corîn ra aseno her çend Kuê Şêm nêr bo zî, semede îzafeyî "ê" şuxulyayo. Yanî îzafeyê pê herfê makî virazîyaya. Çünke "ê" fekê Çewlîgî de îzafeyê de herfa makî ya. Eslê xo de tîya de yew nakokî çin a. Kuê Şêm yew kilmvatiş o. Cumle ganî “Koyî Şemî berz o.” bibenî. Semedo ke “Ko” ve “Şem” sey kilmvatiş ameyê şuxulnayîş îzafeyê zî virazîyayo.

Koyî Şemî berz o.

Koyê Şemî berz o.

Vêr bêr ma pak o.

Na cumle de “vêr bêr ma” yew îzafeyê yo. Cumle ganî “Verî berî ma pak o.” bibenî.

La semede lezvatişî ra şekle îzafeyî virazîyayo. Herfê îzafeyî ameyî ver û kewtî heceyê verînî. Reyna herfê îzafeyî virazîyayî “î” bîyo “e”.

Verî berî ma pak o.

Verê berê ma pak o.

Merdîm xerîb ser ûmê pêser.

Na cumle de “merdîm xerîb” yew îzafeyê yo. Çekuyê “merdîm” de vengê “î” ke kewto heceyo peyên. Îzafeyê eslê xo de sey “merdimi xerîb” o.

Merdimî xerîbî ser ameyê pêser.

Merdimê xerîbî ser ameyê pêser.

O merdim derg kûm?

Îfadeyê “merdim derg” ke pers de vîyerenoyew îzafeyê sifatiyo. Yew îzafeyê sifatiyo. La herfê “o” ke îzafeyî sifatan de semede nêrî şuxulyena nêasena. Tîya de “merdim derg” eslê xo de “merdimoyew derg” o. Lezvatişî ra îfade nêbeno. Nuştişî de ganî sey formanê cêr bo:
O merdimoyew derg kam o?

6. Kilmvatişî û Lezvatişî

Sêr Hezîyerûnî tûm o
Bîn Hezîyerûnî tûm o
Wa şîyêr malay dim o
Wa biyêr vêwê Ximxim o (Rençber Ezîz, bêtarîx)

Seke deyira şarî ya corên ra aseno zafê vengano de kilmvatiş esto. Bi îfadeyoyew bîn vengano de teseruf virazîyayo û çekuyî biye kilm:

sêr Hezîyerûnî..... serî Hezîyerûnî/serê Hezîyerûnî
bîn Hezîyerûnî..... binî Hezîyerûnî/ binê Hezîyerûnî
şîyêr..... şîyerî, şêrî
biyêr..... biyerî, bêrî
vêwê Ximxim..... veyweyê Ximximi/ veyweyê Ximxime

61

Mi tui r' yo kitab ardîb'.
O hima z' kê ma do.

Kilmvatişî ke cumleyanê corînan de bîye, bi vergirewtîşî herfan ya zî bi vîndîkerdîşê vengano virazîyayî. Mavajî, *tui r'* eslê xo de *tu rî yan zî to rê yo*. Feke de çekuyê rî bi *tu* pîya vacîyena û ewro zafê metnan de wîna yanî “tui r” nusîyena zî. Eslê xo de “r”, aîdê edatê rî/rê yo û ganî sey *tu îr* bêro nuştiş. Standartnuştişî de na mesela bi formê rê/rî hal bîya. Yewna kilmvatişî îfadeyê *mi ardîb'* de bi vatişoyew bîn kare *bi* ke hîkayeyê wextoyew vîyarteyî îfade keno de “i” kewto vernîyê byî. No hal fekê Çewlîgî de bîyo sey yew qaîde yî. Tîya de “i” eynî wext de yewhumarî îfade keno. Eke îfade sey “kîtabî” zafhumar bibenî cumle goreyê fekê Çewlîgî ganî wîna bibenî; Mi tui r' kitabî ardîb'. Cumleyî goreyê stadartnuştişî cêr de yî:

Mi tu rî yew kitab ardbi.
Mi to rê yew kitab ardbi

Mi tu rî kitabî ardbî.
Mi to rê kitabî ardbî.

O hima z' kê ma do.

Na cumle de pê vînkardişê tayê vengan kilmvatiş virazîyayo. Eke vengî tam bêrî vatiş cumle goreyê fekê Çewlîgî wîna ya:

O hima z' kê ma **di wo**.
O hima **zî keyeyî** ma **de yo**.
O hima **zî keyeyê** ma **de yo**.

Peynîye

Fekê Çewlîgî û Standardê Vateyî yewbînan ra dûrî nîyê. Eslê xo de zafê formê standardî fekê Çewlîgî de zî estî. Mavajî vurîyayîşê vengane "a, u, o (Malmîsanij, 2013), i" hemê fekê Çewlîgî de zî şuxulîyênî. Standartnuştiş de formo ke tercîh bîyo (vengê "a") zaf vila nîyo. Çunke no form teyna Siwan û dewanê Govdereyî de yeno şuxulnayîş û ê zî zafane vengê "û" şuxulnenî. Vurîyayîşê vengan ra yew hete ra fekê Çewlîgî û Standardê Vateyî yewbînan ra nêzdî yê heto bîn ra semedo ke no form teyna yew mintîqa de şuxulîyêno û edet pê nêkerdo binek şarî rê **xudek** yeno.

62

Taye hetan ra mîyane fekê Çewlîgî û Standardê Vateyî de ferqî estî. Mavajî diftongî teyna mintîqayê Çewlîgî û Palî de estî. Mintîqayê binan de çîn î. Standardê Vateyî de zî diftong çîn o. Heto bîn ra zemîran de taye hempar ê taye zî cîya yê. Ferqê bîn ke mîyane fekê Çewlîgî û Standardê Vateyî de estî zafê kilmvatiş û lezvatiş ra têra benî. Nê meseleyî zî bi vilabîyayîşê ziwano nuşteki yew demo kilm de hal beno.

Seke nimûneyê fekê Çewlîgî de aseno standartnuştişê fekan ziwani eslê xo ra qet dûrî nêfînenno. Teyna çekuyê ke vîndî benî îlawe benî, çekuyê ke waharê zaf forman ê ra yew tercîh bena û lezvatiş ra çukuyê ke bîyê kilm bi şeklo derg nusîyenî. Seke nimûyanê corînan ra zî yeno fehmkardiş ziwano fekkî zaf nêbedilyeno la semede zîwanî yew îmkano pîl yeno meydan.

Çimeyî

- Bor, Î. (2013). *Vistonikê Dadîye Mi*. Dîyarbekir: Weşanxaneyê Roşna
- Bor, Î. (2015). *Mesel û Vistonikî*. Dîyarbekir: Weşanxaneyê Roşna
- Celalî, N. (2005). "Dorûverê Çewlîgî ra Çend Lorikî", *Vate: Kovara Kulturî*, Dewreyê Dîyine, Hûmare: 5 (25), r. 99-101
- Celalî, N. (2009). "Çewlîgî û Dêrsim ra Di Varyantî Lawika Ximxim", *Vate: Kovara Kulturî*, Dewreyê Dîyine, Hûmare: 12 (32), r. 147-149

- Espar, J. İ. (2011). Vate Çalışma Grubu ve Vate Dergisi Çalışmaları. <http://www.zazaki.net/haber/vate-calisma-Grubu-ve-vate-dergisi-calismalari-775.htm> Erişim 08.09.2020
- Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)-Tirkî*, (2009). Amedekerdoxî: Malmîsanij & Uzun, Mehmet. & Espar, J. İhsan. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.
- Karacan, H., & Kaya, B. (2015). “Zazaki ile Kurmanci Lehçelerinin Fonetik Yönünden Karşılaştırılması”. *International Journal of Kurdish Studies*, 1(2), 102-115.
- Karasu, D. (2012). *Dinya d’ yo darê ma: Rêncber Eziz*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.
- Kaya, A. (2018). *Estanikê Bongilanî*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.
- Kurij, S. (1997). *Çend Dêrî*, Kovara Vateyî, 1, 54.
- Kurij, S. (2000). “Dyeb Sur”, *Vate: Kovara Kulturî*, 12, 52.
- Kurij, S. (2000). *Arwunçî û Lûy: Sonikî Çewligî*
- Kurij, S. (2014). *Devirî Çewligî*. İstanbul: Nas Ajans Yayıncılık
- Malmîsanij, M. (2009). *Veng û Vate*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî
- Malmîsanij, M. (2013). *Kürtçede Ses Değişimi*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî
- Malmîsanij, M. (2015). *Kurmancca ile Karşılaştırmalı Kirmancca (Zazaca) Dilbilgisi*. İstanbul: Vate Yayınları
- Mann, O. (2014). “Mêmîş Xazî”, Amadekerdox: N. Celalî, *Vate: Kovara Kulturî*, Hûmare: 41, r. 117-118
- Önal, A., Bozkurt, N. (1999). “Deve.” *TDV İslam Anskilopedisi*.
- Rençber Eziz, *Ximxim*, Bandê Qeydê Şexsan, Bêtarîx.

HALO ANTE ZAZAKÎ Û KURMANÇKÎ DE

İbrahim BİNGÖL¹

KILMNUS

Halo ante hem zazakî hem zî kurmançkî de cayêde muhîm gêno. Halo ante zaf cayan de zî taybetmendiyêde cîyakerdî yo. Têkiliya xo ya bi ergatîfî zî esta. Bi vateyêde bine tesîrê şuxulnayîşê halê anteyî heme ziwani ser ro esto. Nameyan ra bigêre hetani hûmaran her elemanê ziwani ser de tesîr keno. Halo ante tayê cayan de biyo vîndî, tayê cayan de nêno şuxulnayene. Na meqale de ma nînan ser ro vîndenîme. Hetê ra gelo halo ante zazakî de kotî de xo seveknayo, kotî de biyo vîndî? Heto bin ra kurmançkî de kotî de xo seveknayo, kotî de biyo vîndî? Ma dima nînan bigêrîme. Seke êno zaneyene standardizasyonê zazakî hêna biserûber nîyamo viraştene. Her çiqas Grûba Xebate Vateyî na derheq de xeylî rayîr şîya zî hêna rayîrê standardizasyonî xeylî durî yo. Ma waşt ke bi na babeta halê anteyî ya muhîme ma na rayîrê standardizasyonu tayêna kilm bikîme. Heto bin ra bi têverşantena zazakî û kurmançkî de ma bivînimê ke hela halo ante zazakî û kurmançkî de kotî de biyo sist kotî de xurt mendo.

Kilitçekuyî: Halo Ante, Zazakî, Kurmançkî, Name, Zemîr

Zazaca ve Kurmanccada Çekimli Hal

ÖZ

Çekimli hal hem Zazacada hem de Kurmancca da önemli bir yer tutar. Çekimli halin birçok yerde ayırt edici özelliği vardır. Ayrıca ergatiflik ile de ilişkisi vardır. Bir başka deyişle çekimli halin dilin tüm diğer kısımları üzerinde etkisi vardır. İsimden tutun sayılara kadar her dil unsurunu etkilemektedir. Çekimli hal bazı yerlerde kaybolmuştur, bazı yerlerde artık kullanılmamaktadır. Bu makalede bu konular üzerinde durulmaktadır. Bir yandan çekimli hal acaba Zazacada hangi yapılarda kendini korumuş, hangi yapılarda kaybolmuştur? Diğer yandan Kurmanccada hangi yapılarda kendini korumuş hangi yapılarda kaybolmuştur? Bu makalede bu konular araştırılıyor. Bilindiği gibi Zazaca henüz tam anlamıyla standardizasyona ulaşmamıştır. Gerçi Vate Çalışma Grubu bu konuda bir hayli yol almıştır ama hâlâ aşılması gereken bir hayli yol vardır. İstedik ki bu önemli konuyla bu uzun standardizasyonun yolunu biraz kısaltalım. Öte yandan Zazaca ve Kurmanccanın karşılaştırmasıyla çekimli halin nerede gevşediğini nerede güçlü kaldığını da bu vesileyle öğrenmiş oluruz.

Anahtar Sözcükler: Çekimli Hal, Zazaca, Kurmancca, Ad, Zamir

¹ Dr, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî, ibrahimbingöl@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6340-5000>

Oblique Case in Zazaki and Kurmanji

ABSTRACT

Oblique case holds an important place in Zazaki and Kurmanji. It has many distinguishable features in many ways. It also concerns with ergativity. In other words, it has effects on every single constituent of the language. It affects every elements of the language from nouns to numbers. Oblique case had been disappeared at some points and is not used anymore at some points. This article deals with these issues. On the one hand, where oblique case in Zazaki has kept itself, where it has disappeared? On the other hand, in Kurmanji where has kept itself and where it has disappeared? This article investigates these topics. As known, Zazaki has not been standardized properly yet. While Vate Study Group has come a long way in this regard, there is still a long way to go. We wanted to shorten the path to this long standardization with this important issue. Thus, we can learn where oblique case has lost effect and where it has remained strong.

Keywords: Oblique Case, Zazaki, Kurmanji, Noun, Pronoun

Destpêk

Şuxulnayîşê nameyan her ziwan de cîya cîya yo. Tayê ziwanan de şeş halê nameyî estê. Mesela ziwane latinî de: vocativus, nominativus, accusativus, genetivus, ablativus û dativus (Frederic, 2000: 43). Tayê ziwanan da zî heşt halê nameyî estê. Mesela tirkî de: yalın, belirtme, yönelme, bulunma, ayrılma, eşitlik, vasita, ilgi. Labelê zazakî û kurmanckî de teyna hîrê halê nameyî estê: halo sade, halê vengkerdişî, halo ante. Hem zazakî de hem zî kurmanckî de nê hîrê halan ra tewr zêde şuxulnayîşê halê anteyî de zehmetîyê êna antene. Halo ante hem zazakî de hem zî kurmanckî de tayê cayan de bîyo vindî, tayê cayan de xo seveknayo. Kurmanckîya tayê mintiqayane sey Dîyarbekir û Mêrdînî de halê anteyê nêrî de peygirê nê halî dariyo we, yanê nêno şuxulnayene. Na het ra ergatîfî zî xerepîyaya. Seke êno zanayene kurdî ziwane de nêmergatîfî yo. Bi vateyêde bîne ergatîfî teyna demê vîyarteyî de şuxulîna. Virnîye, ma peygirên halê anteyî bivînîme, bado halo ante kotî êno şuxulnayene ma ey bivînîme.

1. Peygirên Halê Anteyî

	Zazakî	Kurmanckî
Nêrî	î	î
Makî	Ø	ê
Zafhûmar	an	an

Seke tabloyî ra zî aseno, zazakî de nameyo nêrî yo yewhûmar halê anteyî de peygirê -î gêno. Nameya makî ya yewhûmare halê anteyî de çiyêk nêgêna, sey xo manena, yanê sey halê sadeyî ya. Nameyo zafhûmar zî peygirê -an gêno. Kurmanckî de zî xêca nameyê makî, nameyê bînî, halê anteyî de peygirê ke zazakî de ênê şuxulnayene, înan gênê, teyna nameyo makî peygirê -ê gêno.

1. Cayê Ke Halo Ante Têde Êno Şuxulnayene

1.1. Objeyê Karê Transtîfî yê Demê Nikayin de:

Zazakî	Kurmanckî
Ez dîkî vîna	Ez dîkî dibînim
Ez kerge vîna	Ez mirîşkê dibînim
Ez dîkan vîna	Ez dîkan dibînim

Îta sey nimûne ma objeyî bi zanitene **dîk** û **kerge** girewte ke nê her di objeyî zî bi şeklêko xozayî zayenda înan eşkera ya. Tabloyî ra zî aseno ke mîyanê zazakî û kurmanckî de teyna nameyê makî yê yewhûmarî de çiyayîye esta. Zazakî de nameya makî ya yewhûmare peygir nêgirewta labelê kurmanckî de nê nameyî peygirê -ê girewta. Demo vîyarte netêda, demanên bînan de wexto ke karê cumle transtîfî bo, objeyê cumle kewena halê anteyî. Mesela ma nimuneyanên xo raweya fermanî de zî bidîme:

Zazakî	Kurmanckî
Dîkî bîya	Dîkî bîne
Kerge bîya	Mirîşkê bîne
Dîkan bîya	Dîkan bîne

Cumleyanên corî de objeyî halê anteyî der ê. Hem zazakî de hem zî kurmanckî de objeyo nêrkî, yanê “dîk” peygirê halê anteyî -î girewto, objeyo makî yanê “kerge/mirîşk” zazakî de sey xo menda, peygir nêgirewta, labelê kurmanckî de peygirê halê anteyî -ê girewta. Zafhûmarîye de zî hem zazakî hem zî kurmanckî de objeyê “**dîk**”î peygirê halê anteyî yê zafhûmarîye -an girewto.

1.2. Subjeyê Karê Transtîfî yê Demê Vîyarteyî de:

Zazakî	Kurmanckî
Dîkî ez dîya	Dîkî ez dîtîm
Kerge ez dîya	Mirîşkê ez dîtîm
Dîkan ez dîya	Dîkan ez dîtîm

Seke tabloyî ra zî aseno, subjeyê cumleyanên corî halê anteyî der ê. Demê vîyarteyî de heke karê cumle transîtif bo, subjeyê cumle keweno halê anteyî. No hal taybetmendîyêde nêmergatîfî yo. Rind êno zanayene ke hem zazakî hem zî kurmanckî zîwanêde nêmergatîfî yê. Bi vateyêde bine ergatîfîye teyna demê vîyarteyî de derbas bena. Zazakî de no form zaf nêxerepîyo, xurt mendo labelê kurmanckî de bi taybetî tayê mintiqayan de sey Mêrdîn û Dîyarbekîrî de no form kesê yewhûmarî yê nêrî de zaf xerepîyayo. Mesela hurînda “Xwendekarî mamosta gerand” de bi xeletî “Xwendekar mamosta gerand” (Komxebata Kurmancîyê, 2019: 155) nusenê yan zî qeseyî kenê. No xerepîyayîş hondê raver şîyo ke tayê kitabênê gramerê kurmanckî de no peygiro -î yê kesê yewhûmarî yo nêrî nimûneyan de nîyameyo şuxulnayene. Mesela kitabê bi nameyê “*Fêrkerê Kurdî Asta Destpêkê*” de her çiqas derheqê peygirê -î de malumat ameyo dayene zî, labelê nimûneyan de ca nêdo peygiro -î. Mesela tayê nimûneyî nê kitabî de wina amê dayene:

Ehmed masî girt.

Azad pirtûk xwend.

Bahoz name şand.

Kerem rojname xwend. (Adak ûêb, 2016: 187)

Karên cumleyanên corî, yanê girewtene, wendene û ruşnayene (şawitene) pêro pîya karê transîtif ê û demê nê cumleyan zî demo vîyarte yo. Na rewşe de ganî subjeyên nê cumleyan halê anteyî de bibîyenê labelê seke nimûneyan ra zî aseno, subjeyên nê cumleyan pêro pîya halê sade der ê. Ganî subjeyên nê cumleyan bi sira wina bibîyenê: Ehmedî, Azadî, Bahozî, Keremî. Nê rewşan de wexte ko halê anteyî nîyame şuxulnayene, taybetmendîya ergatîfî zî xerepîna. Nê nimûneyî zazakî de wina ênê şuxulnayene:

Ehmedî mas(ey)î girewtî.

Azadî kitab wend.

Bahozî mektube ruşnê.

Keremî rojname wend.

Kurmanckî de tayê mintiqan de zî hurînda nê peygirê -î de heke mîyanê çekuyede vengê “a” yan zî “e” bibo, nê vengî bene “ê”.

Nimûne: Agir (agirî → êgir), bajar (bajarî → bajêr), mast (mastî → mêst), zilam (zilamî → zilêm), çem (çemî → çêm) [Bilbil, 2007: 18]

Ez bajêr dibînim.

Ez dî çêm ra derbas bûm.

Ez mêst dixwim.

Ez nên dixwim.

Ez Osmên dibînim. (Komxebata Kurmançiyê, 2019: 119)

1.3. Frazan de Dîyarkerê Konstruksiyona Îzafeye de:

Hem zazakî hem zî kurmançî de çî name bo, çî zemîr bo, çî edat bo, frazan de dîyarker her tim halê anteyî der o. Dîyarkerde zî gireyê îzafeyî gêno.

1.3.1. Frazanê Nameyan de Halê Anteyî

Seke êno zanayene fraza nameyî tewr kê mî di nameyan ra virazîna. Nameyo dîyarkerde gireyê îzafê gêno, nameyo dîyarker zî halê anteyî der o.

Zazakî	Kurmançî
Qelema keyneke	Pênûsa keçikê
Qelema lajekî	Pênûsa kurikî
Qelemê keynekan	Pênûsên keçikan

Tabloyî de dîyarker hem seba zayendî hem zî seba yewhûmar û zafhûmarî ameyo şuxulnayene. Zazakî de dîyarker heke makî bo gire nêgêno, labelê kurmançî de gireyê -ê gêno. Dîyarker heke nêrî bo hem zazakî de hem zî kurmançî de peygirê -î gêno. Dîyarker heke zafhûmar bo hem zazakî de hem zî kurmançî de peygirê -an gêno. Seke aseno na derheq de mîyanê zazakî û kurmançî de teyna ferqe, dîyarkerê makî de esta.

Seke ma cor de va, demê vîyarteyî de eke karê cumle transîtif bo, subje yê cumle keweno halê anteyî. Labelê kurmançî de wexto ke subje yê cumle fraze û zafhûmar bo, peygira -an binê tesîrê îzafeya -ên de manena û ginena wara.

Nimûneyî:

Zazakî	Kurmançî
1. Wendekaran mamosta çarna.	Xwendekaran mamosta gerand.
2. Wendekaranê zanîngehê ma mamosta çarna.	Xwendekarên zanîngeha me mamosta gerand.

Seke tabloyî ra zî aseno, karê her di cumleyan zî eynî yo û transîtif o. Demê nê cumleyan zî demo vîyarte yo. No êno manaye ke subje yê nê cumleyan ganî halê anteyî de bibê. Na derheq de cumleya yewîne ya hem zazakî hem zî kurmançî de problem çîno. Subje yê nê cumleyan zî zafhûmar ê û her di zî halê anteyî der ê, yanê peygirê -an girewto. Labelê yê diyîne ya kurmançî de hetê gramerî ra problem esto. Çünke subje yê na cumle “xwendekarên zanîngeha me” halê sade der o. Halê nê subje yê anteyî ganî wina bibîyenê: “xwendekaranên zanîngeha me”. Îta de peygirê -an binê tesîrê îzafê -ên de mendo û gino waro. Weş êno zanayene ke wezîfeyê peygirê -ên û peygirê -an cîya cîya yo. Peygirê -en îzafê yo û frazan de nameyan keno zafhûmar, labelê peygirê -an, halê anteyî de

nameyan keno zafhûmar. Bi vateyêde bîne fonksiyonê nê peygeran cîya yo. Taybetmendîya nê peygeran ya hempar teyna zafhûmarkerdiş a labelê cîyayîya înan yew frazan de fonksiyonê îzafê ano ca, o bîn zî fonksiyonê halê anteyî ano ca. Eşkera yo ko kurmanckî de frazan de fonksiyonê halê anteyî darîyo we.

Hem zazakî de hem kurmanckî de sey qayîde frazan de dîyarker her tim halê anteyî der o. Mesela ma ne zazakî de ne zî kurmanckî de nêşkîme vajîme ke “qelega ez” yan zî “pênûsa ez” çunke îta de dîyarkerê nê frazan “ez”, weş êno zanayene ke halê sade der o. Ma ganî hurînda înan de vajîme ke “qelega min” yan zî “pênûsa min”.

Mesela: Zazakî de “qelemên wendekaranên zanîngehê ma” kurmanckî de zî “pênûsên xwendekarên zanîngeha me”. Na fraza rêzilkî de di dîyarkerê estê: “wendekar” û “ma”. Zazakî de dîyarkerê nameyin hem gireyê halê anteyî -an hem zî gireyê îzafê -ên girewto, labelê kurmanckî de dîyarkerê nameyin teyna gireyê îzafê -ên girewto, yanê no qayîdeyê halê anteyî îta xerepîyo.

1.3.2. Frazanê Zemîran de Halê Anteyî

Hem zazakî hem zî kurmanckî de zaf ziwananên bînan ra cîya di grubê zemîran estê. Zaf ziwanan de zemîrî goreyê obje û subje tasnif benê labelê zazakî û kurmanckî de goreyê hale sade û halê anteyî tasnif benê (Bingöl, 2017: 91; Çem, 2013: 116):

Zazakî		Kurmanckî	
Halo sade	Halo ante	Halo sade	Halo ante
Ez	Min	Ez	Min
Ti	To	Tu	Te
O	Ey	Ew	Wî
A	Aye	Ew	Wê
Ma	Ma	Em	Me
Şima	Şima	Hûn	We
Ê	Înan	Ew	Wan

Hem zazakî hem zî kurmanckî de îzafeya zemîran de, zemîro dîyarker her tim halê anteyî der o.

Nimûneyî:

Zazakî	Kurmanckî
Beranê to	Beranê te
Hêgayê înan	Zevîyê wan
Wendekarên min	Xwendekarên min
Pîyê ey	Bavê wî
Maya aye	Dêya wê

Seke tabloyî ra zî aseno, hem zazakî de hem zî kurmanckî de zemîrên dîyarkerî halê anteyî der ê. No qayîde her di dîyalektan de zî xurt mendo, nêxerepîyo.

Sey nê zemîran, zemîrên nîşanî zî di bir ê: Zemîrên nîşanî yê halê sadeyî, zemîrên nîşanî yê halê anteyî.

	Zazakî		Kurmanckî	
	Halo sade	Halo ante	Halo sade	Halo ante
Dûrî	O	Ey	Ew	Wî
	A	Aye	Ew	Wê
	Ê	Înan	Ew	Wan
Nêzdî	No	Nê	Ev	Vî
	Na	Na	Ev	Vê
	Nê	Nê	Ev	Van

Ez nê astorî vîna → Ez vî hespî dibînim

Ez na mahîne vîna → Ez vê mehîne dibînim

Ez nê domanan vîna → Ez van zarokan dibînim

Ez ê astorî vîna → Ez wî hespî dibînim

Ez a mahîne vîna → Ez wê mehîne dibînim

Ez ê domanan vîna → Ez wan zarokan dibînim

Seke nimûnêyan ra zî aseno heke ma dima zemîran nameyan bişulxunîme, nê zemîrî fonksiyonê sifetan gênê.

1.3.3. Frazanê Edatan de Halê Anteyî

Hem zazakî de hem zî kurmanckî de edatî bi xo qet nê antenê labelê name, hûmar û zemîrên ke înan ra pîya fraze virazenê, nê ganî halê anteyî de bibê, yanê

ganî bêrê antene. Kurmanckî de bi edatan ra halê anteyî hama hama her tim êno şuxulnayene labelê zazakî tayê cayan de na taybetmendîye bîya vîndî.

Nimûne:

Ez şina ver bi Dîyarbekir (Grûba Xebate ya Vateyî, 2012: 79).

Ez diçim ber bi Dîyarbekirê.

Nimûneyan ra zî aseno ke cumleya zazakî de bajarê Dîyarbekirî seba ke nêrkî yo ganî peygirê -î bigirewtenê. Çunke edatî her tim bi halê anteyî ênê şuxulnayene. Îta halê anteyî bîyo vîndî. Labelê cumleya kurmanckî de seke êno vînitene, bajarê Dîyarbekirî seba ke kurmanckî de makî yo peygirê -ê yê halê anteyî girewto. Zazakî de êndî kes nêvano “ez şîyo (bi) Muşî”, Ez ameyo (bi) Çewlîgî”. Hurînda nînan de her kes vano “ez şîyo Muş”, Ez ameyo Çewlîg. Labelê kurmanckî de nê cumleyan de halê anteyî her tim êno şuxulnayene, yani nê cumleyî kurmanckî ganî wina bêrê vatene: “Ez çûm Muşê”, Ez hatim Çewlîgê.

Eynî çî seba edatê “de” yan zî “der”î zî derbas beno. Ancîya zazakî de wexto ke edatê “de” yan zî “der”î amê şuxulnayene, halê anteyî beno vîndî labelê kurmanckî na rewşe de halê anteyî xurt o, nêbeno vîndî.

Nimûne:

Ez Dîyarbekir de nişena ro → Ez li Dîyarbekirê rûdinim.

Ancîya nimûneyan ra zî aseno ke cumleya zazakî de bajarê Dîyarbekirî peygirê halê anteyî -î nêgirewto labelê cumleya kurmanckî de bajarê Dîyarbekirî peygirê halê anteyî -ê girewta.

Seke êno zanayene, edatê “ro” zî nişanê hetan dano. Coka no edat zî na rewşe de halê anteyî nêgêno:

Nimûne:

Şuwanan mal ko ro berd. (Çem, 2013: 200) → Şivanan pezî bi ser çîyayî re bir.

Şiwanî bizê xo deşte ro ney, ko ro berdî. (Grûba Xebate ya Vateyî, 2012: 83) → Şivanî biznên xwe bi ser deştê re na, bi ser çîyayî re birin.

Ancîya îta zî cumleyanê zazakî de edatê “ro” de halê anteyî nîyama şuxulnayene, yanê nameyê “ko” peygirê halê anteyî -î nêgirewto, labelê yê kurmanckî de halo ante ama şuxulnayene û peygirê halê anteyî -î girewto.

Sey edatê “ro” edatê “ra” zî zazakî de nê rewşan de peygirê halê anteyî -î nêgêno labelê yê kurmanckî de gêno.

Nimûne:

Ez keye ra êno → Ez ji malê têm.

Ez çem ra derbas bîyo → Ez di çemî ra derbas bûm. (Komxebata Kurmancîyê, 2019: 119).

Çekuya “keye” nêrkî ya. Na çekuye wexto ke bi edatan ra ame şuxulnayene, ganî halê anteyî de bibo, labelê bi edatanê “ro, ra û de”yan de, na taybetmendîye bîya vîndî. La yê kurmanckî de na taybetmendîye xurt menda nêbîya sist.

Êke nê nimûneyanên corênan ma zafhûmar bikîme, nê nameyên ke bi zemîran amê şuxulnayene, pero pîya hem zazakî de hem zî kurmanckî de bênê halê anteyî.

Nimûne:

Şuwanan mal koyan ro berd → Şivanan pezî bi ser çîyayan re bir.

Şiwanî bizê xo deşte ro ney koyan ro berdî → Şiwanî bizên xwe bi ser deştê re ne, bi ser çîyayan re birin.

Ez keyeyan ra êno → Ez ji malan têm.

Ez çeman ra derbas bîyo → Ez ji çeman derbas bûm.

1.3.4. Frazanê Sifetan de Halê Anteyî

Kurmanckî de sifetên senînîyî nêvurînê seba naye ra zî sifetan de hale anteyî û halê sade sey yewbînî yê labelê zazakî de sifetî goreyê nameyan şonê. Nameyî senîn bê, sifete ke înan modifiye kenê ê zî goreyê înan xo vurînenê.

Seba ke halên nameyanên makîyan yê anteyî û sadeyan sey yewbîn ê, ma nimûneyanên xo nameyanên nerkîyan de danîmê.

Nimûne:

Min lajeko rindek dî → Min kurikê xweşik dît.

Ez lajekê rindekî vîna → Ez kurikê xweşik dibînim.

Seke nimûneyanên corênan ra aseno cumleya yewine ya zazakî de fraza sifetî halê sadeyî der a, yê diyine de zî halê anteyî der a. Çunke cumleya yewine demê vîyarte der a û karê cumleye zî transîtif o, na rewşe de ganî objeya cumleye halê sadeyî de bibo. Cumleya diyine demê nikayin der a û karê cumleye zî întansîtif o, na rewşe de ganî objeya cumleye halê anteyî de bibo. Ganî no qayde seba kurmanckî zî derbas bibo labelê frazên sifetanên senînîyan de no qayde xerepîyo, her di halî zî bîyê sey yewbînî. Labelê no qayde frazên sifetanên nîşanan de ne zazakî de xerepîyo ne zî kurmanckî de.

Nimûne:

Min o lajek dî → Min ew kur dît.

Ez ê lajekî vîna → Ez wî kurî dibînim.

Cumleya yewine demê vîyarte der a û karê cumleye zî transîtif o, na rewşe de ganî objeyê cumleye halê sadeyî de bibo. Cumleya diyine demê nikayin der a û karê

cumleye zî întansîtîf o, na rewşe de ganî objeyê cumleye halê anteyî de bibo. Her di cumleyanên corî ra zî aseno ke frazên sifetanên nişanan de no qayde ne zazakî de ne zî kurmanckî de nêxerepiyo.

Encam

Halo ante taybetmendiyêka zazakî û kurmanckî yo. Ge-ge zazakî de tayê cayan de ge-ge zî kurmanckî de tayê cayan de bîyo vîndî. Halo ante zazakî de zaferî edatanê sey “de”, “ro”, “ra”yan de tayê cayan de bîyo vîndî. Sewbîna cayanê bînan de xurt mendo. Labelê hetê edatan ra kurmanckî de halê anteyî zaf xurt mendo, sist nêbîyo. Heto bîn ra frazanê zazakî de halê anteyî xurt mendo, labelê yê kurmanckî no qayde bîyo sist. Eynî çî frazanên nameyan de zî derbas beno. Seke êno zanayane ke sifetî senîniye kurmanckî de nêvuriyêne, labelê zazakî de heme sifetî goreyê nameyan xo vurînenê, yanê kewenê kirasên înan. Kurmanckî de no qayde sifetanên nişanan de xurt mendo. Zafhûmarîye de halê anteyî hem zazakî de hem zî kurmanckî de goreyê yewhûmarîye tayêna xurt mendo. Teyna frazayanên nameyan û sifetan de kurmanckî de no qayde zaf xerepiya yo.

Mesela heke ma zazakî de vajîme “qelemên wendekaranên ma zaf ê” na cumle kurmanckî de bêna “pênûsên xwendekarên me zaf in”. Eşkera yo ke fraza nameyî yê kurmanckî de nameyê “xwendekar”î hurînda diyarkerdî yo û ganî halê anteyî de bibo, labelê peygirê halê anteyî yê zafhûmarîye –**an** nêgirewto, labelê yê zazakî de girewto. Beno ke kes vajo ke peygirê –**ên** vateya zafhûmarîye dano, hewce nîyo ke ma peygirê –**an** bişuxulnîme. Labelê fonksiyonên peygirê –**ên** û –**an** ciya yê. Peygirê –**ên** seba îzafê nameyan keno zêde, peygirê –**an** zî seba halê anteyî keno zêde, yanê di fonksiyonên cîya yê. Zazakî de nê her di fonksiyonên cîyayî xurt mendê û fonksiyonanên xo ye cîyayîyan anê ca, labelê yê kurmanckî de yew fonksiyon kewto bin bandora yê bînî, yanê peygirê –**an** na rewşe de fonksiyonê xo kerdo vîndî û kewto binê hikmê peygirê “–**ên**”î.

Çimeyî

- Adak, Abdurrahman, Aydın, Tahirhan, Ergün, Zülküf, Bülbül, Mikail (2016), *Fêrkera Kurdî Asta Destpêkê*, ed. Aydın, Tahirhan, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.
- Bilbil, İsmail (2007), *Di Kurmancîya Jorîn de Tewang*, Cirûsk 1, 17-23.
- Bingöl, İbrahim (2017), *Cihnav di Zazakiya Gimimê de*, Mardin: The Journal of Mesopotamian Studies 2, 89-107.
- Çem, Munzur (2013), *Türkçe Açıklamalı Kirmancca (Zazaca)*, ç. 2, İstanbul: Deng Yayınları.
- Frederic, M. Wheelock (2000), *Wheelocks Latin*, ç. 6, New York: HarperCollins.
- Grûba Xebate ya Vateyî. (2012), *Rastnuştîşê Kirmanckî (Zazakî)*, ç. 2, İstanbul: Vate.
- Komxebata Kurmancîyê, (2019), *Rêbera Rastnivîsînê*, Diyarbakır: Weqfa Mezopotamyayê

SEY YEW ROMANÊ VERÊNÎ *KILAMA PEPÛGÎ* SER O ANALÎZÊK

Pınar YILDIZ¹

KILMNUS

Na xebate de ma hewl da ke romanê yewin yê kirmanckî (zazakî) *Kilama Pepûgî* (2000) ser o analîzêk bikê. Na xebate destpêk û hîrê beşan ser o awan bîya. Destpêk de ma tarîxê vejîyayîşê romanî ser o vindertî û edebîyatê rojhelatî de bîlhesa edebîyatê kurdî de romanî senîn dest pêkerdo, ser o vindertî. Rolê modernîzm û neteweperwerî romanî ser o esto. Coka beşê yewinî de ma tesîrê modernîzmî, neteweperwerî û folklorî yo ke romanî ser o esto ra ewnîyayî. Bîlhesa ma waşt bimojnê ra ke nê mefhuman nê romanê verênî ser o senîn tesîr kerdo. Seba ke *Kilama Pepûgî*, romanêko tarîxî yo ma beşê dîyînî de zî mefhûmê romanê tarîxî ser o vindertî û ma hewl da ke nê romanî zî sey yew romanê tarîxî analiz bikê. Beşê peyênî de zî ma no roman hetê unuranê romanî ra analiz kerd. Çike zafê romanê verênî hetê unuranê teknîkan ra wayîrê probleman ê û kalîteyêkê edebî ra dîrî yê. Ma waşt bimojnê ra ke *Kilama Pepûgî* de nê unurê teknîkî senîn ameyê karardîş. Seba ke *Kilama Pepûgî* hem romanê yew dewrî yo hem zî romano yewin o ma analiz û rexneyê xo goreyê şert û mercê ê dewrî û tarîxê çapbîyayîşê romanî kerdî. Yanî perspektîfê ma ser o tesîrê têkilîya nuştox-eser-dewr bi. Seba ke ma waşt fikrêk bidî wendoxan ma peynîye de yew bîbliyografîya romanê kirmanckî îlawe kerdî. Yanî mabênê vîst serran de romanî ke bi kirmanckî nusîyayê û açarnîyayî, ma listeya inan îlaweyê na xebate kerdî.

Kilîçekuyî: Romanê verênî, Romano verên yê kirmanckî, Romano tarîxî, *Kilama Pepûgî*, Deniz Gunduz.

Bir İlk Roman Olarak *Kilama Pepûgî* Üzerine Bir Analiz

ÖZ

Bu çalışmada ilk kirmanca/zazaca roman olan *Kilama Pepûgî*yi (2000) analiz etmeye çalıştık. Bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında romanın ortaya çıkış tarihi üzerinde durduk ve doğu (şark) edebiyatında özellikle Kürt Edebiyatında romanın nasıl başladığını göstermeye çalıştık. Modernizm ve milliyetçiliğin roman üzerinde etkisi vardır. Bu yüzden ilk kısımda modernizm, ulusçuluk ve folklorun roman üzerindeki etkisini inceledik. Özellikle bu unsurların ilk kirmanca roman üzerinde nasıl bir etki bıraktığını göstermeye çalıştık. *Kilama Pepûgî*, tarihi bir roman olduğundan ikinci kısımda tarihi roman kavramı üzerinde

¹ Lêkolîner, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî, pinaryidiz@artuklu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8175-0879>

Article Type/Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 24.09.2020

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 28.10.2020

Doi: 10.35859/jms.2020.799692

durduk ve bu romanı da tarihi bir roman olarak analiz etmeye çalıştık. Son kısımda da bu romanı romanın unsurları bakımından analiz etmeye çalıştık. Çünkü ilk romanların çoğu romanın teknik öğeleri bakımından promlemlidirler ve edebi bir kaliteden uzaktırlar. Bu yüzden Kilama Pepûgî romanında bu teknik unsurların nasıl işlendiğini göstermek istedik. Kilama Pepûgî hem bir dönemin romanı olduğundan hem de ilk roman olduğundan analiz ve eleştirilerimizi o dönemin koşullarını ve romanın yayınlandığı dönemin koşullarını göz önünde bulundurarak yaptık. Yani bakış açımızı yazar-eser-dönem ilişkisi etkilemiştir. Kırmanca romancılığı hakkında okura bir fikir verebilmesi için çalışmanın sonuna kırmanca yazılan romanlar bibliyografisi ekledik. Yani yirmi yıl içerisinde kırmanca yazılan ve kırmanccaya çevrilen romanların listesini bu çalışmaya ilave ettik.

Anahtar Kelimeler: İlk romanlar, Kırmanca (zazaca) ilk roman, Tarihi roman, Kilama Pepûgî, Deniz Gunduz.

Analysis of Kilama Pepûgî as a Debut Novel

ABSTRACT

In this study, we tried to analyze *Kilama Pepûgî* (2000), the first Kirmanckî (zazakî) novel. This study consists of introduction and three parts. In the introduction, we focused on the origin of the novel and how the novel emerged in eastern literature, particularly in Kurdish literature. Modernism and nationalism have an impact on the novel. Therefore, in the first part, we focused on the influence of modernism, nationalism and folklore on the novel. In particular, we wanted to show how these concepts had an impact on this first novel. Since *Kilama Pepûgî* is a historical novel, in the second part, we focused on the concept of historical novel and tried to analyze this novel as a historical novel. In the last part, we tried to analyze this novel in terms of the elements of the novel. Because many early novels are technically problematic and are far from literary quality. We tried to show how these technical elements are used in *Kilama Pepûgî*. Since *Kilama Pepûgî* is both a novel of a period and first novel, we made our analysis and criticism considering the conditions of that period and publication date of the novel. In other words, we tried to approach the work by considering the author-work-period relationship. We added a list of novels published in Kirmanckî at the end of the study because we wanted it to give an idea to the readers. In other words, we have added the list of novels written in Kirmanckî and translated into Kirmanckî to the end of this study within twenty years.

Keywords: First novels, The first Kirmanckî (Zazakî) novel, Historical novel, Kilama Pepûgî, Deniz Gunduz

Destpêk

Wexto ke behsê romanî bibo seke sey yew qaydeyî behsê Cervantesî (1547-1616) û romanê ey *Don Kîşofî* (1605-1615) beno. Mîyanê wextî de serebûtê romanî peyên de hertim reyna şono reseno *Don Kîşofî*. Goreyê zafê teorîsyenanê romanî, Cervantes tena nuştoxê *Don Kîşofî* ney pîyê romanê modernî yo. Ehemîyetê *Don Kîşofî* tena seba ke o romano veren o ney hetêkê bînî ra esasê xo de bi nê romanî, edebîyatî de tewirêko newe awan bi û yew dewrê neweyî dest pêkerd. Destpêkê seserra 17. de wexto ke *Don Kîşot* neşr bi, dinya êdî ver bi cayêkê bînî ra şîyêne, rêzila erjan bedilîyayêne û pergalêko newe awan bîyêne. Milan Kundera behsê nê bedilîyayîş û tesîrê nê bedilîyayîşîyo ke *Don Kîşofî* ser o yo, wina îzeh keno: “*Wexto ke Homayî o cayo ke ey uca de kâinat û pergalê erjan ser o hukum*

kerdene, başî û xirabî yewbînî ra aqitnayêne û mana dayêne her çî, hêdî-hêdî ca verdayêne, Don Kîşot keyeyê xo ra vejîya û dinya êdî nêameyêne şinasnayîş.” (Kundera, 2017: 18). George Lukacs zî sey Kunderayî vejîyayîşê romanî û averşîyayîşê ey bi bedilîyayîşê dinya û dînî îzeh keno. Goreyê Lukacsî “*Roman epîgê yew dinyaya ke Homayî a ca verdaya.*” (Lukacs, 2017: 94). Lukacs kitabê xo de zafê cayan de behsê na dinyaya ke hetê Homayî ra caverdîyaya keno û seke wendox nê bedilîyayaşî û ca verdişî hîna baş fehm biko, bi teferuat wina dewam keno: “*Romano girdo verên yê edebîyatê dinya, destpêkê yew seserra ke Homayê Xirîstîyanan êdî do dinya ca biverdayêne de nusîyayo. Yanî na yew seserre ya ke însan tekûtena mendo û mana û cewherê na dinya ancax eşkeno ruhê xo de vîno, o ruho ke yew keyeyî ra mehrûm o; yew dinyaya bîna ke rasta zî esta, a dinyaya ke girêdayîşanê paradoksan ra xelisîyaya, însan bêmanatîya na dinya de ca verdîyayo; çîyo ke esto –bi gireyanê utopîkan cayê xo pêt kerdo la êdî tena manaya ci estbîyayîş o- Hêzê na seserre qaso ke kes qet nêeşko bawer biko zêdîyayo, hemverê ê hêzanê neweyanê ke hema zeîf ê û xo nêmoto ra yan zî hema nêeşkenê na dinya ser o tesir bikê yew şero xidar û bêmana dest pêkerdo. Cervantes, a seserra peyêne û gird ya mîstîk û bêhêvî de ciwîyabi ke yew teşebuso apeymende hukum kerdêne ke dîno ke sekrate ver de yo reyna ganî biko; Na seserre de, mîyanê formanê mîstîkan de perspektîfê yew dinyaya newa zî berz bîyêne; dewrê peyên yê hesretanê tarîyan bi, yanî o dewro ke rasta zî est bi la êdî rewna rayerê xo vîndî kerdibi, bêqerar û tēmîyankewte bi.*” (Lukacs, 2017: 94). Na dinyaya ke êdî nêameyêne şinasnayîş û êdî zelal ney xumame bî zor da nuştoxan ke ê zî seba temsîlê na dinyaya newa tewiranê neweyan biceribnê, nê tewiran aver berê û na dinyaya xumame hîna weş bimojnê ra. Ian Watt destpêkerdişê romanî bi realîzmî girê dana û bilhesa vilabîyayîşê romanî a gore giredayeyê Descartes û serdemê neweyî yo. Nê serdemê neweyî de awanbîyayîşê sinifa burjuwa vilabîyayîşê romanî ser o tesîr kerdo. Eleqeyê hunerî û awanbîyayîşê sinifa burjuwa qaso ke na xebate de nêeşko bêro îzeh kerdene meselayêka hîra ya la bêguman romanî seba vilabîyayîşî zî na sinife ra hêz girewto. Goreyê Watt heta seserra heştêsine roman mîyanê şarî de ney tena sinifa burjuwa mîyan de vila bibi. “*Seba ke kitabî zaf vay bî, heta serra 1740î zafê kitleyê wendoxanê marjînalnê nêeşkayîbî sehneyê edebîyatî ra tam zî bikewê zere. Zafê nê kesê marjînalî, wendoxê romanî bî, ê bilhesa cinî bî.*” (Watt, 2016: 49)

Don Kîşotî ra ver edebîyat de serdestî û qîmetê nezmî, nesrî ra zêdêr bî coka ewro zî wexto ke behsê romanî bibo roman sey yew tewirê neweyî name beno. Yanî no newebîyayîş hemverê nezmî de newebîyayîşêk o. Serdestîya nezmî hende zêde bî ke hîkayetî zî bi şekilê nezmî ameyêne nuştiş. Çîyo ke nezm nêbo seke wayîrê qîmetêkê edebî nêbi. Edebîyatê rojhelatî de mesnewîyî, ê rojawanî de romansî herinda hîkayetan girewtêne. Umberto Eco nezm û nesrî wina dano têver: “*No qaydeyê latînan hîkaye ser o hukum keno: ...Ti babete baş bizani, çekuyî do peynî ra bêrê. La seba şîire ma nê qiseyî wina bibedîlnê hîna rast beno: ‘Ti çekuyan baş bizane do babete peynî ra bêra.’*” (Eco, 2011: 17). La seba nuştoxanê klasîkanê romans û mesnewîyan ganî hemsênîniya nê her dîyan zî morê xo bidayêne metnan ro. Yanî Mesnewîya *Mem û Zîn* ya ke 2657 beytî ya; *Leyla û Mecnûn* ya Fûzûlî

ya ke 3098 beytî ya de ganî hem babete û hîkaye weş biameyêne mûnitiş hem zî zıwan bi kafiye û zıwanêkê edebî biherikîyayêne û bişîyayêne. Coka wexto ke kes sey yew tewirê neweyî romanî ra biewnîyo ganî xususîyetanê nê tewirî ser o zî bifikirîyo. Hemver epîkanê kehenan de newebîyayîşê *Don Kîşotî* hetêk ra zî “qaydeyanê tewirkî” ra yeno La reyna zî goreyê Lukacsî newebîyayîş û ehemîyetê *Don Kîşotî* şekilî ra zafêr muhtewaya xo ra yeno. Çike *Don Kîşotî* sey yew manîfestoyî mote ra ke êdî dinyaya ke edebîyatî mîyan de temsîl bena sey dinyaya romansan nîya. Badê ê ironîyê *Don Kîşotî*, eke reyna dinya ê şekilîya biameyêne mojnayîşê bêşik do ê nuştoxî bi xo sey Don Kîşotî sînore gêjîtî û rastî de vîndî bibayêne û bişîyayêne. Êdî do tu tesîrê înan zî wendoxî ser o nêmendêne. Çike dinya êdî a dinya nêbî ke karakterî tena sey “qehreman” yan zî “xayîn” û “xirab” bêre teswîrkerdiş. Reyna êdî sey mekan, nuştoxan tena qîmê xo bi şato û qesran nêardêne. Seke Philip Stevick zî bala ma anceno alemê romanî de tena mekan ney wext zî bedilîyayo. “*Sey wextî dîyarkerdişê mekanî zî romanî ra ver, edebîyatî mîyan de mumkun nêbi. Yew daristan yan zî yew şato, zafê romansan de seba ke cayê hedîseyan dîyar bo, bes bi.*” (Stevick, 2004: 218). Yani nê tewirê neweyî, romanî, elemanê xo zî xo reyde dîyar kerdî; mûnîte, karakterî, wext û mekan. Peyên de romanê verênan ra heta ewro karardişê nê mefhuman bibedilîyo zî hema ra zî hukumdarîya înan romanî ser o esta.

Destpêk de Ewropa de problemê romanî bibê zî romanî mîyanê tarîxê edebîyatî de hêdî-hêdî xo rê yew ca viraştêne. Labelê edebîyatê rojhelatî de romanî hîna dest pênerdibî. Roman gama ke edebîyatê Ewropa de roje bi roje aver şîyêne, edebîyatê rojhelatî hema no tewiro newe nas nêkerdibî û edebîyatê rojhelatî de tîtikê edebîyatî de şîre ronîştîbî. “*Sereyê seserra 20. de Ewropa de roman hema-hema 300 serre bî. Labelê eynî wextî de fariskî, tirkî û erebkî de roman hema newe dekewtibî pîzeyê maya xo.*” (Ahmedzade, 2004: 60). Yanî wexto ke edebîyatê rojhelatî rîyê xo açarnabi romanî; Tolstoy, Dostoyevski, Stendhal, Victor Hugo, Balzac, Flaubert, Sterne, Proust, Virginia Woolf, Joyce, vatişê xo tamam kerdîbî û êdî ê tewirê neweyî tîtika edebîyatê rojawanî de hukm kerdêne.

Edebîyatê rojhelatî de romanî hema-hema peynîya seserra newêsî de dest pêkerd. Romanê verên yê tirkî, serra 1872î de Şemsettîn Samîyî bi nameyê “*Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*” nuşto. Hetê teknîk û mûnîteyî ra helbet no romano verên serkewte nêbi. Xora nameye ey ra zî dîyaro ke hema nuştox tesîrê mesnewîyan ra nêxelisîyayo. Edebîyatê fariskî û erebkî de zî romanî seserra 19. de dest pêkerd. Edebîyatê şaranê rojhelatî de tradîsyonê şîre xurt bî, nesr zaf biqîmet nêbi. Nuştoxan/şairan hîkayeyî zî bi şekilê mesnewî nuştêne. Seba înan mesnewînuştîş karêko zaf muhîm bi. Labelê merdim nêşkeno nê mîletan de ereymendişê romanî, tena bi tradîsyonê mesnewî û nezmî ra girê bido. Bêguman seba romanî cuyêka hîna modern, hîna ferdî lazim a û na cuyê de ganî cinî hîna zaf zereyê cuya cematî de ca bigîrê. Çünke tewr peynî de roman leteyêk cuyê mojneno ra. Ganî mîyanê na cuyê de qasê camêrdan, cinî zî estbê ke, romanê de zî viraştîşê mûnîteyî û karakterî rastikên bibê. Mesela romanê verênan yê tirkî de, dewrê

Tanzîmat û Serwetî Funûnî de, karakterê cinî zereyê keyeyî ra yê, yanî yan carîyeyê keyeyî yê, yan zî mamosta yê, dayîk ê, way ê ûsn... Romanan de elemanê pêkewtîşî, nê karakteranê cinîyanê zereyê keyeyî ser ra benê. Romananê verênan yê kurdkî de zî cinî tena sey yew sî asenê la xurt nîyê. Ê nêşkenê sey yew karaktera xurt û xoser bêrê teswîr kerdene.

Seba ke roman bi xo yew tewirê dinyaya modern o, yanî netîceyanê modernîzmî ra yew o, coka destpêkerdişê romanî bi modernbîyayîşê şaran ra nêzdî ra girêdaye yo. Tesaduf nîyo ke romano verên yê tirkan dewrê Tanzîmatî yo ke hem nameyê yew dewrê edebî yo hem zî nameye dewrêkê sîyasî yo de nusîyayo. Yanî hem tarîxnasêk hem edebîyatnasêk herçiqas hetanê cîya-cîyayan ra nê dewrî tehlîl bikê zî peyên de ê yew ca de resenê pê ke o zî waştîşê rojawanîbîyayîşê tirkan o Edebîyatê kurdkî mîyan de zî eleqeyê romanî, yan zî bi vatişêkê hîna hîrayî eleqeyê nesrî û modernîzmî nêzdî ra esto. Tesaduf nîyo ke hikayeya modern ya verên ya kurdkî yew kovara xortanê modernîstan de weşanîyaya.² La seba ke edebîyatê kurdkî bêrabêr, tena cayêk de nêherikîyayo, her diyalekt goreyê şert û mercanê xo aver şîyo. Coka destpêkerdiş û averşîyayîşê romanê kurdkî tena bi modernîzmî ya nêşkeno bêro îzeh kerdene. Yanî romannuştoxanê verênan yê kurdan sebeb û derdanê cîya-cîyayan ra dest eşto romanî. Haşîm Ahmedzade zî bala ma anceno nê xususîyetî ser. “...romanê verên yê kurdkî xaseten romanê sosyalîstî realist ê. Sedemê nê zî, edebî ra wetêr (meta-literary) o. Bi vatişêkê bînî, vejîyayîşê romanê kurdkî, sey romanê rojawanî rasterast netîceyê bedilîyayîşê komelkî û epistemolojik yê zereyê komelî ra nêvejîyabî. Yewîya Sovyetan de badê şorişê teşrîna verêne serra 1917î de û seba ke kurde ke uca ciwîyayêne, eşkayêne tayê heqanê zîwan û kulturî ra îstîfade bikê, romanê verên yê kurdkî hetê aktîvîstanê ke endamê partîya komunîsta Yewîya Sovyetan bî, ameyê nuştene. Eşkere yo ke amancê ê nuştexan vîr û bawerîya xo aver berê.” (Ahmedzade, 2011: 18). Romanê verên yê kurdkî zafêr nê amancan ser o awan bîyê. Hetê bînî ra wexto ke kes ewnîyeno nesranê verênan yê sey *Meseleya Wijdanê û Le Xewma* ra derdê nuştexan hîna zaf rexnekerdişê komelî û rewşa sîyasî yo. Seke seba ke nuştexan waştto ke bêdaletî û dejenerasyonê dewrê xo bimojnê ra ê metnê xo nuştî. Reyna romananê verênan ra *Jana Gel* û *Pêşmerge* bindestî û qehremanîya şarî ser o awan bîyê. Nuştexanê nê romanan nuştîşê nê romanan hemverê şarî de sey yew deyndarî dîyo. Nuştexê *Pêşmergeyî* Rehîmê Qazî seba çapa dîyin ya romanê xo yew vervate nuştto. Nê vervateyî ra, melûmatanê nuştexî ra dîyaro ke o welatê xo ra dîrî, zereyê yew cuya moderne de ciwîyayo. Bi vatişê ey, o unîversîteyêka bi name û vengano de xebitîyeno, şono tîyatro, bale, opera û muzîkê klasîkî goşdareno. “... o wext seba hişmendî, modern kerdiş û arêkerdişê hêz û enerjîyêkê newe yo ke seba têkoşînêkê newe û baştirî, ez şîyêne mîyanê koşkanê berzanê mîyanê daristanan de...” (Qazî, 2016: 6). La dewamê nê cumleyan de kes vînenê ke nuştex hesretê çayo ke maya xo ra bîyo anceno. Reyna heman nuştexî de nuştex amancê nuştîşê romanê xo sey derdêkê modernîzmî ra vêşêr

² “Çîrok” ya Fuat Temoyî sey hikayeya verêne ya kurdkî yena zanayîş û kovara *Rojî Kurd* (1913/Îstanbul) de weşanîyaya. *Rojî Kurd* kovara komeleya Hêvî ya ke wendekaranê kurdan ra werê ameybî ya.

wina îzeh keno: “*Welat ra dûrî, ez macerayê nuştîşê Pêşmergeyî hemverê welat û şarê xo de sey xizmetêkê qijî vînena.*” (Qazî, 2016: 8)

Kurmanckî de romano verên, bi destê Erebe Şemoyî (Ereb Şamîlov), serra 1935î de bi nameyê *Şivanê Kurmancan* Yewîya Sovyetan de nusîya. La no vatiş mîyanê xo de wayîrê tayê probleman o û kompleks o. Seba sebebên ke ma cor ra rêz kerdî analizkerdene û kategorîzekerdeneyê romanê kurdkî zor o. Yanî kes nêşkeno yew reyde vajo romanê kurdkîyo verên kamcîn o? Her çî ra ver meselaya dîyalektan esta. Coka zafî rey wexto ke behsê nê romanên destpêkî bibo, sey romanê kurmanckî yo verên, romanê sorankî yo verên, romanê kirmanckî yo verên bi îzahat vajiyeno. Hetêk ra zî sînore hîkaye û romanîyo ke zaf zelal nîyo problem o. Yanî yew tekst key beno hîkaye, key roman, key novel? Yan zî sînore xatira, bîyografi û romanî çî yo? *Meseleya Wijdanê* ya Ehmed Muxtar Cafî mabênê 1927-1928î (Fuad, 2009: 81) de ameyo nuştîş, yanî *Şivanê Kurmancan* ra verî, la ancax serra 1970î de çap biyo. Îhsan Fuad seba tewirê *Meseleya Wijdanê* wina vano: “*Na hikayeya Ehmed Muxtar Cafî, mabênê hikayeya kilme û romanî de (hikayeya derge) wayîrê cayêkê mîyanênî ya. Yanî a babeta ke zîwanê ewropayijan de ci ra Nouvelle (povist) story vanê.*” (Fuad, 2009: 8). Heman wextî de goreyê hecmî tam munasîb nîyo ke kes *Meseleya Wijdanê* ra vajo ke roman o. Weşanxaneyê Avesta zî *Meseleya Wijdanê* sey “çîroka dirêj” name kerdo. La heman weşanxaneyî *Le Xewma* ya ke tamam nêbîya, nêmcet menda sey romanî name kerdo. *Le Xewma* zî *Şivanê Kurmancan* ra ver, serra 1925î de nusîyaya la esasê xo de yew romanî ra vêş yew hîkayeya derge û nêmcet a.

Reyna Haşîm Ahmedzade behsê *Nazdar ya kiçî kurd le ladê* ya ke nuşttoxê ci Mihemed Elî Kurdî yo keno. Mihemed Elîyî, esere xo sey romanî name kerdo û *Kovara Rûnakî* (No: 7, 9, 11) de hîrê beşê ci serra 1936î de neşr kerdî. La goreyê Ahmedzadeyî seba ke no berhem tamam nêbîyo û nêmcet mendo kes nêşkeno ey sey romanê verênî bimojno ra (Ahmedzade H. , 2011:52). Serra 1956î de Îbrahîm Ehmedî (1914-2000) *Jana Gel* nuşt. La seba şertanê xedaran yê ê dewrî no roman sey kitabî ancax serra 1972î de çap biyo. *Pêşmerge* yê Rehîmê Qazî (1925-1991) serra 1960î de çap biyo û coka ewro sey romanê verên yê soranî yeno vînayîş. Kirmanckî de zî heman tême-yankewteyîye virazîyaya. *Hotay Serra Usivê Qurzkizî* yê Munzur Çemî serra 1992î de Stockholm de Weşanxaneyê Roja Nû ra çap biyo. Nê kitabî ser o sey tewir roman nusîyayo (Çem, 1992). La no kitab esasê xo de romanî ra vêşêr vîrameyîş o. Vîrameyîşê Usivê Qurzkizî bi xo yê. Usivo Qurzkiz datê Munzur Çemî yo û no kitab zî derheqê vîrameyîş û xatirayanê ey de yo. Nuşttox Munzur Çemî helbet zaf kede daya nê kitabî, ê vatişê Usivî qeyd kerdî, nuştî û dayê çap la ey çiyêk nêbedilnayo, kitabê xo goreyê qaydeyanê romanî nênuşt. Xora çapa dîyina ke hetê weşanxaneyê Dengî ra İstanbul de serra 2002î de çap biya ser o sey tewirê kitabî vîrameyîş nusîyayo. (Çem M. , Hotay Serra Usivê Qurzkizî, 2002) Munzur Çemî seba nê çapî vervateyêk nuşt û wina vato “*Min û ap Usivî çiqas ke yewbînî (zuvînî) dîyêne, ma biwastê mewastê, qese*

*cêrênê ra amêne meselanê verênan (virênan) ser. Apî hertim dest pêkerdê, heyat de çîyo ke amo sere, çîyo ke dîyo ya kî hesno, qalê ey kerdêne. Pênîye de mi fikir kerd ke eke merdim (mordem) heyatê Ap Usivî binuso, sey (zê) eserê bîyaro werte rind beno. O ra dime kî ez usta ra (ustûne ra) tekita şîya leweyê Ap Usivî, vatenê ey guretî kasetan." (Çem M., Hotay Serra Usivê Qurzkizî, 2018: 9). Coka Hotay Serra Usivê Qurzkizîyo ke serra 1992î de çap bîyo romano verên yê kirmanckî nîyo. Romano verênê kirmanckî serra 2000î de Deniz Gunduzî bi nameyê *Kilama Pepûgî* çap kerdo. Deniz Gunduzî zî romanê xo meselayanê rastan ser o awan kerdo la ey nê meselayê rastî bi teknîkê romanî werê ardê û mûnitê. Gunduz zî destpêkê romanê xo de vano ke "Pîyayê ke na kitab der ê, raştta kî bîyê. Lê mi namê zafîna virno. Mi niwaşt ke ez tarîx bînîvîsnerî. Xebatê mi roman bî. Coka mi xo ra kî zaf çî kerdî werte û nîvîsnay." (Gunduz, 2000). Seke nuşttox zî behs keno ey metnê xo bi unsuranê romanî (wext, ca, karakterî, ziwan û mûnitiş) xemelnayo û *Kilama Pepûgî* sey romanê verênî, beşxê kirmanckî kerdo.*

Seba ke weşanê kurdkî yew wextê bêrabêrî de û rêzêk ser o aver nêşîyê, seke cor ra zî aseno destpêkê romanê kurdkî vilabîyaye yo. Helbet muhîmîya nê heme kitabana esta ke înan rayerêk akerdo la bi ma îlehîm her hewe de tayê kitabana bi nasnameyê verênî mojnayîş hende zî muhîm nîyo. Beno ke înan sey "metnane verênan yê kurdkî" namekerdiş hîna munasîb bo. Nê metnê verênî seba ke serebûtê romanê kurdkî mojnayîşê ra muhîm ê helbet. Nuştîş û weşanayîşê nê kitabana ra dîyar o ke serra 1918 ra nat nuşttoxanê kurdan waştto ke xo hîkaye û romanana de biceribnê. Heta serranê 1990î vilabîyaye bibê zî romanî weşanîyayê. Bîlhesa tradîsyonê sovyetan muhîm bi. La peynîya serranê 90an ra ver bi serra 2000î êdî nuşttoxê ke tena sey romannuştoxî bî û wayîrê çend kitabana bî zêdîyayî. Ahmedzade zafê xebatanê xo de wexto ke rexne û şîroveyê Mehmed Uzunî keno vano ke reyna zî mîyanê nê nuşttoxan de o keso ke tewr zêde romanî nuştê yo. La ewro Bextîyar Elî, Cîwanmerd Kulek, Eta Nehayî, Fawaz Husên, Firat Cewerî, Helîm Yusif, Hesenê Metê û Şener Ozmen ê romannuştoxê ke tewr tay hîrê-çar romanî nuştê yê. Deniz Gunduz zî bi hîrê romanana xo mîyanê nê nuşttoxan de yo. Wexto ke kes mîyanê dîyalektanê kurdkî de zî muqayese biko vînenê ke goreyê şert û mercan edebîyat û bîlhesa roman aver şîyo. Eke o çandê sovyetan nêbîyayêne beno ke kurmanckî zî roman ancax bieşkayêne serranê 90an ra dima binusîyo. Reyna her di romanê soranî yê verênî *Jana Gel* û *Pêşmerge* rewşanê zaf xiraban de bi zorê nuşttoxan ameyê nuştîş. Eke Rehîmê Qazî cayêkê hîna rehetî de mîyanê xebatanê unîversîte de nêbîyayêne nuştîşê romanê ey do zehmet bibîyêne. Kirmanckî goreyê dîyalektanê bînan tena yew mintîqa de yena qiseykerdiş, hûmara înan zî hîna tay a. Hetê bînî ra zî goreyê kurmanckî û soranî nuştîş û standardîzekerdişê kirmanckî zaf erey bî. La reyna zî serranê 90an ra dima o heyecan û teşebusê weşananê kurdkî, kirmanckî ser o zî tesîr kerd, gamê nuştîş û standardîzekerdişê hîna xurt û bêrabêrî ameyê eşîş. *Kilama Pepûgî* mehsulê nê xebatan ra yew o û dewamê nê tradîsyonî yo.

1. Sînorê Modernîzm û Folklorî de Roman

Serebûtê nuştîşê kîrmanckî dewrê modernî de, bi çend kovare û rojnameyan dest pêkerdo. Kovara *Tîrêjî* (1980) ya ke çar hûmarê aye vejîyayê, balkêş a û na kovare de babete bi babete nuştayê kîrmanckî estî. No destpêkerdiş bi kovaranê sey *Hêvî* (1983), *Armanç*³ (1979) û *Çira* (1995) dewam bîyo. Dima seruvenê Kovara *Vateyî* (1997) ya ke ewro êdî bîya sey yew ekolî dest pêkerdo. Bi çend kitabên verênê edebîyê ke serranê newayan de çap bîyê, kîrmanckî sey ziwanêkê edebî gamê xo yê verênê estî û mîyanê dinyaya weşangerî de cayê xo girewto. Herçiqaq nuşttoxî wayîrê hezar probleman bibê zî nê gamê qijekî hêvî danê zaf kesan. Nê probleman ra helbet standardîzekerdişê ziwani û meseleya alfabe, ewro zî hemverê nuşttoxan de problemê muhîmî yê. Nê weşanan û kitabên verênan de çîyo ke bala kesî anceno, hetêk ra şîrî, hîkayeyî, meselikî, estanikî, xatirayî tédima ameyê nuştîş û hêdî-hêdî a xerîbîya wendoxan zî hemver yew kîrmanckîya nuşteki şikîna. Nuştayî, açarnayîşan ra ver bi eseranê telîfan şonê. Mabênê tewiranê edebîyan de vîyartîş zaf reyî zaf zelal nîyo. Yanî sey tewiranê edebîyan mûnîyeyê hîkaye û xatirayan zaf reyî dekewno têmîyan la reyna zî çend hîkayeyê serkewteyê ke sey, *Bey Se Bena*, *Derdê Dewrêşî*, *Binê Dara Valêre de bale* ancenê. Peynîya serranê newayan û destpêkê 2000î seba weşananê kîrmanckî yew dewro baş bi. Êdî babete bi babete kitabî çap bîyêne. *Kilama Pepugî* beno ke binê wela nê vîst serran ra vejîyabî.

Roman sey yew tewirê neweyî; aîde serdemê modernî û edebîyatê modernî yo. La destpêkerdişê romanî heme mîletan de heman wextî de û seba heman amancî dest pênerd. Wexto ke kes serebûtê romanê tirkî ra ewnîyeno, vînenê ke roman rasterast girêdayeyê waştîşê modernîzm û rojawanîjbîyayîşî yo. Dewrê Tanzîmatî de rewşenbîranê osmanîyan hemverê rojawanî de apeymendişê xo qebûl kerdibi û rîyê xo açarnabi rojawanî. Edebîyatê ewropayîjan û tewirê înan bala nuşttoxanê ê dewrî antêne. Şîra înan de bedilîyayîş û ceribnayîşê neweyî bîyê; poetîka û şekilê şîre de rexne û çîyê neweyî vejîyayî meydan. Hîkayeya moderne û roman sey tewiranê neweyan dekewtê mîyanê edebîyatî. Zafê Jon tirkanê ke heman wext de nuşttoxî bî roman sey yew nimûneyê rojawanîjbîyayîşî dî û roman seba rojawanîjbîyayîş kar ard. Yanî yew tewiro neweyo ke Ewropa ra ameyo de, yew cuya sey ewropayîjan amey teqlidkerdene. La amancê destpêkê romanê kurdkî wina nîyo. Derd û amanco pîl yê nuşttoxanê verênan yê kurdkî modernîzm û rojawanîjbîyayîş ra vêş zaf reyî estbîyayîşê xo û ziwanê xo bidê qebûlkerdiş û mojnayîş bi. Çi şîre, çi hîkaye, çi rojname û kovarî bibê û çi roman bibo bi heman amancîya dest pêkerdibi. Xora tesaduf nêbi ke Xanîyî 300 serran ra ver vatibi, “...da xelq nebêjîtin ku Ekrad/ bêmerîfet in, bêesl û binyad.” û Xasî zî dabi rêçê ey dima. Xanî ra heta Erebe Şemoyî, Rehîmê Qazî û heta Deniz Gunduzî amanc heman amanc bi. Seke edebîyatê kurdkî rika mojnîyayîşê estbîyayîşî ser o awan bîyo. Seke Remezan Alan zî vano, nuştîş seba nuşttoxan zaf reyî “berterafkerdişê kêmasîyan” bi. Alan bala ma anceno ke *Mem û Zîne* ra heta ewro edebîyat nê

³ Hûmara 73yî ra dima êdî nuştayê kîrmanckî zî na kovare de weşanîyayê.

endîşeyî ser o awan bîyo, netîceyê nê endîşeyî, berhemî ameyê nuştîş “*Goreyê mi no endîşe û amanco kolektîfo ke bi nê endîşeyî ra vejîno meydan, mîyanê edebîyatê kurdî de wayîrê rêçêkê xorînî yo. Zafê eserî seba ke ‘estbîyayîşê xo îspat bikê’ qîymetê zîwanêk ke yenoînkarkerdene û yenoqijvînayene teslîm biko, yenê nuştene.*” (Alan, 2019: 14). Seruvenê nuştîşê *Kilama Pepûgî* zî nê rêçî ser o awan bîyo. Çike Gunduz hema wexto ke Bilîs de lîse de wendekar bîyo, ê çîyê ke şarî ra eşnawitî waşt ke bi tirkî binuso, ey xeylî nuşt o zî. La ê destnuştayê ey vîndî bîyê. Nuştux çend serran ra dima narey qerar dano ke kirmanckî binuso. “*Çend serra ra tepya mi reyna qerar da ke ez nîna zonê xo de bînvîsnerî. Serra 1996 de usarî mi dest kerd ci, no kitab nivîsna. Lê a taw mi beşer nikerd ke çap kerî.*” (Gunduz, 2000)

Seke ma cor ra zî qalê ci kerd roman yew tewiro newe û modern o. Coka beno ke seba ke kes edebîyatê modern yê kurdan baş fehm biko ganî prosesê modernbîyayîşê kurdan weş îdraq biko. La seba ke çarçoweya na xebate hende hîra nîya ma do na xebate de hîna zaf netîceyanê nê modernbîyayîşî, tesîro ke edebîyatî ser o kerdo, ra biewnîye. Seke Alan zî zafê xebatanê xo de behs keno modernbîyayîşê kurdan modernbîyayîşêko ereymende yo. Firat Aydınkaya zî nê ereymendiş û tesîranê ci wina îzeh keno: “*Modernbîyayîşê kurdan esasê xo de şertanê destpêkî de, tenggijîyayîşo ke mabênê ‘ereykewtîş’ û ‘resayîşê’ tayê cayan ra, vejîyayo meydan.*” (Aydinkaya, 2010: 206). Coka endîşeyê resayîşê dinyaya modern roşnvîr û nuştuxanê kurdan ser o esto.

82

Modernbîyayîşê kurdan hîna zaf binê tesîrê pêlanê neteweperwerî de mendo û yew derdê netewetî ser o awan bîyo. Yanî mefhumêkê serdemê modernî "neteweperwerî" ser o. Amancê roşnvîranê kurdan yê verênan rojawanîjbîyayîşî ra vêş "bi xo hesîyayîş" bi. Zafê nuştexanê rojname û kovaranê *Rojî Kurd* de, *Hawar* de bi sernameye “xo hesîyayîş” nuştexî estî. Helbet zafê roşnvîranê verênan yê kurdan rîyê xo açarnabi kulturê rojawanî ra la înan bîlhesa waştêne ke şarî mîyan de hîsanê neteweperwerî vila bikê ke şar bi xo û bi hêzê xo bihesîyo. Zîwan û kulturê şarî yan zî folklorê şarî di şûrê girdîyê ke destê înan de bî. Raşt a zî kes wexto ke weşananê verênan yê kurdan ra ewnîyeno, dewrê Îstanbulî ra bigîrên heta Hawar derd û kulê roşnvîran xo hesîyayîşê şarî yo. Ê teşebus kenê ke bi kurdî binusê, coka munakaşayê alfabeyî dest pêkerdo. Ey seba nê hîsanê neteweperwerî paştîya xo şanênê folklorî û agêrenê folklorî. Seke Remezan Alan zî xebata xo ya bi nameyê *Folklor û Roman* de behs keno, folklor serdemê modernî de bi berzbîyayîşê neteweperwerî xo rê cayêkê bînî vînenê û serdemê modernî de sey yew mûra çirusîyeno. “*Çike vatişê neteweperwerîyo romantîk, sey ‘kulturê milî’ behsê folklorî keno.*” (Alan, *Folklor û Roman*, 2013: 31). Yanî ê çîyê ke beno ke verê sey estanikan ameyêne vînayîş, êdî seba ke yew hafizaya kolektîf virazê, ameyêne şixulnayîş. Seke o mîraso peyênê ke destê roşnvîran de mendo, nê çîyê folklorîkî bî, kultur bi saya nê çîyan pay ra bi. Yanî folklor; sey yew maye, zîwan û vîrê şarî sevekneno. Yanî ê çîyê ke ihtîyacîya roşnvîrê modernî bi ci estê, dano înan. Êdî roşnvîro modern bi paya, piştîya xo şaneno nê koyê berzî û pê sereberz beno. Serdemê modernî ra çend seserrî verî Xaniyî zî

piştîya xo şanabî nê koyê berzî. Ey destanê *Memê Alanî* ra mesnewîya *Mem û Zîn* afirnabî. Seke Remezan Alan zî vano edebîyatê klasîkî de zî Memê Alan, Zembîlfiroş û Beyta Dimdime sey babete ca girewto (Alan, Folklor û Roman, 2013: 61). Reyna Alan tespît keno ke pancês romanê kurmanckî û yew ê soranî rasterast folklorê şarî ser o awan bîyê. Çend romanê bînî zî parodîyê babete û kesanê folklorîkan ser o awan bîyê. (Alan, Folklor û Roman, 2013: 19). La Alan vano ke: “*Mîyanê hêzê peyêno pîl yê dîyalektê kirdkî (zazakî) de, eke çimê ma biginayêne romanêkê bi nê şekilî bêguman do o zî bibîyêne babeta na xebate.*” (Alan, Folklor û Roman, 2013: 19-20). *Kilama Pepûgî* rasterast yew destan û efsaneyê şarî ser o awan nêbîyo, yew mûnîteyê tarîxî ser o awan bîyo. La Gunduzî bingeyê romanê xo folklorî ser o awan kerdo û xezîneya folklorî ra hêz girewto. Çi yê nê xezîneyê folklorî? “*Bi vatişêkê hîrayî folklor mîyanê xo de tarîx, urf û adet, metnê fekkî û nuşteki yê her tewirî, mît û ûsn. hewêneno. Coka eleqeyê folklorî bi netewetî esto, çike seba awanbîyayîşê neteweyî hacetanê bingeyênan peyda keno û îdiaya netewetîya rasyonalist vejeno seba ke sînor û sistemo ke netewetî tede ca gêna, xêz biko.*” (Aslan, 2015: 112). Gunduzî zî bingeyê romanê xo metnanê fekkî yê şarî, efsane, sanike, bawerî û îtiqadê şarî ser o ronayo. Nameyê romanî bi xo xora nê bingeyî rasterast ano vîrê ma. Ey romanê xo, a kilama pepûgî ya ke şarî mîyan de vila bîya û seba roşnîvan êdî bîya sey yew metaforî ser o awan kerdo. Têkilîya nê romanî û folklorî bala Îlyas Akmanî zî anto. O zî xebata xo de vano, “*Romanê Kilama Pepûgî de folklor vajîyayîşê şarî bawerîya şarî û rîtuellanê komelkî ser o xo nawneno ra.*” (Akman, 2017: 2616). Dewamê na xebata xo de, Akman edebîyatî de reyna eleqevînayîşê nê berhemanê folklorîkan bi postmodernîzmî ra girê dano. “*Nê serdemê neweyî de zî êdî qaydeyê unîversalê ke her ca de ravîyarenê, ehemîyetê xo vîndî kenê û çiyê meheli eleqe vînenê. Nasnameyê meheli û kulturî newe ra yenê ganîkerdene. No hêzo newe tesîrê xo edebîyatî de zî mojneno ra û edebîyatkarî seba ke kulturê meheliyan ganî bikê rîyê xo açarnenê folklorî.*” (Akman, 2017:2614). La seke Akman behsê ci keno, no roman endîşeyê yew dewrê postmodernî ra nêweledîyayo. Seba ke serebûtê nuştîş û edebîyatê kirmanckî sewbîna yo û mîyanê pêro dîyalektanê kurdkî de zî erey dest pêkerdo, tîya de derdê nuşttoxan unîversalîya modernîteyî ra eciz bîyayîş û rîyê xo açarnayîşê meheli nîyo. Esasê xo de amancê zafê nuşttoxan, hema ke hîna erey nêbîyo, nê xezîneyê şarî, orte ra nêwedariyayê, vîr ra nêşîyê û çin nêbîyê înan nuştîş û qeydkerdiş o.

Roman bi xo herçiqas yew tewirê edebîyatê modernî û dinyaya modern bibo, biwazo a dinyaya modern bimojno ra û bisevekno zî seba zîwananê ke yew temsîliyeta înan ya resmî çin a, modernîzm hetêk ra zî talûkeyê vîndîbîyayîşê folklor û zîwanê şarî yo. Beno ke coka *Kilama Pepûgî* de seke nuşttoxî waştto na dinyaya verêne û kehene bisevekno. Seke ey waştto ke ê wextî qeyd biko, vîndîbîyayîş û vîrreşîyayîş ra bixelisno. Seke waştto yew hafîzaya kolektîf mîyanê şarî de virazîyo. Tena hedîseyanê tarîxî ney vatiş û mîrasê fekkî yê şarî zî qeyd biko û bisevekno. Modernîzm hêzê waştîşê yew dinyaya newa ser o awan bibo zî

hetêk ra zî wayîrê nê talûkeyanê vîndîbîyayîş û her çî yewkerdişî yo. Hîsê pêlê netewebîyayîşîyo ke peynîya seserra newêsine û destpêkê seserra vîstine de heme dinya girewtibi binê tesîrê xo roşnvîranê kurdan ser o zî tesîr kerdibi. La modernîstanê verênan yê kurdan tersa ney tehrîbatî ra rîyê xo hîna zaf açarnabi folklorî. Coka edebîyatê kurdkî de folklor û edebiyat demêko derg (beno ke hema ra zî) têreyde, heman rayerî de şîyê.

2. Sey Yew Romanê Tarîxî, Kilama Pepûgî

Tarîx tayê hetan ra eşkeno bala nuştoxan bianco û bibo babeta yew romanî. Yanî nuştox eşkeno romanê yew dewrî binuso. Coka sey romano tarîxî yew tewirê romanî esto. Gürsel Korat romanê tarîxî wina îzeh keno: *“Wexto ke kes têkilîya tarîx û romanî ser o bîfikirîyo ganî xo vîr ra nêko ke na têkilî de hetêko destankî esto. Eke ma nimûneyanê sey Don Kîşotî ke êdî nuştoxê ci û nuşteyê ey zî “tarîx bîyo” ca verdê, romanê ke babeta înan bîyayîşê nuştoxê xo ra ver ê sey “romanê tarîxî” eşkenê name bibê. Nimûneyê ke reya verêne bala kesî ancenê ‘Hikayeyê Di Bajaran’ yê Dickensî, ‘Taras Bulba’ yê Gogolî, ‘Şer û Aşitî’ yê Tolstoyî, ‘1793’ yê Victor Hugoyî yê. Çîyo serekeyo ke nê nimûneyan xurt keno, rexnekerdişo ke romantîzmî ra hêz gêno yo.”* (Korat, 2001: 66). Wexto ke roman, babeta xo hedîseyanê tarîxîyan ra bigîro û sey wextî zî behsê yew serdemî biko, girêdayeyê rastîyanê tarîxî mendîş û ê wextî bi heqê xo teswîr kerdiş, beno ke astengîyê pîlê ke hemverê nuştoxî de yê. Reyna Gürsel Korat na mesela de wina vano: *“Senîn ke yew xebata ke serase girêdayeya rastîyanê tarîxîyan ra ya roman nêwelidîyo, yew xebata ke rastîyanê tarîxî ser û bin biko ra roman welidîyeno. Perse na nîya ke çî goreyê tarîxî yo, perse na ya ke çî roman o.”* (Korat, 2001: 74). Korat bi nê qiseyanê xo azadîyêka bêsinore dano romannuştoxî û goreyê ey, peyên de erjeyê metno ke vejîyayo meydan muhîm o. La goreyê Enis Baturî hem perspektîfê romannuştoxê serdemê ma hem zî tarîxnasî bedilîyayo. *“Her di hetî zî ewnîyayîşo ke piştîya xo dayo farazîyan ra ravîyardê ewnîyayîşo ke piştîya xo dano belgeyan. Edebîyatkarên bi şekilêko pêt dayo rêça tarîxnasan dima, ê cigêrayîşanê înan ra, belgeyê ke vejîne meydan ra bidetay ewnîyenê. Kifş o ke tarîxnasî zî ehemîyet danê nasnameyê vatoxîya edebîyatkarên.”* (Batur, 2001: 93). Nê qiseyê Baturî bîlhesa di nuştoxanê ke seba romanên xo bidetay xebitîyenê anê vîrê kesî: Orhan Pamuk û Umberto Eco. Pamukî seba romanê xo *Nameyê mi Sûr o* hema-hema heme kitabê neqaşan yê ê serdemî dîyê. Zaf zor nîyo ke kes texmîn biko ke ey derheqê ê serdemî de bi seyan kitabî wendî. La wexto ke nuştoxêko kurd biwazo behsê yew serdemê tarîxî biko do piştîya xo bido kamcîn dêsî. Hem seke yeno zanayîş nê warî de xebatî hîna teng ê û zafî rey zî xebatî bi perspektîfanê cîya-cîyayan ra bîyê ke zafê înan objektîfî ra dûrî yê. Seba tarîxê kurdan talûkeyê sey tarîxî xelet nuştîş û tehrîbkerdişî zî problemêko gird o. Coka zafî rey bîlhesa tarîxo nêzdî yê kurdan şarî mîyan de bi şekilêko fekkî vila bîyo. Gunduzî seba *Kilama Pepûgî* çî xebatê tarîxî kerdî ma nêzanê la o zaf reyî behs keno ke ey domanîya xo ra cematânê şarî de, goş nayo meselayanê verênan. Reyna seke o destpêkê kitabê xo de behs keno zafê nê meselayanê romanî şarê dewe ey rê behs kerdo. La helbet roman hêzê xo tena rastîya nê meselayan ra yan

zî vatişê ê dewijan ra ney ziwan û vatişê nuştoxî ra gêno. Yanî no roman tena rêzila hedîseyanê tarîxîyan nîyo. Gunduzî a rêzila hedîseyan zereyê yew atmosferi de, atmosferê hunerî de, atmosfere romanî de, bi ziwanêko edebî helênayê.

Hetêk ra zî tarîx bi xo tayê hetan ra wayîrê tayê meseleyanê ke hema ra zî înan ser o munaqêşeyî estî yo. Tîya de çîyo muhîm no yo ke nuştoxê romanî do nê munaqêşeyan de hetê xo senîn diyar biko? O kamcîn perspektîfî ra do biewnîyo mesela ra? Nuştox/e do çîmanê kamî ra ê wextî bivîno? Çimê nuştoxê ewroyinî ra, çimê mexlubî ra yan ê xalibî ra? Key do romanê ey hîna bibo serkewta? “*O çîyo ke romanî keno roman, ganî tena sey di mefhumanê ilmîyanê ke ‘xeripnayîşê tarîxî’ yan zî ‘ekskerdişê tarîxî’ nêro vînavîş. Çîyo ke romanî keno roman, kategorîyê estetîkî yê.* (Korat, 2001: 75). O wext nê kategorîyê estetîkî do zereyê romanî de senîn bihemilîyê? Cêr ra ma do nê persan rê cewaban bigeyrê ke ka Gunduzî romanê xo sey yew romanê tarîxî kamcîn hesasîyetan ser o mûnito. O bi kamcîn perspektîfî ewnîyayo mesela ra û bi şekilêko objektîf yan zî subjektîf hedîseyan ser o vinderto?

Kilama Pepûgî romanê yew wext û serdemê qisawetinî yo ke lej, merg û talan sey yew karakterê serekeyî mîyanê romanî de gêrenê, sey zafê romanê tarîxîyan.⁴ Qisawetê nê wextî seserra xo ra yeno û no qisawet zereyê romanî de gêreno. Yanî peynîya yew seserre ya û qisawetê destpêkê seserra newa yo. Sey heme dinya, tewa qedîyayîşê seserra newêsine û destpêkerdişê seserra vîstine kurdan zî girewta. Peynîya seserra newêsina ke zafê împaratorî wel kerdî û verdayî ya. Destpêkê seserra vîstina ke neteweperwerî sey yew “heyûlayî” heme dinya ra gêreno. Seke Gunduzî zî romanê xo nê ‘heyûlayî’ ser o awan kerdo. La sereyê kurdan derheqê nê “heyûlayê neweyî” de tîmîyankewte yo. Ê mabênê osmanîti û kurdîti de şonê û yenê. O dewro ke behsê ci beno, wextê Alayanê Hamîdiye yo, hîsê neteweperwerî kurdan mîyan de zaf zêde vila nêbibî. Mabênê eşîran de û mezheban de hemberîyêka (reqabet) pîle bî.

Împaratorîya osmanî zî qasê xo nesîbê xo destpêkê na seserra newe ra girewtîbi û sîyasetê xo zî goreyê ney bedilnabi. Zereyê nê romanî de kes binê sîya nê sîyasetî de bedilîyayîşê cuya însanan vînenê. Goreyê bedilîyayîşê sîyasetî dewr û dewran zî seba tayêne bedilîyeno. Destpêkê romanî Alayê Hamîdiye sey qehremanêk serekeyî zereyê romanî de gêrenê. Çike bi pêlê neteweperwerî zafê şaranê balkanan împaratorîya osmanîyan ra aqîtîyabî û ê seba armenîyan tersayêne. Coka Alayê Hamîdiye ronîyabî û kurdan ra zî piştî waştêne. Na hemberî mabênê di eşîranê kurdan de ravêrîyena; yanî cîbrananê sunîyan û xormekanê elewîyan. Badê ke alay danîyena cîbranan her çî bedilîyeno. Mabênê armenîyan û kurdan de, mabênê cîbranan û xormekan de şerêk dest pêkeno. Destpêkê romanî de eşîra cîbranan serekê eşîra xormekan Îbrahîmê Talî kişenê û lajê Îbrahîmê Talî Zeynelo

⁴ *Gülün Adı* yê Umberto Ecoyî, *Beyaz Kale* yê Orhan Pamukî, *Puslu Kıtalar Atlası* yê İhsan Oktay Anarî, *Boğazkesenê* Nedim Gürselî ê çend romanê tarîxîyanê ke şiddet û kiştîş sey yew karakterî zereyê romanê de gêrenê.

ke Îstanbul de mekteba eşîre de waneno, mekteba xo ca verdano û agêreno. Êdî hedîseyî dest pêkenî. No roman esasê xo de romanê yew dewrê derg û tengijînî yo. Çike dima dewrê Îttîhat û Terakkî û sîyasetê înan dest pêkeno. Dima zî Şerê Yewinê Cîhanî. Peynîya romanî de zî eskerê rusan dekewtê dewan mîyan û narey zilmê înan dest pêkeno.

Talûkeyêkê romanê tarîxîyan ra yew zî perspektîf û ewnîyayîşê nuştoxî yo. Hela ke yew meselaya ke hema ewro zî mabênê nê hîrê heme şaran de zî cîya-cîya hetan ra şîrove bena de meselaya şîrovekerdişî hîna zor a. Gelo nuştox/e wexto ke romanê xo biafirno ganî bi perspektîfê wextî biewnîyo meseleyan ra û karakteranê xo zî goreyê nê perspektîfî biafirno? Yan zî tarîx ey bidejno, goreyê konjukturê ewroyî zereyê ci de guneyî û xeyalşikîyayîşî zî bibê sey xo bimojno ra? Yan zî bi perspektîfê ewroyî ra hîna "aqilane" biewnîyo meseleyan ra? Helbet wexto ke behs roman, yanî yew tewiro pêarde bibo, kalîteyê romanî bi vatiş û ewnîyayîşê nuştoxî dîyar beno. Na mana de *Kilama Pepûgî* wayîrê yew perspektîfê xurtî yo. Yanî nuştoxê seserra vîst û yewine bi ewnîyayîş, kompleks û munaqeseyanê ewroyênan ra dûrî ewnîyayo mesela ra. Derdê ey terefgirbîyayîş nîyo, hetêk sucdarkerdiş nîyo. Seke ey waşto ke ê çîyê ke o wext qewimîyayê bi sewab û guneyanê xo bimojno ra. Yanî nuştoxî başî yan zî xirabîya kesan goreyê miletê înan û bawermendîya înan tayîn nêkerdo. Halbukî zaf reyî seke kes vînenno, tayê edebîyatan de, îmajê tayê şaran esto. Sey îmajê kurd yan zî armenî. Yanî zaf reyî nê kesî sey yew karakterê xoserî ney sey "tîpîk armenî" "tîpîk kurd" mojnîyenê ra. Yan zî ge-ge ê yene îdealîzekerdene. Sey nimûne Güneş Kan xebata xo de tesbît kena ke romanê verênan yê sovyetan de armenî zaf reyî wayîrê yew îmajê baş ê. "*Sey şorişgêr tîpê îmajê armenîyan, sey dostê qedîm yê kurdan îmajê armenîyan, sey komelêka averşîyaye îmajê armenîyan, sey mexdûrê tarîxî îmajê armenîyan.*" (Kan, 2019: 70). Helbet no îmaj girêdayeyê hetkarîya armenîyan û sovyetanê wextîyê hemverê kurdan de yo. Seba *Kilama Pepûgî*, Îhsan Espar zî bale anceno îmajê armenîyan ser o. "*Roman de kurdê kirmancî û armenî zî tam ekse kurmancan, qehreman, zanaye û pîzeveşn (wayîrê merhemetî) î. No ware de Welî Axa û Mam di îstîsnayî.*" (Espar, 2000: 69). La ma nêşkenê nê di kesan tena sey di "nimûneyan" û "istîsnayan" bivînê. Çike ê çîyê ke ê kenê hende zî şenik nîyê û zilimkarane yê. Coka ma rasterast heman fikrî de nîyê. Çike wexto ke roman qedîno kes îdraq keno ke goreyê sîyasetî rewşa bindest û serdestê mintîqa bedilîyeno. Ê ke serdest ê û zulm kenê wexto ke konjuktoro sîyasî bedilîyeno benê bindest. Na reye ê bindestê sîyasetê verênî, bi heman wehşetî dest bi kerdişanê xo kenê. Seba ke roman behsê yew wextê derg û tengijînî keno, averşîyayîşê romanî reyde zî serdestî û bindestî bedilîyena.

Destpêkê romanî de awanbîyayîşê Alayanê Hamîdiye yo, heqê Alay dayîno cîbrananê sunîyan la esasê xo de xormekanê elewîyan zî waşto bibê Alayanê Hamîdiya ra yew. La beno ke êdî bawermendîya înan ra yan zî tesîrê ê şerê Çaldiranîyo ke zereyê romanî de çend reyî nameyê ey vîyareno ke elewîyan hema xo vîr ra nêkerdo ra hukmat Alay dano cîbranan. Coka wexto ke kes ê talan û wehşetê cîbranan vînenno wina fikirîyeno ke eke eşîra xormekan bibîyêne alayan

ra yew do tena nameye kerdoxan bibedilîyayêne. Xora seke Îhsan Espar zî bala ma anceno ser Welî Axa û Mamûdê Xece elewî û xormekij ê la ê zî zaf zilimkar ê. Çike na zilimkarîya înan esasê xo de hukmê înan ra yena ke ê wayîrê hukmî yê. Yew wext ra pey wexto ke Îttîhad û Terakkî dest nano hukmatî ser ê vere cû hemverê armenîyan de yew ewnîyayîşo pozîtîf vila kenê la dima no ewnîyayîş û sîyaset bedilîyeno û her çî hîna xirab beno. Badê şerî wexto ke rûsî yenê na reye ê armenîyê ke ravîyardî mîyanê artêşê rûsan zulm û talanê şarî kenê. Yanî bi vatişêk ke romanî de zaf vîyareno "qesasê xo gênê." Xora nê romanî de herkes qesasê xo dima yo û no ewnîyayîşo komelkî şiddetê ê dewrî hîna zêdneno. Welî Axayo xormekijo ke dost û kerwayê armenîyan o, wexto ke eşîra ey ra vîst û di camêrdî bi destanê şerwananê armenîyan yenê kiştîş seba ke qesasê eşîra xo bigîro, kerwayê xo Artun û keyeyê ey rê dame ronano û înan kişeno. Yanî şert û mercê komelkî û sîyaset meseleyan ser o hîna zaf tesîr keno. Coka nuştoxî zî nêwaşt ke o bi xo bi şekilêko subjektîfî daxilê meseleyan bibo û fikrê xo vajo. O bi ewnîyayîşêkê objektîfî mojnayîşê meselayan dima yo.

Tena nameyê romanî bi ewnîyayîşê ewroyênî panîyawo. Çike sanika kilama pepûgî ya ke şarî mîyan de zaf vila bîya, bi perspektîfê ewroyî bena yew metafor. Yanî nuştoxê seserra vîst û yewine, wexto ke nameye kitabê xo panayo, bi poşmanî û xemgînî ewnîyayo ê serdemî ra û ey ê hedîseyî sey metaforê kilama pepûgî dîyê. La no ewnîyayîş; ewnîyayîş û pêaqilîyayîşê nuştoxê seserra vîst û yewin o helbet. Nuştox badê yew seserre wexto ke mesela ra ewnîyayo, mesela sey meselaya kilama pepûgî dîya. La sereyê qehremananê romanî zaf tēmîyankewte yo. Fikrê neteweperwerî sey yew sî ge înan ra aseno la ê hîna zaf menfaatê cuya rojane dima yê û qaydeyanê eşîrtî û mezhebî ser o yê. Mîyanê romanî de tena di kesî wayîrê hişmendîya neteweperwerî yê; Embazê Zeynelî Hemedo cîbraniyo ke ê yewbînan Îstanbul ra, mekteba eşîre ra nas kenî û kerwayê Zeynelî Kerwa Kebo yo ke Îstanbul de ciwîyeno. Haya Hemed û Kerwa Keboyî fikr û hîsê neteweperwerî ra rasterast esta û ey bi ewnîyayîşêkê bîni sîyasetê osmanîyan şîrove kenî. Ê xebatê ke o wext Îstanbul de bîyê, ê weşanê ke uca de vejîyayî ra haya înan esta û hişmendîya înan zî nê xebatan ra yena.

3. Kilama Pepûgî de Unsurê Romanî

Wexto ke kes behsê romanî verênan biko, perso yewin no yo ke nê romanî de unsurê romanî senîn ameyê şixulnayîş. Yanî romanî nê wareyî de serkewte yo yan ney? Kes eşkeno çiqas ê berhemî mîyanê kategorîyê romanî de bihesibno. Çike zaf reyî romanî verênan yê rojhelatî de mûnîyeyêko xurt çin o. Nuştoxî goreyê amancê xo hedîseyan rêz kenê. Ge-ge sîyaset dekewno mîyanê romanî. Ge-ge nuştoxî bi xo wazenê tayê çîyan bimusunê wendoxanê xo, înan şîret bikê, ê romanî seba ne amancan sey yew wareyî vînenê. Helîm Yûsiv o ke her di romanî de xo yê peyênan de, o bi xo zî sîyasetî ra nêxelîsîyayo, seba romanî verênan yê kurdkî wina vano: *"Mabênê her hîrê romanî (Şivanê Kurmanca, Jana Gel, Pêşmerge) û her hîrê nuştoxanê înan de çîyê hemparî nê yê ke hem*

berhemê înan hetê muhtewa ra binê sîya sîyasetî de yê û hem zî înan bi xo dereceya tewr berz yê hêzanê sîyasîyan de ca girewtêne.” (Yûsiv, 2011: 11). Eke amanc no bo, karakteri zî xizmetê nê amancê nuştoxî kenê. Coka zaf reyî karakterî seke E.M. Forster îzeh keno, yew hetin ê. (Forster, 2016: 107). Yanî esasê xo de ê yew karakterî ra vêş ‘tîp’ yan zî ‘karîkatur’êk ê. Reyna nê romanê verênan de zaf reyî teswîrê xurtî çin ê. Coka cuya rojane zaf zêde nêkewta mîyanê romanê. Yanî wexto ke behsê romanê verênan bibo helbet ê seba tarîxê edebîyatî, tarîxê edebîyatê mîletan zaf biqîmet ê. La esasê xo de hetêk ra zî no verênbiyayîş mîyanê xo de tayê qusuranê teknîkan hewêneno ke xeşîmîya nuştoxî ra yenê. Ge-ge zî zorî û şert û mercê ê dewrî seba nuştoxan bîyê astengî. Coka zaf reyî wexto ke rexne û tehlîlê nê berhemanê verênan bibo ganî ê goreyê şert û mercanê serdemê xo bêre analîzkerdene.

Şivanê Kurmanca de seke zaf kesan rexne kerdo, nê unsurê romanî weş pê nêameyê. Rêzila hedîseyan yew metne mûnîteyî ra vêş sey yew bîyografi rêz bîyê. Roman wayîrê ziwanêkê edebî nîyo. La helbet heta heta wexto ke behsê romanê kurdkî bibo do behsê *Şivanê Kurmanca* zî û zafê romanê verênan zî bêro kerdiş.

Kilama Pepûgî ya Gunduzî beno ke îstîsnayê nê romanê verênan ra yew a. Çike Gunduzî romanê xo yew bîyografi xurtî ser o awan kerdo. Nuştox wayîrê ziwanêkê xurt û herikbarî yo, o bi şekilêko serkewte folklor û tradîsyonê fekkî yê şarî kar ano û romanê ey înan ra hêz gêno. Gunduz sey yew dengbêjê modernî ê tradîsyonê fekkî yê şarî kaxize û murekeb reyde ard tê het û awa heyatî bexşê înan kerda. Romanê Gunduzî de teswîrê mekanan bi şekilêko serkewta û bi ziwanêkê edebî bîyê; hunerê vatişîyo ke piştîya xo daya kulturê şarî zereyê romanî de herikîyeno. Cuya rojane reyna mîyanê nê dewrê tarîxî de îhmal nêbîya. Roman bi teswîrê mekanî dest pêkeno. Cumleya verene de nuştox bi ma dano zanayîş ke no roman dewê ke derûdormeyê Koyê Bîngol û Koyê Şerefdînî de yê, vîyareno. Beşê yewinê romanî de tena teswîrê derûdormeyî esto. No teswîr tena teswîrê mekanî nîyo. Esasê xo de nê beşî de nuştox atmosferê mekanî hetê sosyo-ekonomîkî ra bigîrên, adet û rîtuellanê şarî, bawerîya înan, roşan û rojê înan yê bimbarekî, qaydeyê komelkî, veyveyî, înan pêrin mojneno ra. Reyna seba ke wendox meseleyanê nê derûdormeyî hîna baş fehm biko derheqê şarê tîyayî de, hetê fikrê sîyasî, hukumdarî, eşîrtî û bawerîya înan mojneno ra. “*Dewê Şerefdînî her het ra xêlê dewlement ê, Kurmancîya nê dewa eşîra Cîbrana ra yê. Cîbraniyî waxtê Emevîya de bîyê Misilman, Mezebê Şafîtinê ser ra yê. Naja soz qerarê welatî tim û tim deste Cîbrana der o. Dewê verê Koyê Bîngolî, Aşîra Xormeçika ra yê. Xormeçika hal û heket ra xêlê feqîr ê. Na aşîrê pêro Elewî ya.*” (Gunduz, 2000: 12). La esasê xo de nê romanî de sey mekanî û karakteran dewê xormekan û şarê înan hîna zaf temsîl bîyê. Yanî esasê xo de ma cuya rojane û urf û edetanê şarê elewîyan vînenê. Cîbranan û dewanê înan ma hîna zaf çîmanê înan ra vînenê. Yew-di reyî behsê Xalî Begê Cîbrî û fikr û psîkolojiyê ey bibo zî o û derûdormeyê ey zereyê romanî de sey sî manenê. Tena wexto ke Zeynel şono keyeyê zamayê Îbrahîmê Milijî mekan bedilîyeno û ma rasterast şarê sunî war û cayê înan de vînenê. Beşê verênî de nameyê qehremanêkê romanî zî nêvîyareno. Sey yew

qehremanê romanî behsê dar û bergî, vilikan, heywanan, neçir û neçirvanan, şivanan, vewre, varan û şilî beno. Nuştox bi nê teswîrê derûdormeyî, wendoxê xo anceno zereyê atmosfere nê mekanî. Çike peyên de serebûtî zereyê nê mekan û atmosferî de mûnîyenê. Heta ke wendox nê atmosferê sîyasî, sosyo-ekonomîk û demografîkî baş fehm nêko nêşkeno romanî baş fehm biko.

Eke kes behsê zemanê romanî biko, esasê xo de Gunduzî nê romanî de yew karo zaf zor kerdo, roman behsê hedîseyanê ke vîst û panc serran mîyan de ravîyardî kerdo. Nê vîst û panc serran morê xo dayo tarîxî ro, no dewr ewro zî tarîxî mîyan de leteyêko gird o. Seke qîlqîla wextî ya, hêzdarî û sîyaset bedilîyeno, şerê xedarîyê derg û bêrabênî bi serrana domenê. Roman bi awanbîyayîşê Alayanê Hamîdiye (1890-91) dest pêkeno. Dima dewrê Îttîhat û Terakki(1908) dest pêkeno. Dima Şerê Yewin yê Dinya, bîlhesa Harekatê Sarikamiş (1914-1915) û bi mexlûbbîyayîşê osmanîyan û ameyîşê rûsan qedîno. Nuştoxî hedîseyê nê vîst û panc serran bi şekilêko wendoxî eciz nêko û o kontrolê romanî ey dest ra nêvejîyo domnayo. (Helbet ca-ca îstîsnayî est bê zî bi pêroyî wina yo.)

Hetê mûnite û karakteran ra çend rexneyî derheqê nê romanî de ameyê kerdiş ke bi ma zî ca de yê. Ma do cêr ra nê unsuran bineyna akerê û bimojnê ra ke ka Gunduzî senî yew şema daya nê romanê veren yê kirmanckî. Romanê⁵ Deniz Gunduzî hetê mûnite û pêardişî ra zaf reyî rexne bîyê. Ma do tena *Kilama Pepûgî* ser o vinderî. Nê romanî de yew dewro derg û hedîseyê tēmîyankewteyî estê, nuştoxî seke waşto herkesî zereyê romanê xo de bimojno ra coka o hetê tayê kesan ra rexne bîyo. Îhsan Espar bala ma anceno ke gani zereyê romanêk de pêardiş û mûnitişê hedîseyan senîn bo: “*Labelê hedîseyo bingeyin, yanî hedîseyo ke roman ser o virazîyayo ganî sey xeta sura qaline bellî bo. Na xeta sura qaline bena sey pusulaya wendoxî. Heme hedîseyê bînîyê ke qewmîyênî, ganî hedîseyê bingeyinî rê xizmet bikî. Yanî hedîseyê hurdî eke hedîseyê bingeyinî xurt bikî çay înan roman de esto. Roman de hedîseyê paraleli şîyênî bibî labelê hedîseyê hurdî nêşîyênî bibî reqîbê hedîseyê bingeyinî.*” (Espar, 2000: 68). Dîyar o ke nê derheqî de Esparî nê romanî mîyan de yew kêmasî dîya û waşto ke derheqê mûnitişî de îzehet bido. Espar a kêmasîya ke mûnitişê *Kilama Pepûgî* de dîya wina îzeh keno: “*Mi bi xo ‘Kilama Pepûgî’ de, mîyanê hedîseyan de yew keşmekeşîye hîs kerde. Hedîseyo bingeyin weş beylu nîyo. Roman heta hedîseyan ra zaf dewlemend o, labelê wezîfe û rolê nê hedîseyan zaf eşkera nîyo. Ge-ge merdim wina hîs keno ke her hedîse bi xo şîyêno bibo yew roman.*” (Espar, 2000: 68-69). Wexto ke kes bi şekilêko pêroyî biewnîyo romanî ra no rexneyê Esparî ca de yo. No roman behsê hedîseyêk tena nêkeno û reyna no roman, sey karakterêk romanê kesêk nîyo. İlyas Akman zî wexto ke behsê romanê kirmanckî keno behsê nê zaf kesan keno: “*Sey nimûne berhemê ke bi nê tewirî ameyê nuştîş de zaf reyî hem humara karakteran zaf a hem zî karakterî wayîrê psikolojîyêkê hîna tēmîyankewte û tēkilîyan ê.*” (Akman, Zaza Romancılığı, 2019: 179). Eke kes biperso û vajo ke

⁵ Kilama Pepûgî (2010), Soro (2010), Kalaşnikof (2013).

karaktera/o sereke nê romanî de kam a, yan zî kam o, helbet do sereyê wendoxî tēmîyan bikewo û do ê zaf kesan bihûmarê. Her di lajê Îbrahîmê Talî, Welî û Zeynel; Levono armenî; Bako ke sey yew pî armenîyan anceno bine pêlanê xo û lajê ey Xidir û Xaç; Welî Axa û Mamûdê Xece. Nê kesî hema beno ke çend kesî bibê ke ma behsê înan kerdo. Zereyê romanî de goreyê hîrabîyenyê rêzila hedîseyan kesî zî zaf ê û yew ca ra pê hukmkerdişê nuştoxî romanî ser o kêmbeno. Hende kesan û hedîseyan bi heman hecm û rîtmî zereyê atmosferêk de helênayîş zehmet o. Seke Espar zî behs keno no hal zerar dano mûnityê romanî. La eke kes sey yew romanê serdemêk biewnîyo romanî ra, no hal netîceyê ney o û endîseyê nuştoxî yo. Nuştoxî seke waştö sey yew tarîxnusî heme hedîseyê ke o wext qewimîyayî pêrin qeyd biko. Seba ey qehremanî yan zî hîkayeya kesêk ra vêşêr teqdîmê tabloyê pêroyinî muhîm o. Her hedîse û karakter hêzê xo, xo ra nêgênê, ehemîyetê înan heta ke hetkariya nê tabloyê pêroyî bikê. Coka goreyê nuştoxî wexto ke karakterêk no gureyê xo ard ca, êdî nuştox bêhsê ey nêkeno, nameye ey qet nêvîyareno. Sey yew nimûneyê balkêşî Zeynelê Îbrahîmê Talî destpêkerdişê romanî ra sey yew karakterê serekeyî zereyê romanî de yo û sereyê ey ra zaf hedîseyî vîyarenê. Badê ke cinîya ey Xece mirena û o saya Îbrahîmê Milî fermanê efûkerdişê xo vejeno yew reyde zereyê romanî ra yeno vetiş û êdî qet behsê ey nêbeno. Yanî a kêmasîya mûnitya ke Espar behsê ci keno pêardîşê karkteran de zî xo mojneno ra. La reyna zî nê romanî de Zeynel, Welî Axa, Bak, Levon çend karakterê ke hetê nuştoxî ra baş ameyê afirnayîş. Serebûtê înan baş ameyê mûnityê.

90

Eke seba karakteran ma çend çîyan vajî nê romanî de çend karakterê cinî bale biancê zî zereyê romanî de yew karaktera xurta ke bale bianca çin a. Vatiş û hîkayekerdişê nuştoxî ra zî kes fehmi keno ke o cinîyan zereyê nê serdemê şerî de bêhêz û bêmeçal vînenö. Zaf reyî wexto ke lejêk dest pê biko, yan esker berzo dewan ser, yan zî kesêk bêro kiştîş wexto ke nuştox halê cinîyan teswîr keno, vano *“Bena cîqî û wîqîya cinîyan.”* Zaf reyî zî *“Bena cîqî û wîqîya cinîyan û domanan.”* No şekilê teswîrkerdişî zaf cayanê romanî de esto. Zaf reyî zî cinî bê nameyê xo, sey yew xeyaletî yê û tena sîya înan asena. Heta ke cinî zereyê romanî de tam cayê xo nêgîrê, tesîrê serebûtan nêkê bi nameye înan xîtabê înan nêbîyo. Ê yan sey *“cinîya filankesî”* name bene, yan zî tena *“cinî”*. Mesela wexto ke behsê hîkayeya Artînî (Xaç) beno, nuştox Artînê domanî û kalikê ey Dîgranî bi nameye înan dano şinasnayîş. Înan reyde hîrê cinî zî estî la nuştox bi nameye înan xîtabê înan nêkeno. Ê sey *“cinîyê armenîyan”* name benî. Ê cinîyan ra yew dirbetin a, yew zî digane ya. Ê ge-ge zî bi nê xususîyetanê xo name benê. Beşêka derge de behsê nê cinîyan beno la ma nameye înan nêzanê. Reyna wexto ke behsê keyeyê kerwayê Welî Axayî Aşotî beno beşa verêne de nameyê cinî û veyva ey nêvîyareno. Beşê bîni de ancax ma musenê ke nameyê veyva ey Şuşik a û nameyê cinîya ey zî Meyrik a. Yanî o wext ke Welî Axa çim verdano veyva Aşotî ma nameyê aye musenî. Heta ke çimê yew camêrdî gineno aye ro û aye sey yew *“metaya cînsî”* yena vînayîş û bena mexdûr ma aye hîna baş şinasnenê.

Cinî goreyê şert û mercanê ê wextî teswîr biyê. Yanî ê zereyê yew cuya pedersahî de o çîyo ke komel înan ra paweno anê ca. Ê ancax wexto ke bibê wayîrê domanan, kokime bibê cematî de rehetî ronîşenê û wurzenî. “*Pore ama lê mêymanan zê camêrde nişta ro, hetê ser nişona. A kî kewta mîyonê mucxilîye.*” (Gunduz, 2000: 86). Ge-ge zî tayê qaydeyê cematî îstîsnayê na rewş ê. “*Cênîyanê her di heta, xo mêrka ra şivikitêne. Labelê kewray [kerwa] piyayê zerî yê, daye ra wertê kewraya de çîyode henên çîno.*” (Gunduz, 2000: 244). Romanî de kerwatî mabênê armenîyan û kurdan de ya û cinîyê înan zî hemverê mêmananê xo de rehet ê. Cinî hîna zaf sey yew kebanî, dayîk, yan zî eke azeb bê sey ‘namusê keyeyê xo’ teswîr biyê. Mesela cinîya Zeynelî Xece wexto ke fehîm kena ke do ê bêrê tepîştîş seba ke nêkewa deste eskeran vistewreyê xo Welî ra wazena ke o aye bikişo. Welî zî aye kişeno û mîyanê şarî de na mesela sey qehremanî vajîyena. “*Heyran no şer o, ti kî zana ma kî zanîme. Şer de her waxt kî merdî estê. Çêna Pore [Xece] jihat vejîya. Xo nido destê cenderma. Îndî se vana, çî wazena.*” (Gunduz, 2000: 296). Çend beşan ra dima nuştux bi xo zî na mesela wina îzeh keno: “*Cênîyê Kurda merdene ra qasê namusê xo nîtesenê.*” (Gunduz, 2000: 492). Roman her ke aver şono, serdem bedilîyeno mexlûb û xalibê tarîxî bedilîyenê la o terso ke cinîyan ser o yo qet nêvîyareno û ê mîyanê meydanê şerî de sey yew mêşnaya qurbanîya verê kardî, deste camêrdan de şonê û yene. Wexto ke rûsî dekewnê dewan mîyan reyna tersêko pîl mîyanê cinîyan de vila beno. “*Veyva, çêneka û cênîyanê rindek a, tenîye kerde rûyê xora ke wa soseret bîyaserê ke, Uriz nêzîyê dîna mebero.*” (Gunduz, 2000: 495). Merg reyna çareyê cinîyan de nuşte yo ke ê bi xo seba ke “şermê” xo ra bixelisîyê xo bi destanê xo kişenê. “*A şande çêneke ke kewtê deste Urizî [rusan], Urizî pê kay kerdo mîyonê dîna ra di çêneka xo axure de eşt dare.*” (Gunduz, 2000: 494).

La nê romanî de çend cinîyî estê ke bale ancenê. Normal zaf reyî roman û hîkayeyanê kurdkî de cinî sey dayîk yene îdealîzekerdiş la nê romanî de daya Xece Pore înan îxbar kena û ê yenê tepîştîş. “*Lajo, dela qole ma dayme dafe ra.*” (Gunduz, 2000: 295). Reyna wexto ke Bak domanê armenîyan, Xaçî ano keye û wazeno ey binimno û bisevekno, cinîya ey tersan ra nêwazena ke Xaç înan reyde biciwîyo. Mîyanê wextî de hêdî-hêdî Xaçî ra hes kena. Reyna wexto ke xela bena heman cinî û Bak zî mecbur manenê ke hemverê domananê xo de zî huşk bê ke ê nane xo, ardanê xo nêdê kesêkê binî. *Kilama Pepûgî* de yew cinîya ke rêze ra nîya Zerde a. Zerde zî jîhatî ya, kebanî ya, xebatkar a hondaye kî rindek a. Nameyê aye porê aye yo zerdî ra yeno. Esasê xo de nuştux sebebe çîyabîyayîşê Zerde zî mojneno ra. “*Mêrdî ra ver xortekê çêneke remna berda pê kay kerdo. Zerde çenade feqîrekî bîya. Zorê xo şîyo ci. Dayê ra têpya kî ama nê mêrdê xo de merde kerdo. A mesela ra têpya hena teze bîya adirode sûr nişta pîsîrî îsana ra.*” (Gunduz, 2000: 433-434). Aye seke hemverê heme komele de sere wedara û heyfê xo bigîra. “*Zerde biraka kena, naye herkes zano. Çimke eşkera eşkera kena. Labelê kes tersanê xo ra nitawreno cira çîyê vajero. Zate çarmîna domana ra jû nişîyo ra ê binî.*” (Gunduz, 2000: 434). La zafêr cinî sey yew metayê zayendî yê

ke zaf reyî mîyanê nê şerê xedarî de xasekîya înan bena belayê sereye înan. Welî Axa wexto ke kerwayê xo Artûnê armenî û keyeyê ey kişeno veyveka ey Şûşana ke Welî Axa zaf zêde bine tesîrê xasekîya aye de mendo û çim verdayo aye ey rê manena. Şûşe tena bi bêvengîya xo hêrsê xo mojnena ra. Cinî seba ke sey yew xenîmetî yenêvînayîş, tehrîbatêko pîlî yê şerî nê cinîyan ser o tesir keno.

Unsuranê romanî ra yan zî bi vatişêkê bînî unsuranê metnanê fiksîyonan ra yew zî vatox û ewnîyayîşê ey o. Yanî a/o ke behsê ê serebûtanê ke zereyê metnê fiksîyonî de vîyarenê keno kam a/o? Yew qehremanê romanî bi xo yan zî yew keso ke wendox qet ey nêşinasneno, bi vatişêkê bînî keso hîrêyêno ke sey yew Homayî teber ra ewnîyeno serebûtan û her çî zano? Helbet romanê verênan de no vatoxo hîrêyêno ke sey yew Homayî heme romanî girewtêne binê tesîrê xo êdî zaf zî makul nêvînîyeno. Yanî bi averşîyayîşê romanî û bîlhesa bi pêlê postmodernîzmî vengê nê vatoxî zereyê romanî de hîna kêmbi yan zî ê uslubê xo bedilna. Vatoxo hîrêyêno romanê *Kilama Pepûgî* zî helbet heme serebûtanê romanî ser o tesir keno. No vatoxo hîrêyên, nuştox Deniz Gunduz bi xo bo, mesafeyê ey û metnî çiqas o? Yanî o wexto ke meseleyan bimojno ra, teswîr biko do çiqas bawerî, fikr û ewnîyayîşê xoyê şexsî ra bixelisîyo? Eslê nuştox Gunduzî bi xo zî cematê elewîyan ra yo û o eşîra xormekan ra yo. Nê şerê cîbranan û xormekan de mesafeyê vatoxê romanî û nuştoxî ganî nêkewo têmîyan. Xora nuştox Gunduz tesîrê xo zaf eşkera nêmojneno ra, vengê ey hedîseyan ra û karakteranê ey ra berzêr nîyo. Çiqas ke ey dest ra bêro o bi ewnîyayîşêkê objektîfî hedîseyan neqîl keno, karakteranê xo û mekanî teswîr keno. La ca-ca seke vatoxîya xo, xo vîr ra biko wexto ke behsê tayê kesan biko fikr û rengê xo eşkera keno. Cêr ra ma do romanî ra çend nimûneyanê winasîyan rêz bikê û bîlhesa binê ê cayan xêz bikî:

92

“*Derheqê bax û baxçî de Hermenî xêlê rind rençber ê. Rençbertîna û hunerbendîya mêrka vaje û vînde.*” (Gunduz, 2000: 18).

“*Hostayê mektebe kifşo ke Hermenî bîyo. Zobîn qe kes kemera nîşkîno nîya rindek bitaşo û bi xemelno.*” (Gunduz, 2000: 60).

“*Tarixî, Hermenîya ra qe hes nikerdo. Zafêrî dolima zê ewroy tey bêbext bîyo.*” (Gunduz, 2000: 97). Heme cumle de vatox fikrê xo mojneno ra.

“*Heqî têy alîye kerdîbî lajê dela qole oncîya weşo war mîyonê ra darîyaybî we û şîbî.*” (Gunduz, 2000: 197). Tîya de behsê şerwanê armenîyan Levonî beno, seke o ke Levonî de şer keno nuştox bi xo bo bi nê şekilîya behsê Levonî keno.

“*Welî Axa xêlê dewlement o. feqet heq çîmanê îsanî mird kero. O hena dima Hermenîya cêreno.*” (Gunduz, 2000: 466).

“*No hena kare verên bî. Herkesî na zê name xo rind zanitêne. Hela hena Urizî çî bîyardêne dîna ser. Hena îna çî bidîyêne.*” (Gunduz, 2000: 494). Qiseyê vatox û dewijan seke dekwetê têmîyan.

Gunduz pêardîş û mûnitişê sehneyanê şerî de serkewte yo. Seke ma destpêk de zî behs kerdibi, merg û şer zereyê nê romanî de sey yew xeyaletî gêreno û Gunduz eşkayo wendoxanê xo bianco zereyê nê atmosferê merg û şerî. Sehneyê şerî seke sekans û sehneyê yew filmî herikbarî çimanê kesî ver ra vîyarênê û şonê. Gunduz yew dewrê verênî keno menfî û afirmeno. Nê dewrê verênê Gunduzî de merg esto, kiştîş esto, koç esto, talan esto, qesas esto. Camêrdê "wêrekê" ke heta qesasê xo, qesasê eşîra xo nêgêrê nêşînê cila cinîya xo mîyan, a cile înan rê bena heram. "*Sond bo, wad bo ke, ez hetanî qesasê birayê xo mecêrî herdîşa xo nibirreno, nişono lewê cênîya xo.*" (Gunduz, 2000: 34). Cinî zî bi heman sozî ser o yê. "*Ya aşma zerde, ya aşma waye. Hetanî ke mêrdê mi qesasê misayîbî meco, ez lewê de nikuno ra. Heramê mi bo ke ez nişono virana dê.*" (Gunduz, 2000: 34). Cinîyê "bi tore" estê ke seba ke nêkewê destê cenderman xo danê kiştene. Reyna cinîyê ke bi heskerdoxanê xo reyde dekewnê gore bale ancenê, mesela cayêk de behsê mergê maya Bakî wina beno: "*Maye ke pêhesîna, xo mereke de erzena dare. Meyîtê lajî û maye kene zere jû mezele.*" (Gunduz, 2000: 163).

No roman herçiqas yew dewrê tarîxî ser o awan bibo û sey romanê tarîxî bêro kategorîzekerdiş zî bi teswîranê xo yê xurtan, bi zîwanê xo yê xurtî û tradîsyonê fekkî yê şarî bale anceno. Nuştoxî bedilîyayîşê mewsiman, cuya dewe, teswîrê xozayî û keyeyan zaf weş motê ra. Ey heta yew pisînga ke peyê andalî de xo nimita zî xo vîr ra nêkerdo û çend reyî behsê ci kerdo, teswîr kerdo. Cuya rojane bi teswîranê xurtan mojnîyaya ra. Werd (germîya îmaman, germîya tutmajî...) û şimitîşê (tutun û qahwe) şarî cil û bergê cinî û camêrdan, zereyê keyeyan zaf baş teswîr bîyo û hecm û atmosfere romanî hîna pêt kerdo. Reyna peynîya romanî de kes heme tehrîbat û neçarîya şerê yewin yê dinya vînenê. No şer sereyê kesî de êdî tena o şeklo ke kitabane tarîxîyan de behsê ci beno ney bi şeklêkê bînî teswîr bîyo. Kes rîyêkê bînîyê şerî vînenê. Şer tena merg, talan, xewf, kiştîş û tecawuz nîyo. Şer xela bi xo ya zî. Bêkesî û meheyîrî ya zî. Dewrê şerî dewrêko wina yo ke qiymetê însanan qasê yew astore çin o. "*Uriz genim dano astorê xo. Astorê qazaxa henî bîyê ke ron ra bereqînê. ... Astorî ke heb wenê nicûnê hama henî qilotnenê ra. Dewij şandanê waxto ke Urizî astorê xo onitî berdî kerdî axure, şonê silê astora û qantira dana arê. Silî bene verê derî de şûnê. Hebo ke Silî ra vejîno ver kenê ci ê wenê.*" (Gunduz, 2000: 508). Sey vatoxê wextanê verênan nuştox a meheyîrî û xelaya şerê wextanê verênan wina domneno. "*Hama herkes warway cêreno. Her kesî veyşanîye ver çarixê xo vetê û werdê. Çarixî huşkbî, dewijî ê virnîye kerdêne awe û kerdêne nêrm. Daye ra têpya kî ver şanitêne ci û kotêne. Di biraya çarixa ser ra do pera û birayê jû o birawo bîn kîştto. Dest kerdo gule û xêneqîto. O bi xo kî kîştta mêyîtê birayê xo de nîştto ro û çarixê dê werdê.*" (Gunduz, 2000: 509).

Çîyo ke mîyanê cematê ê wextî de bala kesî anceno û nuştoxî zî behsê ci kerdo ke goreyê şertê ê rojan heme şarê mintîqa zîwanê yewbînan zanê. Armenîkî, kurmanckî û kirmanckî. Ê zaf asan yewbînan fehî kenî û yewbînan de qisey kenî.

Heta beşêkê romanî de Levon hende weş kirmanckî qisey keno ke ê hemverê ey fehm nêkeno ke o Levono armenî yo.

Peynîye

Ma no romano verên goreyê perspektîfê wext-dewr û nuştîşê romanî analiz kerd. No romanê verên yê kirmanckî destpêkê mîlenyumî de wextêko zaf erey de ameyo nuştîş. Hem goreyê romanê rojawanî hem zî goreyê romanê rojhelatî hêzêko ereymende yo. Mabênê nê romanî de û romanê verên yê kurmanckî de zî teqrîbî hewtay û panc serrî estî. Nê romanî de hetê mûnite û pêardîşî ra tayê problemi estî la no roman rêzkerdişê hedîseyan nîyo. Nê romanê bihecimî de nuştîşê vatişê şarî û ziwanê şarî bi şekilêko serkewta kar ardo. Roman hetê vatişê û ziwanî ra, wayîrê ziwanêkê edebî yo. Reyna teswîrê meknan û cuya rojane serkewta yê. Karakterî zaf xurt nêbê zî zaf xirab zî nîyê. Camêrdanê “wêrekan” û ê ke “qesasê xo dima yê” morê xo dayo nê romanî ro. Cinî binê sîya nê camêrdan de yê tena çend cinîyî estê ke sey karakter zereyê romanî de asenê.

Babeta nê romanî hedîseyanê tarîxîyan ser o awan bîya. La vengê nuştîşê bi xo zaf zede zereyê romanî de berz nêbeno ke şîretan biko wendoxî yan zî ey rê raywanî biko. Nuştîşê hîna zaf waştî ke bi ewnîyayîşêkê objektîfî romanî bimûno. No roman herçiqas binge û tradîsyonêkê xurtî yê romanî ser o awan nêbo zî sey yew nimûneyê verênî seba romanê kirmanckî hêvî dano. Romananê kirmanckî mîyan de ewro zî tayê romanî estê ke resayê merhaleyê nê romanê verênî. Nê vîst serran mîyan de a şibaka newa ya ke Gunduzî seba edebîyatê kirmanckî akerda ewro, vîst serran ra dima, wayîrê çarês romanan o.

94

Çîmeyî

- Ahmedzade, H. (2004). *Ulus ve Roman; Fars ve Kürt Anlatısal Söylemi Üzerine Bir Çalışma*. İstanbul: Pêrî.
- Ahmedzade, H. (2011). *Romana Kurdî û Nasname*. İstanbul: Avesta.
- Akman, İ. (2017). “Postmodern Dönemin İki Önemli Kavramı Folklor ve Büyülü Gerçekçilik Ekseninde Kilama Pepûgî (Guguk Kuşunun Şarkısı) Romanı”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları*, 6(5).
- Akman, İ. (2019). “Zaza Romancılığı.” A. Kirkan, N. Beltekin (Ed.) içinde, *Sözden Yazıya Zazaca* (s. 179-231). İstanbul: Peywend.
- Alan, R. (2013). *Folklor û Roman*. İstanbul: Peywend.
- Alan, R. (2019). *Keşkûl*. İstanbul: Peywend.
- Aslan, S. A. (2015). “Folklor û Netewetîya Kurd a Ewil: Guherînên Girîng ji Osmanîyê ber bi Netewetîya Kurd” ve. R. Pertev (Dü.) içinde, *Edebiyata Kurdî ya Gelêrî: Dîrok-Teorî-Rêbaz-Lîteratur-Berawirdî-1* (s. 111-138). İstanbul: Avesta.
- Aydinkaya, F. (2010). “Golgotha Tepesinden İnmenin Arifesinde Vicahiye Çevrilmiş "Kürt Modernleşmesi Eleştirisi". *Dipnot*(1).
- Batur, E. (2001). “Fatihlerin Romanı”. B. Çeri (Dü.) içinde, *Tarih ve Roman (Boğazkesen Üzerine Yazılar)* (s. 93-96). İstanbul: Can.

- Çem, M. (1992). Hotay Serra Usivê Qurzkizî. Stockholm: Roja Nû.
- Çem, M. (2002). Hotay Serra Usivê Qurzkizî. İstanbul: Deng.
- Çem, M. (2018). Hotay Serra Usivê Qurzkizî. İstanbul: Rûpel.
- Eco, U. (2011). Genç Bir Romancının İtirafları. İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Espar, J. Î. (2000). “Romanêko Newe: Kilama Pepûgî”. Vate (12).
- Forster, E. (2016). Roman Sanatı. İstanbul: Milenyum.
- Fuad, İ. (2009). “Ronîkirin Derbarê vê Destnivîsê de”. A. M. Caf içinde, Meseleya Wijdanê. İstanbul: Avesta.
- Gündüz, D. (2000). Kilama Pepûgî. Ankara: Vartan.
- Kan, G. (2019). Îmaja Ermenî Di Romanên Kurdî Yên Sovyetê de. İstanbul: Peywend.
- Korat, G. (2001). “Romanda Üç Tutum ve Tarih”. B. Çeri (Dü.) içinde, Tarih ve Roman (Boğazkesen Üzerine Yazılar) (s. 66-76). İstanbul: Can.
- Kundera, M. (2017). Roman Sanatı. (A. Bora, Çev.) İstanbul: Can.
- Lukacs, G. (2017). Roman Kuramı. İstanbul: Metis.
- Qazî, R. (2016). Pêşmerge. Dîyarbekir: Lîs.
- Stevick, P. (2004). Roman Teorisi. Ankara: Akçağ.
- Watt, I. (2016). Romanın Yükselişi: Defoe, Richardson ve Fielding Üzerine İncelemeler. İstanbul: Metis.
- Yûsiv, H. (2011). Romana Kurdî (Kurmancî û Zazakî) 1930-2010. Diyarbakır: Ronahî.

Îlawe

1. Romanê Kirmanckî: Ma romanî goreyê tarîxê weşanîyayîşê înan rêz kerdî.

1. Deniz Gunduz, *Kilama Pepûgî*, Weşanxaneyê Vartanî, Ankara, 2000.
2. Sait Çiya, *Her Çi Beno Sanike*, Tîj Yayınları, İstanbul, 2001.
3. Yismail Mirza, *Silema-I*, İstanbul, 2004.
4. Munzur Çem, *Gula Çemê Pêre*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2007.
5. Îlhamî Sertkaya, *Kilama Şilane*, Weşanê Pêrî, İstanbul, 2008.
6. Jêhatî Zengelan, *Zifqêra Berî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2010.
7. Deniz Gunduz, *Soro*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2010.
8. Cengiz Aslan, *Moriber*, Kardelen Yayıncılık, İstanbul, 2011.
9. Medet Can, *Barkerdena Zerrî*, Kayhan Matbaacılık, İstanbul, 2012.
10. Deniz Gunduz, *Kalaşnikof*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2013.
11. Îlhamî Sertkaya, *Sosine û Gulîzare*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2013.
12. Hesên Dîlawer Dêrsim, *Deyndar*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2014.
13. Nadîre Guntaş Aldatmaz, *Piltane*⁶, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2016.
14. Serwet Akkaş, *Heyf*, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbekir, 2017.

⁶ No roman bi na kunye kurmanckî zî weşanîyayo: Nadîre Guntaş Aldatmaz, *Xewn*, Ji kurdîya zazakî bo kurmanckî: Roşan Lezgîn, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbekir, 2019.

2. Çend Romanê ke Açarnîyayê Kirmanckî:

Ma romanî goreyê tarîxê weşanîyayîşê înan rêz kerdî. Nê romanê ke ma cêr ra rêz kerdî hetê hecmî ra zaf hîra nîyê. Sey nimûne, Îhsan Esparî va ke: “Ê ke mi açarnayî versiyonê ê romanan yê kilmkerdeyan ê. Swêd de seba ciwanan klasîkan newe ra nusenê û weşanenê. *Robinson Crusoe* ke mi açarnayo 80 rîpel o, *Notre-Damea Parîsî zî 88 rîpelî yo.*”

Bedilîyayîşê Kafkayî û *Dêrê Santa Ragnhild de* yê Hesenê Meteyî sey novel name bibo zî, seba ke hema edebîyatê kurdkî de ferqê roman, hîkayeya derge û novel biney têmîyan de yo coka ma munasîb dî ke înan zî îlaweyê na bîbliyografiya qijek bikî.

1. Haydar Işık, *Memik Axa wo Dêrsimij*⁷, [Tirkî ra] Tadayox: Mihem Himbêlij, APEC Tryck och Förlag, Stockholm, 1994.
2. Hraçya Koçar, *Hesrete*, çarnayoxî: Sait Çiya & Xal Çeker, Tîj Yayınları, İstanbul, 1999.
3. Maksîm Gorkî, *Karkerê Nonî*, çarnayox: Kemal Akay, Tîj Yayınları, İstanbul, 1999.
4. Daniel Defoe, *Robinson Crusoe*, Swêdkî ra tadayox: J. Îhsan Espar, Stockholm, 2005.
5. Victor Hugo, *Notre Damea Parîsî*, Swêdkî ra tadayox: J. Îhsan Espar, Stockholm, 2005.
6. Franz Kafka, *Bedilîyayîş*, Almankî ra açarnayox: Jêhatî Zengelan, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2014.
7. Hesenê Metê, *Dêrê Santa Ragnhild de*, Kurmanckî ra tadayox: J.Îhsan Espar, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2018.

---

⁷ Seba ke ma xo nêşkayê nê kitabî peyda bikê û vînê ma kunyeya nê kitabî xebata Mutlu Canî ya bi nameye *Bibliyografiya Kirmanckî [Zazakî] [1963-2017]*, *Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2018 ra girewt.*

MUQAYESEKERDİŞÊ KITABANÊ DERSAN YÊ KIRMANCKÎ (ZAZAKÎ) YÊ SINIFA PANCINE HETÊ ZAYENDA KOMELKÎ (GENDER) RA

Ronya İLBASMIŞ¹

KILMNUS

Perwerdeyê bi zıwanê dayîke seba her netewe, seba ke azê bînî zıwanê xo bimusê û kulturê netewe bêro dewam kerdene, cayêko zaf muhîm û xorî de yo. Her netewe perwerdeyê bi zıwanê dayîke ser o bi taybetî xebitîyeno û programê perwerdeyê zıwanê dayîke hadire keno. Programê musnayîşê zıwanê dayîke de materyalê tewr muhîmî, kitabê dersan ê. Coka ganî kitabê dersan hetê senîniye ra hewceyan biyarê ca û qîmbîyaye bibê. 2012î ra heta nika dersê kurdî wendegehan de sey dersê weçînitî yenê dayîş. A serre ra tepîya seba dursa Kirmanckî ya sinifa pancine de hetê Wezaretê Perwerdeyî Milî (M.E.B.) ra di kitabê dersan dîyayê hadire kerdene. Na meqaleye de ma waşt ke her di kitaben hetê zayenda komelkî ra bidê pê ver û pêşniyazanê xo binusê. Goreyê netîceyî, her di kitaben de figurê cinî û camêrdan ê yê ke ameyê şuxulnayîş, goreyê seyyewbînan nebîyayîşê zayenda komelkî ameyê awankerdiş.

Kîltçekuyî: Kirmanckî, Kitabê dersê Kirmanckî, Zayenda komelkî, Perwerde, Perwerdeya kirmanckî.

Beşinci Sınıf Zazaca Ders Kitaplarının Toplumsal Cinsiyet (Gender) Bağlamında İncelenmesi

ÖZ

Anadilde eğitim ulusların kendi anadillerini gelecek nesillere aktarabilmesinde ve kültürün devam etmesinde önemli bir yere sahiptir. Her millet anadilde eğitim üzerinde hassasiyetle çalışır ve anadilde eğitim programını hazırlar. Anadilde eğitim programının işlenmesinde en önemli materyal ders kitaplarıdır. Bu nedenle hazırlanan ders kitaplarının öğrencilerin gelişim seviyelerine uygun ve yeterli düzeyde olması önemlidir. 2012 yılından bu yana ortaokullarda Kürtçe seçmeli ders olarak verilmeye başlanmıştır. O tarihten bu yana Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 5. Sınıf Zazaca derslerinde okutulmak üzere iki ders kitabı hazırlanmıştır. Bu çalışmada, Zazaca derslerinde kullanılmakta olan bu iki ders kitabının toplumsal cinsiyet eşitliği açısından karşılaştırılmalı analizi yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuca göre her iki ders kitabı da toplumsal cinsiyet eşitsizliğini güçlendirecek tarzda hazırlanmıştır.

¹ Kürt Dili ve Kültürü Yüksek Lisans Mezunu, ronyabewran@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8932-8154>

Article Type/Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 10.10.2020

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 03.12.2020

Doi: 10.35859/jms.2020.808740

Anahtar Kelimeler: Zazaca, Zazaca ders kitapları, toplumsal cinsiyet, eğitim, zazaca eğitim.

Gender Analysis of Fifth Grade Zaza Language Books

ABSTRACT

Education in mother tongue has an important place for nations to pass on their mother tongue to future generations and for the continuation of the culture. Every nation works sensitively to prepares education programs in mother tongue. The most important material in the implementation of the education program in mother tongue are textbooks. For this reason, it is crucial that the prepared textbooks are appropriate and sufficient for the development levels of the students. Since 2012, Kurdish language has been offered to the students of the secondary schools as an elective course. Since then, two textbooks have been prepared by the Ministry of National Education to teach Zaza language in 5th grade. In this study, we compare these two textbooks used in Zaza lessons in terms of social gender equality. The results show that both textbooks were prepared in a way to strengthen social gender inequality.

Keywords: Zazaki, Zazaki textbooks, Gender, Education, Education in Zazaki

Destpêk

Mefhûmê zayende (sex), hetê bîyolojîk ra cinîbîyayîş û camêrdîyayîşî, yanî makîbîyayîş û nerîbîyayîşê leşî pênas kena. Goreyê cîgêrayîşê Kirkanî (2020: 144) gender xususen seba zayenda komelkî yena şuxulnayene. Ma do zî seba genderî zayenda komelkî bişuxulnê. Cinîbîyayîş û camêrdîyayîş tena bi azayê zayende ya girêdaye nîyê. Merdimêk azayê xo yê zayendî vîndî bikero zayenda ci zî vîndî nêbena û zayenda ci nêvurîyena. Coka tena zayenda bîyolojîke nêşkena zayendî pênas bikera (Başar, 2014: 247). Zayenda komelkî yanî gender zî cîyakerdişê goreyê tewgeran û zayendan a û rol û berpirsiyarîyê cinî û camêrdan gêna xo mîyan, malbatî mîyan de zîl dana û goreyê mekan û zamanî toşe gêna (Aktaş, 2011: 52). Zayenda komelkî (gender) cînsiyetê bîyolojîk ra cîya vateyêkî hewênena. Qeçekî verêr malbatî mîyan de musenê ke kênekîyayîş û lajebîyayîş çî yo û no zî rayîrî akeno ke rolê zayendîye bêrê awankerdiş (Asan, 2010: 65). Rolê ke cinîyan ra û camêrdan ra yenê pawitiş goreyê her komelî, zayenda bîyolojîk ra ata goreyê vateyê binê cinîbîyayîş û camêrdîyayîşî yanî goreyê zayenda komelkî ameyê awankerdiş. Her komel rol û berpirsiyarîyanê cinî û camêrdan goreyê taybetmendîyanê xo awan keno. Merdimêk, bi hawayêko kulturê komelî dir girêdaye makîbîyayîş û nerîbîyayîşî ra vejîyeno û beno cinî û camêrd. Zayenda komelkî, merdiman hetê psîko-sosyalî ra erjneno û înan sey cinî û camêrdî pênas keno (Dökmen, 2004: 38). Rol û berpirsiyarîyê ke hetê komelî ra seba cinî û camêrdan ameyê dayîş zayenda komelkî awan kenê. Rolê ke zayendî ser o yenê barkerdîş, bîyolojî ra eleqedar nîyê la bi rayîrî û qaydeyê komelî dir girêdaye yê û amancê zayenda bîyolojîke no yo ke nê rolan bido dewamkerdiş. Nê rayîrî û qaydeyê komelî, musayîşê binhişmendî yê ke prosesê komelbîyayîşî de verêr malbatî mîyan de û dima zî perwerdeyî mîyan de xurt benê û resenê azê bînan. Sîstemê pederşahî de remz û nişaneyê ke cinîyan pênas kenê hetê cinîyan ra nêameyê ronayene. Seba ke hem cîhanê prîmîtif û hem zî cîhanê şaristanî

cîhanê camêrdan o, fikrê ke cinîyan ser o ameyê awankerdiş zî sereyê camêrdan ra vejîyayê (Millet, 2011: 83).

Goreyê îdeolojiyê zayendperestî cinîbîyayîş; her qadê komelî de pênasêbîyayîşê goreyê camêrdî yo. Cinîbîyayîş no yo ke, ganî têwgêrê ke aîdê camêrdî yê nîrê nîşandayîş, ganî hîs û fikirî goreyê camêrdî bêrê awankerdiş. Goreyê îdeolojiyê zayendperestî ganî cinî pasîf bê, ganî hestîyar û zerîzîz bê ke aqilê xo hendê hîsanê xo nêşuxulnê. Bêçare bê û muhtacê camêrdî bê. Sînorê cinîyan mayebîyayîş û cinîya yew camêrdî bîyayîş o. Perwerdeyo ke cinîyan rê do bêro dayîş bi şertê ke do nê sînoran îxlal nêkero hetê komelî ra yeno qebulkerdiş (Helvacioğlu, 1996: 13). Coka hetê zayenda komelkî ra û hetê zayendperestîye ra cigêrayîşê dezgehanê perwerdeyî û taybetî zî cigêrayîşê kitabanê dersan zaf muhîm û hewce yo.

Sîstemê perwerdeyî de hem bi rayîranê prosesê zanayîşî ke wendegehan de yenê pêşkêş kerdene, hem zî bi kulturê ke wendegehan de yeno musnayîş, hukmê zayendperestî, rayîr û qaydeyê komelî reyna yenê xurtkerdiş (Özaydınlık, 2014: 106).

Tirkîya de awanîya komelî bandoreya camêrdî ser o ya û no hawa elbet sîstemê perwerdeyî ser o zî tesîrê xo viraşt. Rolê ke komelî cinî û camêrdan ser o bar kerdê verdibistanî ra heta peynîye dewam kenê û qeçekî seyyewbînan nêbîyayîşê nê rolan fehîm nêkenê. Awanîya malbatî û komelî patrîyarkal o û sîstemê perwerdeyî zî nê sîstemê patrîyarkal dano xurt kerdene. Erj û rolê ke malbatî mîyan de qeçan ser o yenê barkerdiş, wendegehan de zî yenê dewam kerdene. Rolê ke kênek û lajekan ra yenê pawitiş, verêr malbatî mîyan de bi hawayêko nimite yan zî bi hawayêko eşkere yenê waştîş (Tan, 2000: 23). Wendegehan de bi rayîrê mamostayan, kitabanê dersan û bi rayîrê mufredatî seyyewbînan nêbîyayîşê zayenda komelkî yeno xurt kerdene (Sayılan, 2012: 49). No problemo seyyewbînan nêbîyayîşê zayenda komelkî her qademeyê perwerdeyî de dewam keno û coka seyyebînan nêbîyayîşê zayendan sey tewirê tewr diyarcker û eşkere yo. Dezgehê perwerdeyî zî reyna seyyewbînan nêbîyayîşê zayenda komelkî xurt kenê û tewr newe ra awan zî kenê. Wendegehan de erj û rolê patrîyarkal û camêrdperestî wendekaran rê yenê musayîş (Asan, 2010: 66). Kitabê dersan bi hawayêko eşkere yan zî bi hawayêko nimite û mîyanî têwgêrê ke hetê komelî ra ameyê qebûl kerdene, urf û adet û toreyan, mît û vatîşan neql kenê û fonksîyonê xo yê komelkî anê ca. Bi nê fonksîyonanê xo kitabê dersan seba pawitişê sîstemê komelî û dewamkerdişê erjanê komelî rolêka gird gêne xo milî ser.

Tirkîya de plankerdişê perwerdeyî ra heta amanc û muhtewaya programanê perwerdeyî, heme materyalê hetkar û pedagojîk ra heta kitabanê dersan, heme çîyê perwerdeyî hetê Wezaretê Perwerdeyî ra û bin kontrolê Wezaretê Perwerdeyî de yenê hadirekerdiş. Seba perwerdeyê zîwanê kirmanckî yê sinifa pancine heta ewro di kitabî hetê Wezaretê Perwerdeyî ra ameyê hadire kerdene. Nê kitaban ra yew serra 2012î de, o bîn serra 2017î de ameyo weşanayene.

Tirkîyaye de heta verê çend serran zî wendegehan de dersê bi zîwanê kurdî çin bî. Qeçekî perwerdeyî bi zîwanê xo yê dayîkê nêvînê problemê pedagojîkî vejîyenê meydan û wendekarî dersan de ser nêkewnê. Coka ma gore problemê perwerdeyê bi zîwanê dayîke, hetê xo yê siyasî ra ata, ganî bi hawayêko pedagojîk bêro erjnayîş û çareserkerdiş.

Di kitabê musnayîşî yê kirmanckî ke ma înan ser o xebitîyayî, seba wendekaranê sinifa pancine ameyê hadirekerdiş. Kitabo yewin “KURDÎ 5 Zazakî” serra 2015î de ameyo hadire kerdene. Seba ke no kitab serra 2015î de ameyo weşanayene, ma do nê kitabî sey “kitabo yewin” qebul bikerê û “kitabo yewin” ra qesdê ma no kitab o.

Kitabo dîyin “MEKTEBO MÎYANÎN ZAZAKÎ KITABÊ MUSNAYÎŞÎ” yo ke serra 2017î de ameyo weşanayene. Seba ke no kitab serra 2017î de ameyo weşanayene, ma do nê kitabî sey “kitabo dîyin” qebul bikerê û “kitabo dîyin” ra qesdê ma no yo.

Sey heme dersanê zîwanan seba dursa zîwanê Kirmanckî zî materyalo ke derse de tewr vêşî yeno şuxulnayîş kitabê dersan ê û coka zî tekstê ke nê kitabîyan mîyan de yê zaf muhîmî yê. Eke tekstê kitabîyan dersan bi hawayêko raştameye û bêzanayîş bêre weçînayîş û cadayîş, o çax beno ke amancê xo ra dûrî bikewê û ser nêkewê.

Kitabê dersan ê tesîrdarî, wendekaran û perwerdeyî ser o feyde virazenê. Nê feydeyî wina yenê rêzkerdiş: Karê musnayîşî ke zafane bi rayîrê pêşkêşî yeno viraştîş, bi materyal û elemananê dîyayîşkî destek kenê û karê musnayîşî xurt kenê. Prosesê derse de hem seba wendekaran û hem zî seba mamostayan fersend akenê ke wendekar û mamostayî bieşkê reyna ageyrê babet û malumatîyan û bi no hawa wendekarî bieşkê zanayîşanê xo tetbîq bikerê. Bi rayîrê falîyetan fersend danê ke wendekarî bi hawayêko keyfweşî babetan bimusê. Fersend danê wendekaran ke wendekarî bieşkê xo bi xo bi hawayêko xoser zî bişuxulîyê. Fersend danê wendekaran ke wendekaran de fikirîyayîşo rexneyên awan bibo. Meraqê wendekaran vêşî kenê. Wendekaran teşwîqê xebitîyayîşî kenê (Kalıpcı, 2008: 31).

Kitabo dîyin de o yo ke ma tede cigêrayîşê xo yê zayenda komelkî kerd, lajekî palkursîyan ser o roşenê û cinî zî erdo roşenê yan zî pay ra vînderde yê. No kitab seba qeçê 9-10 serreyan ameyo hadire kerdene û qeçê ke nê serran de yê hîna hunerê fikirîyayîşê razberî qezenç nêkerdê û coka zanayîşê ke malbatî ra yan zî wendegehî ra gêne sey zanayîşê raşt û mutleq qebul kenê û no zanayîş hişmendîyê înan de ronîşeno. Zayendperestî nê kitabî de hem bi hawayêko dîyayîşkî û hem zî bi estanîk û vateyê verênan ameyo dayîş.

Kitabo dîyin de rîpelê 44. de malbatêk odayî de ronîşte yê û sohbet kenê, maya qeçekan înan ra dûrî ronîşte ya û goşdarîyê înan kena, a nêdekewna sohbetî mîyan. Kulturê ma de veyvan rê rolêk ameyo dayîş ke ganî sîstemê perwerdeyî cehd bikerdayêne ke nê musayîşî bişîknayêne, veyvî malbatî ra dûrî ronîşenê û eyb o

ke ê bi girdan ra, bi kal û pîran ra bikewê sohbetî mîyan. Nê mesajê ke bi hawayêko mîyanî (nimite) qeçan rê ameyê şirawitiş, hişmediyê înan de ca gêne û têwêgêr û fikirîyayîşê înan ser o tesîr kenê. Bi nê hawayî seyyewbînan nêbiyayîşê zayenda komelkî yeno pawitiş û neqlkerdiş. Nê kitabî de zî no rolê komelî nêameyo şiknayîş, ameyo dewamkerdiş û xurtkerdiş.

Şekil 1: Malbatêk sohbet keno la maya qeçekan înan ra dûrî ronîşte ya.

Rîpelê 103î yê kitabê dîyînî de qismê “EDEB U ADAB” de sûreyêk ameya dayîş. “Dadi, babi u merdîmanê xu rê holi bikerên. (Enfal-75)” Na sûre ser o resimêkî ameyo xêzkerdiş. Nê resimî de camêrd palkursî ser o ronîşte yo û cinî zî payan ser o vînderde ya. Sey ke ma vat, qeçê mabeynê 9-10 serran de yê hîna hunerê fikirîyayîşê razberî qezenç nêkerdê û coka zanayîşê ke malbatî ra yan zî wendegehî ra gêne sey zanayîşê raşt û mutleq qebul kenê. Qeçî do nê resimî ra fehm bikerê ke ganî camêrdî ronîşê û cinî zî payî ra vînderê. Kitabê dîyînî de her tim cinî kulinde de yê û şamî û werdişî virazenê (Varol ûêb., 2017: 114). No zî hişmendiyê qeçan de musayîşêkî negatîf û zayendperest virazeno.

Unîteya yewine ya kitabê dîyînî de lezvatokî ameyê dayîş. Nê lezvatokî wina yê:

“Cayê camerdi cor dî beno.

Cayê cahili cêr dî beno.

Vatoğ va, vateyanê verinan veramedên.

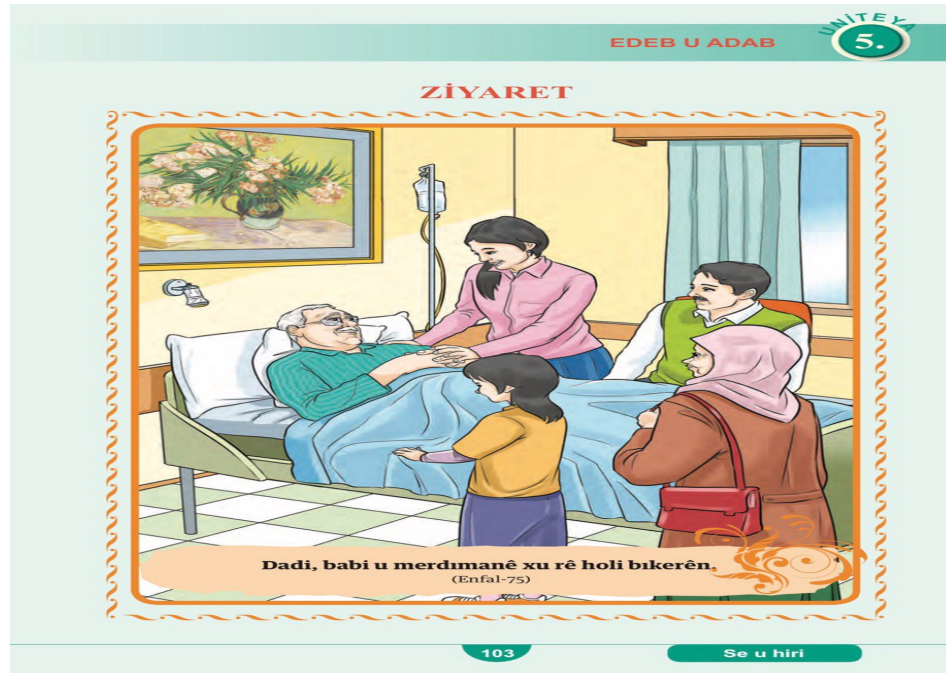
Verinan va, wa vatoği vateyanê ma vaci” (Kd, 16).

Nê lezvatokê ke tîya de ameyê dayîş, hêmayanê zayenda komelkî hewênenê û na xebata ma de ameyî rexnekerdiş. Çünke nê lezvatokan de camerdi sey cinsê berzî ameyê dayîş û hetê rolanê komelkî ra cayêko berz dayeyo camêrdan. No zî wendekaran ser o tesîrê xo do virazo û wendekarê lajekî do xo wendekaranê

kênekan ra berz bivînê. Bi nê hawayî cîyakerdişê zayendan yeno xurtkerdiş (Helvacıoğlu, 1996: 159).

Unîteya hîrêyîne ya kitabê dîyînî de Hesên dersa matematîkî ra, Usman dersa sporî ra, Heyder dersa fenî ra hes kenê labelê Elîf dersa muzîkî ra, Fatma dersa dînî ra û Şeyma dersa resimî ra hes kenê (Kd, 53). Dîyar o ke nê kitabî de elemanê zayendperestî estê û rolê kênekan ê yê ke komelî dîyar kerdê nê kitabî de zî ameyê xurt kerdene. Gureyî goreyê zayendperestîye ameyê barkerdîş. Nê kitabî de rolê zayendan newe ra ameyê awankerdiş û sîstemo camêrdperest nê kitabî de ameyo awan kerdene û xurt kerdene. Eleman û resimê ke nê kitabî de ameyê şuxulnayîş, zayenda komelkî danê dewam kerdene.

Unîteya pancine de resimêk ameyo xêzkerdiş. Nê resimî de kalêk nêweş o û cayî mîyan de dergbîyaye yo. Ey het de di cinî, yew camêrd û yew qeç estê. Camêrd kêlekê kalî de kursî ser o ronîşte yo û cinîya ciwan û cinîya pîr pay ra vinderde yê. Nê resimî rolê cinîyan ê yê ke komelî înan ser o bar kerdê girewto xo mîyan û no resim seyyewbînan nêbîyayîşê zayenda komelkî xurt keno (Kd, 103).

Şekil 2: Camêrd palkursî ser o ronîşte yo û cinîya ciwan û cinîya pîr pay ra vinderde yê.

Kitabê dîyînî de tena cinî kulinde de şamî (werd) virazena û firaqan şuwena. Nê rolê ke komelî milê cinîyan ser o bar kerdo nê kitabî de zî ameyê şuxulnayene. Kêneka qeç zî seba ke nê rolî qeçeyî ra bigîro cinîya kulinde het de ameya resimkerdiş. No rol maye ra ravêreno kêneke. Unîteya şeşin de nimûneyêk wina esta (Kd, 114).

UNITE YA
6. QISIMÊ DIYIN • WER U ŞIMITIŞ

Ç Goştari bikerên u bîwanên

Gulizar: Dayê tî se kena?
Dadi: Ez wer pocena.
Gulizar: Tî çıta pocena?
Dadi: Ez mastuwa, zerbet u xoşaw virazena.
Gulizar: Tî mastuwa pê çitayî virazena?
Dadi: Ez pê rîz, du u run virazena.
Gulizar: Tî mastuwa seni virazena?
Dadi: Ez verco du girênena, dîma rîz kena miyan. Heta hest bo ez pocena. Peyni dî zi run kena ser.
Gulizar: Emşo şamiya ma weş a. Ez mastuwa ra zaf hes kena.

Se u çaryes 114

Şekil 3: Cinî kulinde de şamî virazena û kênek zî aye het de nê rolî gêna.

Unîteya hewtine ya kitabê yewinî de rîpelê 104. de çar kayî ameyê resimkerdiş. Nê kayî; nimitik, lenglengo, çûnçûwa û xare yê. Resiman de aseno ke kayê nimitikî lajekî û kênekî yewbînan reyde kay kenê, kayê lenglengoyî tena kênekî kay kenê û kayê çûnçûwa û xareyî zî tena lajekî kay kenê.

Unîteya hewtine ya kitabê diyinî de rîpelê 124. de resimêk ameyo xêzkerdiş û nê resimî de hîrê kênekî lengleng kay kenê. Dîyar o ke kayî her di kitabên de goreyê rolê komelkî, zayenda komelkî ameyê resim kerdene. Rolê ke komel qeçkekeyî ra kaykerdişî de însanan ser o bar keno nê di kitabên de ameyê dewamkerdiş û bi nê dewamkerdişî ameyê xurtkerdiş.

Beşê “Dêki” yê unîteya hewtine ya kitabê dîyinî de çend çibenokî ameyê persayîş. Nê çibenokan ra yew wina ya: “Azan vendeno nîmac nêkeno, cini geno mare nêkeno” (Kd, 130). No çibenok vatişêko zayendperest yanî camêrdperest hewêneno û ney zî bi hawayêko zaf eşkere keno. Nê çibenokî de mesajo zayendperest nimite nîyo. Zaf muhtemel o ke hişê qeçekan de bêro viraştîş ke camêrdî cinîyan gênê û heqê cinîyan çin o ke camêrdan bigîrê. Camêrdî gênê û cinî nêşkenê vajê ney. Rolê komelî ke cinî nêşkenê vajê nê û camêrdî cinîyan gênê, bi nê çibenokî binhişmendîya qeçekan de awan beno. Kitabê dîyinî de zîwanêko zayendperest ameyo şuxulnayîş.

Her di kitabanê dersan de metnan mîyan de û resiman de cinî û camêrdî bi çî nisbetî ameyê dîyene Tablo 1. de ameyo dîyarkerdiş:

Tablo 1: Metin û resiman de nîsbetê asayîş û qiseykerdişê cinî û camêrdan

Kurdî 5 Zazakî		Mektebo Miyanin Zazaki Kitabê Musnayîşi	
Kênekî	Lajekî	Kênekî	Lajekî
55	106	95	124

Kitabê yewinî de 55 nîgarê (figür) cinîyan û 106 nîgarê camêrdan ameyê resimkerdiş. Kitabê dîyinî de 95 nîgarê cinîyan û 124 nîgarê camêrdan ameyê resimkerdiş. Kitabê dîyinî de hûmarê cinîyan zî camêrdan zî goreyê kitabê yewinî hîna vêşî yê labelê her di kitaban de zî hûmarê camêrdan hûmaranê cinîyan ra vêşêrî yê.

Her di kitabanê dersan de goreyê zayendîyî vilabîyayîşê gure û meslekan Tabloyê 2. de ameyo dîyarkerdiş:

Tablo 2: Goreyê zayend resîm û metnan de vilabîyayîşê gure û meslekan

Kurdî 5 Zazakî		Mektebo Miyanin Zazaki Kitabê Musnayîşi	
Kênekî	Lajekî	Kênekî	Lajekî
Wendekar	Wendekar	Wendekar	Wendekar
Hemşîra	Berber	Keyver	Mamoste
Doktor	Doktor	Mamosta	Citkar
	Nanpewj	Doktor	Şiwane
	Wetayê dêsan	Mîmar	Deyîrbaz
	Gîşekar		Nanpewj
	Deyîrbaz		Mişag
	Pêşkêşkarê sîrkî		Asinger
			Solderz
			Necar
3	8	5	10

Her di kitaban de gure û meslekî goreyê cinî û camêrdan ameyî cîgêrayîş. Sey netîce vejîya orte ke kitabê yewinî de cinî 3 gureyê cîyayî kenê labelê camêrdî 8 meslekê cîyayî kenê. Kitabê dîyinî de cinî 5 gureyê cîyayî kenê labelê camêrdî 10 meslekê cîyayî kenê.

Her di kitabanê dersan de zayendîyo ke beşê keyeyî mîyan de aseno Tablo 3. de ameyo diyarkerdiş:

Tablo 3: Her di kitabânê dersan de zayenda komelkî ya ke beşê keyeyî mîyan de asena

Kurdî 5 Zazakî	Mektebo Miyanin Zazakî Kitabê Musnayîşi			
	Kênekî	Lajekî	Kênekî	Lajekî
Şamî pewtiş	–	–	+	–
Debara keyeyî	+	+	+	+
Spor kerdiş	+	+	+	+
Bîsiklet, erebe ramitiş	–	+	–	+
Mûnayene	–	–	+	–
Perwerde girewtiş	+	+	+	+

Zayenda ke beşê keyeyî mîyan de asena seba her di cînsan, her di kitabânê dersan de seyyewbînan nîyo. Kitabê yewinî de pewtişê şamî seba her di cînsan zî nêaseno, labelê kitabê dîyinî de cinî şamî pewjenê û camêrdî nêpewjenê. Kitabê yewin de kênekê ke bîsiklet yan zî erebe ramenê nêasenê labelê lajekî bîsiklet û erebe ramenê. Kitabê dîyinî de zî eynî hawa esto û kênekî erebe nêramenê labelê lajekî erebe ramenê. Kitabê yewinî de mûnayene seba her di cînsan zî nêaseno labelê kitabê dîyinî de cinî mûndîşî kenê û camêrdî nêmûnenê.

Her di kitabânê dersan de zayendîyo komelkî hetê dirûvî ra senîn aseno Tablo 4î de ameyo dîyarkerdiş:

Tablo 4: Hetê dirûvî ra zayenda komelkî ya ke her di kitabanê dersan de asena

	Mektebo Miyanin Zazaki Kitabê Musnayîşi			
	Kênekî	Lajekî	Kênekî	Lajekî
Pakî	-	-	+	-
Çiyê xemlî	+	-	+	-
Şuxulnayîşê rengê pembeyî	+	-	+	-
Şuxulnayîşê rengê kewe	+	+	+	+
Poro derg	+	-	+	-
Poro kilm	+	+	+	+
Pantol	+	+	+	+
Sere girewtîş	-	-	+	-

Metn û resimê her di kitaban ameyî cîgêrayîş seba ke zayenda komelkî ke her di kitabanê dersan de ca girewto bêro vînayîş. Kitabê yewinî de kam pakîya keyeyî keno nêaseno labelê kitabê dîyinî de cinî pakîya keyeyî kenê. Kitabê yewinî de û dîyin de lajekan xemlî nêkerdê xo ya û xo nêxemilnayê labelê kênekan xo xemilnayo. Her di kitaban de zî kênekî bi poro kilm asenê labelê lajekî bi poro derg nêasenê. Kitabê yewinî de kênekî bi sere girewte nêameyê resimkerdiş labelê kitabê dîyinî de kênekî bi sere girewte ameyê resimkerdiş. Her di kitaban de zî kênekî bi rengê keweyî ameyê resimkerdiş labelê lajekî bi rengî pembeyî nêameyê resimkerdiş.

Her di kitabanê dersan de zayenda komelkî ziwani mîyan de senîn ameyo şuxulnayîş Tablo 5. de ameyo dîyarkerdiş:

Tablo 5: Hetê zıwanî ra zayenda komelkî ya ke her di kitabânê dersan de asena

Kurdî 5 Zazakî	Mektebo Miyanin Zazaki Kitabê Musnayîşi
	“Azan vendeno nımac nêkeno, cini geno mare nêkeno.”
	“Cayê camerdî cor dı beno. Cayê cahili cêr dı beno.”
	“Dadiya Berfîn pê awa sabunın keye pak kerden.”
0	3

Çekuye, cumle, vateyê verênan ê yê ke her di kitabân de estê ameyî analîz kerdene û dîyar bî ke kitabê yewinî de qet qiseyê zayendperest nêasayê labelê kitabê dîyini de hîrê finî qiseyê zayendperest ameyê şuxulnayîş.

109

Her di kitabânê dersan de zayenda komelkî mekanî mîyan de senîn ameyo şuxulnayîş Tablo 6. de ameyo dîyarkerdiş:

Tablo 6: Hetê mekanî ra zayenda komelkî ya ke her di kitabânê dersan de asena

	Kurdî 5 Zazakî		Mektebo Miyanin Zazaki Kitabê Musnayîşi	
	Kênekî	Lajekî	Kênekî	Lajekî
Keye û derûverê keyeyî	10	22	28	26
Wendegeh û derûverê wendegehî	2	5	9	13
Teber	21	41	18	33

Her di kitabânê dersan de nisbetê şuxulnayîşê cinî û camêrdî mekanî de Tablo 6. de ameyo analîzkerdiş. Dîyar o ke her di kitabânê dersan de zî lajekî tewr vêşî

mekanê teberî de û cinî zî tewr vêşî mekanê zereyî de ameyê xêzkerdiş. Hûmarê cinîyan nê hîrê meknan de yanî keye, wendegeh û teberî de, her di kitaban de zî goreyê camêrdan kêmi yê.

Peyniye

Goreyê neticeyanê nê cigêrayîşî, figurê cinî û camêrdan ê yê ke nê her di kitabanê dersan de ameyê şuxulnayîş, meknan de, bi rayîrê ziwani, hetê durûvî ra, hetê karbeşîyê keyeyî ra, goreyê zayenda komelkî ameyê awankerdiş. Hûmarê cinî û camêrdan seyyewbînan nîyê û camêrdî cinîyan ra hîna vêşî ameyê resimkerdiş. Cinî tewr vêşî sey mamosta û maye ameyê resimkerdiş. Lajekî bi top, çuwe û ûsn. ameyê dayîş û kênekî zî bi bendik, veyveke ûsn. ameyê resimkerdiş. Teber de camêrdî cinîyan ra hîna vêşî ameyê cadayîş.

Kitabê dîyini de hem bi rayîrê resiman hem zî bi rayîrê metnan fikirîyayîşê zayendperestî newedîla awan bîyo û rolê ke komelî dayê cinî û camêrdan ser, nê kitabî de ameyê şuxulnayîş. Lajekî palkursîyan ser o ronîşenê û cinî zî erdo ronîşenê yan zî pay ser o vinderde yê. No kitab seba qeçanê 9-10 serreyan ameyo hadire kerdene û qeçê ke nê serran de yê hîna hunerê fikirîyayîşê razberî qezenç nêkerdê û coka zanayîşê ke malbatî ra yan zî wendegehî ra gênê sey zanayîşê raşt û mutleq qeçul kenê û no zanayîş hişmendîyê înan de roşeno. Zayendperestî nê kitabî de hem bi hawayêko dîyayîşkî û hem zî bi estanik û vateyê verênan ameyo dayîş. Nê kitabî de ziwaneke zayendperest ameyo şuxulnayîş.

Netîceyê tehlîlkerdişê nê her di kitaban de ameyo fehmkerdiş ke nîgarê qeçekan û pîlan ê meknan de ameyê resimkerdiş ke goreyê qalibanê zayenda komelkî ameyê awankerdiş. Qeçekî û pîlî reyna goreyê qalibanê zayenda komelkî, yewbînan reyde ameyê cadayîş û qeçekî û pîlî bi faelîyetanê goreyê zayenda komelkî ameyê beşkerdiş. Ame dîyayîş ke kênekî goreyê lajekan hîna tena ameyê resimkerdiş û berpirsiyariyê mayebîyayîşî zaf finî ameyo dûpatkerdiş. Ame tespîtkerdiş ke karbeşîyo keyeyî mîyan de reyna goreyê zayenda komelkî ameyo dewamkerdiş. Hem metnan mîyan de û hem zî resiman de lajekî hîna aktîfî yê û kênekî pasîf ameyê mojnayîş.

Çimeyî

- Aktaş, G. (2011). Farklı sosyoekonomik ve kültürel özelliklere sahip ailelerde kız çocuklarına ilişkin aile içi kültürel tanımlamalar. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: HÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Asan, Hatice T. (2010). Ders kitaplarında cinsiyetçilik ve öğretmenlerin cinsiyetçilik algılarının saptanması. *Fe Dergisi: Feminist Eleştiri*, Ankara, (66-74).
- Başar, K. (2014). Farklı Yönleri İle Cinsel Kimlik: Bedensel Cinsiyet, Cinsiyet Kimliği, Cinsiyet Rolü Ve Cinsel Yönelim. *Toplum Ve Hekim Dergisi*, Ankara, (245-251).
- Dökmen, Z. Y. (2004). Cinsiyet kalıp yargılarının ve cinsiyet rollerinin sonuçları. *Toplumsal cinsiyet*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

- Helvacıođlu, F. (1996). Ders kitaplarında cinsiyetçilik. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kalıpcı, G. (2008). İlköğretim 1998 ve 2004 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programlarına Göre Yazılmış 4.ve 5. Sınıf Ders Kitaplarının Öğrenme Anlayışları, İçerik ve Kullanılabilirlik Açısından Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: MÜ. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kırkan, A. (2020). Zazakî de Zayend. Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi, Bingöl, (141-167).
- Millett, K. (2011). Cinsel Politika (Sexual Politics). S. Selvi (çev). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Özaydınlık, K. (2014). Toplumsal cinsiyet temelinde Türkiye’de kadın ve eğitim. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, (33), Ankara, (93-112).
- Sayılan, F. (2012). Toplumsal cinsiyet ve eğitim. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Tan, M. (2000). Eğitimde kadın erkek eşitliği ve Türkiye gerçeđi, kadın erkek eşitliğine doğru yürüyüş. Eğitim, Çalışma yaşamı ve siyaset. Ankara: TÜSİAD Yayınları.

NUŞTOXÊ ÇIMEYANÊ TEWR VERÊNANÊ KIRMANCKÎYAN Û NUŞTEYÊ ÎNAN (1798-1903)*

Veysel YILDIZHAN¹

KILMNUS

Na xebate, seba tesbîtkerdiş û dayîşşinasnayîşê nuştox û nuşteyanê kirmanckîyan (zazakîyan) yê tewr kehenan ra amade bîya. Nê metnê kehenî mabênê serranê 1798î û 1903yî de nusîyayê yan zî weşanîyayê. Bi na xebate seyrê nusîyayîşê kirmanckî peynîya seserra 18. ra heta destpêkê seserra 20. teqîb beno. Nuştoxanê nê metnan ra di kesî kirmanckî, ê bînî rûs, alman, îngiliz û bulgar ê. Çekuyê ke nê metnan de yê, firsend danê ke mintiqayê nê nuşteyan ca bibê, alfabe yê ke heta ewro seba nuştîşê kirmanckî şuxilîyayê bivînîyê û vurîyayîşê înan zîwanê ewroyî reyde bidîyo pêver. Labelê seba ke kirmanckî hem hetê sîyasî ra wayîrê merkezanê berde waman nêbîyî, hem zî zîwanê xo manaya kamîle de nêşayî bikerê zîwanê nuştîş û edebîyatî, metnê mendeyê ke nika destê ma de yê hîna vêşêr hetê orîyantalîstan ra amade bîyê. Na rewşe zî hem resayîşê çimeyan de zehmetî vejena hem zî seba xebetêka diakronîke teqîbkerdişê prosesêkê bêbirîyayîşî nêdana dest.

Kildçekuyî: Metnê verênî, xebatê orîyantalîstan, metno tewr verên, alfabe yê kirmanckî (zazakî), nuştoxê kirmanckî (zazakî).

The Writers of the Oldest Sources in Kirmanckî and Their Writings (1798-1903)

ABSTRACT

This study is prepared with the aim of identifying and introducing the earliest texts in Kirmanckî (Zaza) language and their authors. These texts were written or published between 1789 and 1903. With this study, the course of Kirmanckî language writing is studied from the end of the 18th century to the beginning of the 20th century. Two of the authors of these texts are Kirmanckî, while the others are Russian, German, British and Bulgarian. Thanks to the words in these texts, the regions to which the texts belong can be determined, the alphabets used for writing in Kirmanckî language until now can be seen and the changes of the words can be compared with today's language. However, since the Kirmancks both have not been able to have their own ongoing political centers and could not make their language that of writing and literary in its fullest sense, the remaining texts were prepared mostly by orientalist. This situation both causes difficulties in accessing resources and does not give an opportunity to follow an uninterrupted process for a diachronic study.

¹ Zanîngeha Dicleyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî, Xwendekarê Doktorayê, vyildizhan@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0002-0419-2789>

* Seba ke arşivê xo ra çimeyê muhîmî dayî, tim bi dildarî fikrê xo vatî û rayîr mojna mi, ez Mamosta Malmîsanîjî rê sipas kena. Keyeyê ci awan bo.

Article Type/Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 14.07.2020

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 28.10.2020

Doi: 10.35859/jms.2020.769689

Keywords: Old texts, studies of orientalist, the oldest text, Kirmanccian (Zaza) alphabets, Kirmancc (Zaza) authors

En Eski Kirmancca Metinlerin Yazarları ve Yazıları (1798-1903)

ÖZ

Çalışma en eski Kirmancca (Zazaca) metinlerin ve yazarlarının tespit edilmesi ve tanıtılması amacıyla hazırlanmıştır. Metinler 1789 ile 1903 yılları arasında yazılmış veya yayınlanmıştır. Çalışma ile Kirmancca yazının seyri 18. yüzyılın sonunda 20. yüzyılın başına değin takip edilmektedir. Metinlerin yazarlarından ikisi Kirmanca diğerleri ise Rus, Alman, İngiliz ve Bulgardır. Metinlerde bulunan sözcükler sayesinde metinlerin ait oldukları bölgeler tespit edilebilmekte, bugüne kadar Kirmancca yazım için kullanılan alfabeleri görülmekte ve değişimlerini bugünün diliyle karşılaştırılabilmektedir. Fakat Kirmancca hem devam edegelen siyasi merkezlere sahip olamamaları hem de dillerini tam anlamda yazı ve edebiyat dili yapamadıklarından şimdiye kalan metinler daha çok oryantalistler tarafından hazırlanmışlardır. Bu durum hem kaynaklara ulaşma noktasında sıkıntı çıkardı hem de diakronik bir çalışma için kesintisiz bir süreci takip etme fırsatı vermedi.

Anahtar Sözcükler: Eski metinler, oryantalistlerin çalışmaları, en eski metin, kirmancca (zazaca) alfabeler, kirmancca (zazaca) yazarlar.

Destpêk

Ziwano nuştekî maneno meseleya Gîlgamêşî. Seke yeno zanayîş herçend Gîlgamêş bi xo bimiro zî nuşte, bêmergî û cawîdanî daye efsaneya ey. Bikilmî nusîyayîş seba yew ziwani enstrumanêko winasî yo ke bi îşaretanê bêvengan, ê ziwani ganî verdano. Bi sembol û xêzan vengê ziwani çarnenê reşbelean û heta ke yewna fek yan hîş veng bido înan, manenê. Ziwane ke nusîyayê, xo dima tena rîpelanê murekebinan ney, yew kultur zî verdanê. Benê çimeyê xeylê beşanê zanayîşan. Wesîqeyê mendeyî pêro, dewlemendiya ziwani û prosesê vurîyayîşê ê ziwani anê verê çimanê wendoxan. Ma şenê nê nuşteyanê mendeyan sey muzeya ke tede çekuyê seserran estê, texeyul bikê.

Nuştiş zî sey xeylê hewcedariyan reyna bi destê însanan seba tekilîyanê rojaneyan dest pêkerd. Nuşteyê tewr verênê ke qet nêmanenê nuşteyanê ewroyênan Îsayî ra ver hezarserra IV. ra mende yê ke nê tabletê kîlênî zêdeyêrî derheqê dayîş-girewtîşê bazirganane de seba qeydê hesabî amade biyê (JEAN, 2018: 13). Dima vera-vera hem sîtilê nuştişî şeklêko bîn girewt hem zî hacetê ke seba nuştişî yenê xebitnayîşî vurîyayî. Ma ewro xeyrê nuştiş û nuşteyan tufananê pîlan ra heta meselayanê eşqanê verênan hayîdar benê û ewro êdî mecrayê xo bivurno zî nuştiş û nuşte, însanan reyde tekilîyanê ma rê hetkarîya xo de berdewam ê.

Kurdan key û çira dest bi nuştişî kerd, hewna bipêroyî dîyar nîyo. Seba ke kurdî welatêkê hera û mintiqayanê yewbînan ra îzoleyan de ciwîyenê û lehçeyê înanê cîyayî estê, mabênê xo de çî ziwaneke muşterekî ser o konsensusêk viraşto çî zî nuştişê xo kerdo yew. Her lehçe warê xo de û mecraya xo de herikîyayo û resayo ewro.

Kirmanckî de metnê tewr verênî ser o tayê munaqeseyî estê. Goreyê cigêrayîşanê ma, lîtareturê kirmanckî de metno tewr verên serra 1798î de nusîyayo. No metn hetê Sultan Efendî ra ameyo nuştiş labelê xercê di rîpelanê nêzdîyê se çekuyan, destê ma de nê metnî ra taba çin o û çîyê ke ma derheqê nê metnî de zanênê, ma înan meqaleyê Mustafa Dehqanî ra musenê û çî heyf ke o bi xo na xebata xo pey de nêvîndeno û metnê orîjînalî nêvejeno verê cigêrayox û mereqdaran. Eke ma seba ke bi şik û şubheyî nê metnê Sultan Efendî hetêk a ronê, metno tewr verên destê Peter Lerchî ra serra 1856î de amade bîyo ke nê metnî zî fekê mehkumanê Roslawî yê kurdanê ke herbê Qırım de kewtê destê rûsan ra ameyê arêdayîş. 1856 de yewna metno ke tede çekuyê kirmanckî estê, weşanîyaya; xebata Robert Gordon Lathamî. Ey ra dima ma şenê nameyanê nuştox û amadekeran wina rêz bikerê; Otto Blau (1862), Petko Slaveykov (1872), Ehmedê Xasî (1899) û Albert Von Le Coq (1903). Seba ke na xebate mabênê serranê 1798î û 1903yî de sînorke de ya, ma do tena bala xo bidê nê serran.

Nê çimeyî bi alfabe yanê cîyayan nusîyayê û amancê nuştişê înan zî bipêroyî eynî nîyo. Cora na meqale de ma do beşê yewinî de goreyê nuştoxanê nê nuşteyan tesnîfêk virazê û nê xebatan bidê şinasnayîş. Beşê dîyînî de zî ma do alfabe yê nê metnan bi nimuneyan sey tabloyî bidê.

1. Nuştoxê Çimeyanê bi Kirmanckîyan (Zazakîyan) û Nuşteyê Înan

1.1. Sultan Efendî (?-?)

Çimeyo tewr verên ê kirmanckî hetê Sultan Efendî yanî Îsa Beg bin ‘Elî’ ra serra 1798î de nusîyayo. No metn di "meqale"yan ra virazîyayo û derheqê elewîti û şarê Dêrsimî de yo. No metn seba ke heta ewroyî temamen nêweşanîyayo û ma tena mîyanê meqaleya Mustafa Dehqanî de derheqê ey de melûmatan vînenê, biguman o. Goreyê Dehqanî, Sultan Efendî yew şîyo ke bi ihtîmalê girdî binê tesîre mezhebanê îmamî (Îmāmî) û xalî (Ghālî) de mendo (Dehqan, 2010). Seba ke meqale de metnê Sultan Efendî ra nêzdîyê 98 çekuyî neql bîyê û goreyê tarîxî metno tewr verên no yo, ma zî na xebata xo de ca da nê metnî. Labelê ganî merdim bi ihtîyat nêzdîyê nê metnî bibo. Alfabe yanê metnê Sultan Efendî alfabe yanê erebkî ya. Çekuyanê kirmanckîyan yê Sultan Efendî ra fehm beno ke ey kitabê xo bi fekê mintiqaya Sêwregî-Çêrmûge nuşto.² M. Dehqanî meqaleya xo de destpêk û peynîya nê metnî ra di rîpelî neql kerdê. Nê metnan ra peynîya metnê yewinî (r. 11) de, di satirî kirmanckî yê. M. Malmîsanij û Ahmet Kirkanî nê di satirî herfanê erebkî ra açarnayî herfanê latînkî. Uca wina nuşte yo:

"Kitabê Sultan Efendî ra gor[ê?] muqeddîme[,] şagirdê Sultan ci ra pers kenê[,] manê[?] na mesela çik o[.] O cewab dano[,] hetta sîrrê hukumranîya xo şima rê keno eyan >>>>>³ ke şima bizanê ...⁴ ke mesela ...⁵ ke ...⁶ "

² Çekuya "çiçi" seba fekê Sêwregî çekuyêka spesîfik a.

³ Eslê metnî de, tiya de îşaretê winasî estê.

⁴ Tiya de yew çekuye nêwanîyaye.

⁵ Tiya de di-hîrê çekuyî nêwanîyayê.

⁶ Tiya de hîrê -çar çekuyî nêwanîyayê.

Seke ma cor ra zî va bişikbîyayîşê nê metnî de semedo tewr muhîm o yo ke destxeto orîjînal destê ma de nîyo. Labelê çend semedê bînî zî estê ke nê metnî ser o guman virazenê. Înan ra yew goreyê metnê açarîyayeyê tirkî (Dehqan, 2020: 7) de û destxetê rîpelê peyênî de bi nameyê "Osman Efendî" yewî ra behs beno û vajîyeno ke o yo ke meqaleya nê metnî ya dîyine nuşta, nameyê ci Osman Efendî yo. Labelê eynî cayê metnê orîjînalî rîpelê 301î yê bi îngilizkî de herinda "Osman"î de "Sultan" esto. Gelo tercume, metnê orîjînalî ra hîna rast o? Heto bîn ra metnê îngilizkî de nameyê "Usman Farali" vêreno ke eynî name rîpelê 4î de qîsmê tirkî de zî esto û ci ra sey pîrê elewîyan behs bîyo. Eceba no Osman û Usman Farali yo ke ma cor ra behsê ey kerd eynî yê? Bi nê melumatan perso esasî zî no yo ke nameyê "Usman/Osman"î mîyanê elewîyan û şîyan de nêno pîranayene. Gelo 200 serrî verî senî nameyê pîrê elewîyan yan zî nuştoxê înan "Osman" bîyo?

Persêko bîn zî derheqê peydakerdişê metnî de yo ke M. Dehqan vano no metnî hetê yew mucelîdê dîyarbekirîjî ra doz bîyo û nameyê ey Mehmet Yıldız o. Goreyê cigêrayîşan Dîyarbekir de bi nameyê nameyê Mehmet Yıldızî di mucelîdî estê ke ê her di zî ne no metnî dîyo ne zî na mesele ra xeberdar ê.⁷ Perso peyên zî behsê kitabêkî de yo ke M. Dehqan vano Sultan Efendî bi nameyê Tarîxê Îslamî kitabêko hîrê cîldan nuşto. Reyna goreyê cigêrayîşan çimeyêko winayên heta ewroyî ca nêbîyo, xora M. Dehqan bi xo zî dudil o û çimeyê ney nêmojneno kesî.

1.2. Dr. Robert G. Latham (1812-1888)

Çimeyo dîyin hetê Dr. Robert G. Lathamî ra serra 1856î de amade bîyo. Latham Billingboroung, Lincolnshire de maya xo ra bîyo. Etnolog û filologo îngiliz o. (Lee, 1862: 168). No metnî eslê xo de listeya çekuyan a ke hetê Dr. H. Sandwithî ra neql bîya. Seba ke behsê ey beno derheqê Dr. Humphry Sandwith (1822–1881) de vajîyayo, la eslê ey Bridlington ra yo (Ward, 1884: 2). Arteşa Birîtanya de doktor o û serra 1849î de wezîfeyê serhekîmî ya yeno İstanbul (Ward, 1884, s. 25) û dima zî seba wezîfeyê xo yê hekîmî gama ke ver bî Musilî şîno, rayîrê ey keweno mintiqayanê Kurdistanî. (Ward, 1884: 43) Na liste tewr verî serra 1980î de bala kurdan anta û kovara *Süreçî* de weşanîyaya. (Ward, 1884: 43) Dima eynî serre kovara Tirêjî de hetê Roşan Bariçekî (M. Malmîsanij) ra tayê rastkerdişan reyde reyna weşanîyaya. (Bariçek, 1980: 38-42) Wexto ke kovara Tirêjî de weşanîyaya, nameyê nuştayî çape de "1980' DI ZAZAKI" nusîyayo, labelê mîyanê metnî de tarîx sey kovara yê *Süreçî* 1860 nusîyayo. Kovara *Süreçî* de çapa 1860î ya na liste sey çimeyî mojîyaya labelê eslê xo de na liste serra 1856î de weşanîyaya. (Latham, 1856: 40-42) Alfabeya na liste latînkî ya û goreyê îmlyê îngilizkî nusîyaya. Goreyê nuştîşê ey, Dr. Humphry Sandwithî nê çekuyî fekê "yew kurdê eşîra zaza"yî ra arê dayê. (Latham, 1856: 40) Labelê derheqê mintiqaya arêdîyayîşî ra behs nêkeno. Roşan Bariçek zî goreyê vatişê çekuyan

⁷ Çimeyo Fekkî: Bilal Zilan, 13.07.2020

vano ke nê çekuyî tebere mintiqaya Dêrsîmî ra arêdîyayê. (Bariçek, 1980: 38) Goreyê tayê çekuyan merdim şeno vajo ke nê çekuyî mintiqaya Sêwregi yan zî Çêrmûge ra arê biyê.

1.3. Peter Lerch (1827-1884)

Çimeyo hîrêyîni hetê Peter Lerchî (Пётр Иванович Лерх) ra serranê 1856/57/58î de amade biyo. Peter J. A. Lerch yan Peter I. Lerch kurdnaso namdar, etnograf, arkeolog o. (Tikhonov, res. 2020) Nê warî de tena kirmanckî ser o ney, kurmanckî ser o zî xebitîyayo. Mabênê serranê 1856-1879î de Petersburg de kitabxaneyê unîversîteya San Petersburgî de xebitîyayo. (Tikhonov, res. 2020) Serra 1850î de Akademîya Zanistî ya Qiraliya Rûsya de beşa Tarîx-Ziwannasîye de wendo. Verî bala ey zıwan û edebîyatê fariskî, efsaneyanê Îranî û sanskrîtîki ser o beno. La dima vînenê ke no war zaf hîra yo, coka vera-vera warê îranolojî de xebata xo kurdan ser o keno xorî. Xebata ey a tewr verêna ke kurdan ser o ya “Eşîrê Kurdanê Îranî” ya. Ê deman de seba ke tayê zanayeyî Kurdan û Xaldîyan (Keldanîyan) girêdayeyê yewbînan vînenê û îdîa kenê ke kokê înan yew o, Lerch zî na rêçe teqîb keno. (Kuriş, Bihar 2013: 53) Demo ke mabênê Împeretoriyanê Rûsya û Osmanîyan de cengê Qirimî beno, eskerê Rûsya tayê kurdan zî hêsîr gênê û berpîrsîyarê Rûsya înan benê Roslawl ke qezaya wîlayetê Smolonskî biye. Mîyanê nê kurdanê hêsîran de hem kirmanckî hem zî kurmanckî estbenê. (Kuriş, 2013: 54) Lerch şino Roslawl û fekê nê hêsîran ra materyalanê kirmanckî û kurmanckî arê dano. Keso ke Lerchî qiseyê eyê kirmanckî nuşte, Kasan (tirkî: Günköndü) ra Hesên biyo. (Lerch, 1857a: XIV, XXI) Kasan, mintiqaya Sîwanî (tirkî: Selvi) de yew dew a ke mabênê erdê Dara Hênî û Palîyî de ca gêna. Verê, resmîyet de Sîwan nahîyeya Palîyî biya (T. C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, 1968: 695), serra 1936î de hetê idareyî ra biya nahîyeya Dara Hênî. (Şaşmaz, 2014: 86) Dima, goreyê qanûnê (Resmî Gazete, 2014: 41) ke serra 2014î de vurîya, hetê idareyî ra bi dewe. Seba ke serra 2012î de dewî hetê idareyî ra biyî taxî (mehlayî) (Resmî Gazete, 2012:1), Kasan zî nika resmîyet de sey yew taxe girêdayeyê qezaya Dara Hênî ya. Lerch verî ke nê materyalan biweşano, serra 1856î de kovarêk de derheqê na xebata xo de raporêk weşaneno. (Lerch, 1857b: 83-85) Dima nê materyalan verî bi rûskî sey 3 cîldan (Лерх, 1856/57/58) dima zî bi almankî sey 2 cîldan weşaneno. Çapa almankî ra cîldo yewin serra 1857î (Lerch, 1857a) de, cîldo dîyin zî serra 1858î de ginayê çape ro (Lerch, 1858). Ma na xebata xo de çapa almankî sey çimeyî qebul kerde. Alfabeya nê metnî alfabeya latînkî ra virazîyaya û seba ke ahenganê fonetîkan zî bido, bi îşaretanê cîya-cîyayan nusîyaya. Metnanê Lerchî ser o hetê Mehmet Aslanoğulları ra zî xebatêk ameya amadekerdiş. (Aslanoğulları, 2014)

1.4. Petko Slaveykov (1827-1895)

Çimeyo çarin hetê Petko Slaveykovî (Петко Славейков) ra serra 1872yî de amade biyo. Petko Slaveykov, Velîko Tîrnovo (kirm. Tîrnovaya Girde, tr. Büyük Tîrnova) de maya xo ra biyo. Nuştox, mîletperwerê bûlgaran û rojnamevano bûlgar o. (slovo.bg, res. 2020) Wexto ke editore rojnameyê *Çitalişeyî* beno serra

1872yî de, badê ke efê menfîyanê hedîseya *Ziştovi* vejîyeno, o nê menfîyan ra derheqê Dîyarbekirî de xeylê melumatî arê dano û înan sey meqale weşaneno. Êdî ma nêzanenê qenaetê ke ez o nika neql bikerî fikrê ey ê yan yê menfîyan ê, labelê bi kilmî vano ke zîwanê kurdan û zîwanê slavkî yê verênî de xeylê nêzdîyîye esta û bitaybetî zî fekê kirmanckî yê kurdkî de. Tayê çekuyî verê kirmanckî ra (çend teneyî zî kurmanckî ra) neql kerdê nuştê, dima miyanê parantezan de bûlgarkîya înan nuştê. Alfabeya na liste kîrîlî ya û goreyê îmlaya bûlgarkî nusîyaya. Çekuyanê na liste ra fehm beno ke çekuyê kirmanckî û kurmanckî kewtê têmîyan. (Yildizhan, 2019: 10)

1.5. Dr. Otto Blau (1828-1879)

Çimeyo pancin hetê Dr. Otto Blauyî ra serra 1862yî de amade bîyo. (Blau, 1862: 607-627) Blau Saksonya de maya xo ra bîyo. (Ernst, 1879: 443) Oryantalîst û seyaho alman o. (Hantzsch, res. 2020) Na xebate eslê xo de eşîranê kurdan ser o ya, labelê cayo ke eşîranê Dêrsimî ser o melumat dîyayo fekê Dêrsimî ra zî listeyêka çekuyan îlawe bîya. (Blau, 1862: 627) Alfabeya na liste alfabeya latînkî ya û çekuyî goreyê îmlayê almankî nusîyayê. Seba ke meqaleya xo de Blau bi xo zî îşaretê Quzelçan/Qozlîçanî⁸ keno ma şenê vajê ke nê çekuyî fekê Dêrsimî ra arê dîyayê.

1.6. Ehmedê Xasî (1867-1951)

Çimeyo şeşin hetê Ehmedê Xasî ra serra 1898î de nusîyayo û serra 1899î de çap bîyo. (Uzun, 2013: 62) Ehmedê Xasî qezaya Lîcê ya Dîyarbekirî ra, dewa Hezanî ra yo. Serra 1863yî de maya xo ra bîyo û medrese de wendo. (Xasî, 1985: 75) Di serrî û di aşmî qezaya xo Lîcê de miftîyî kerda. (Lezgîn, 2009) Xasî erebkî, fariskî, tirkî û kurmanckî (Xasî, 1985: 75) zî zanayêne. Şîrê ey ê bînî zî estê û şîra ey a mulemma seba sewîyeya ey a edebîye bimojno muhîm a. (Kirkan, 2012: 59) Çekuyê ke Mewlîdê Kirdkî ra gêriyayê, eslê xo de xebata M. Malmîsanijî ya çapnêbîyayîye ra yê ke ey bi xo seba na xebate arşîvê xo ra dayî. Metnê mewlîdî bi terzê mesnewî nusîyayo û sey Mewlîdê Nebî (Xasî, 1985: 75) û Mewlîdê Kirdkî (Xasî, 2013) name beno û edebîyatê kirmanckî de metno edebî yo tewr verên o. (Uzun, 2013: 62) Mewlîdê Kirdkî pêro pîya 380 malikan û 760 rêzan ra yeno pê. 14 mebhese xo estê û bi weznê arûzî (fâilâtûn fâilâtûn fâilûn) nusîyayo. Fekê nê metnî fekê mintiqaya xo, yê Pêşê Kevirî yo. (Uzun, 2013: 62) Elîfbaya nê metnî alfabeya kurdkîya ke erebkî ra virazîyaya labelê nuştexî seba ke rehet biwanîyo bi xo zî tayê tesorufî kerdê. Peynîya Mewlîdî de wina vano: [...] Be'da nê bizanîn ma ferq kerdo beynatê “kaf”ê ‘erebî we ‘xeyrê ‘erebî bi hîrê nuqtan.[...] Zey “gişt” û “kişte”. (Xasî, 2013: 52)

1.7. Albert Von Le Coqî (1860-1930)

⁸ Quzîçan, nameyê qezaya Pilêmurî ya Dêrsimî yo kan o.

Çimeyo hewtin hetê Albert Von Le Coqî ra serra 1903yî de amade bîyo. Le Coq serra 1860î de Berlîn de maya xo ra bî, etnologo alman o. (Moeller, res. 2020) No metn zî sey metnê Lerchî seba ziwanî amade bîyo. Le Coq xebata xo mîyan de hîrê lehçeyanê kurdkî ra nimûneyî dayê. Xebata Le Coqî di cildan ra yena pê. Nê di cildan de metnê kurmanckî û babakurdî [sorankî] zî estê. Cîldo yewin bi herfanê alfabe ya kurdkîya ke erebkî ra virazîyaya, pê aye nusîyayo. (Le Coq, 1903a) Cîldo dîyin zî bi alfabe ya latînkîya ke hetê nuştoxî ra bi îşaretanê fonetîkan reyde virazîyaya, nusîyayo. (Le Coq, 1903b) Cîldê yewinî de bi nameyê “حكايت عمر ابن علي كوسا حكايت ابراهيم پاشا لفظي ظاظا” metnêko kirmanckî esto. No metn derheqê şerê osmanîyan û walîyê Misrî de yo. (Le Coq, 1903a: 72) Eynî metn bi nameyê “Hikayet Umer İbn Elî Kosa Hikayetê İbrahim Paşa Lafzî Zaza” çend cayanê xo ra teber cîldê yewinî ra latînzê bîyo û cîldê dîyinî de nusîyayo. (Le Coq, 1903b: 60) Seba na xebata eya erjaye Unîversîteya Kielî serra 1909î de doktoraya fexrîye daya ey. (Moeller, res. 2020) Le Coqî çend metnî bi Umer İbn [lajê] Elî Kosayî dayê açarnayîş. Yanî metnê kirmanckî yê nê di cildanê Le Coqî, goreyê kirmanckîya Umerê Elî Kosayî yê. Goreyê vatişê nê Umerî bi xo, o çêrmûgij⁹ o. Eşîra kosan ra yo. O wext hewtay û heşt serre yo û Şam de, taxa Salihîye de ronîşeno. (Le Coq, 1903b: 63-65)

1.8. Xebatê bînî yê ke Mabênê serranê 1798 û 1903yî de Amade Bîyê

Nê xebatan ra teber serranê mabênê 1865 û 1880î de xebatê ke tede kirmanckî ca girewto zî estê. Ma wexto ke na xebata xo kerdêne, ê xebatan ser o zî vindertî. Nê xebatan ra yewine xebata *Dr. Friedrich Müllerî* ya ke serra 1864î de kovarêka akademîke de weşanîyaya. Nameyê na xebate *Beiträge zur Kenntniss der neupersischen Dialekte. III. Zaza-Dialekt der Kurdensprache* yo û na xebate de Müllerî bala xo daya grammer û morfolojîya kirmanckî. (Müller, 1865) Na xebate de Müllerî xebata Peter Lerchî ra îstifade kerdo. (Müller, 1865: 227)

Xebata dîyine hetê *M. Auguste Jabayî* ra amade bîya û hetê *M. Ferdinand Justiyî* ra serra 1879î de St. Petersburg de weşanîyaya Nameyê na xebate *Dictionnaire Kurde-Français* o û nuşteyêko bi kurdkî-firanskî yo. Na xebate de çekuyê kirmanckî manaya xo ya firanskî reyde rêz bîyê. (Jaba & Justi, 1879) Na xebata Jaba & Justi de zî çekuyê kirmanckî xebata Peter Lerchî ra gêrîyayê. (Jaba & Justi, 1879: XIV)

Xebata hîreyine hetê *Ferdinand Justiyî* ra serra 1880î de St. Petersburg de ginaya çape ro. Nameyê na xebate *Kurdische Grammatik* a û ca bi ca seba ke lehçeyanê kurdkî bidê têver, tede çekuyê kirmanckî zî peyda benê. Ma na xebate de zî vînenê ke *Justi* çekuyê kirmanckî xebata Peter Lerchî ra girewtê. (Justi, 1880)

Nê her hîrê xebatan zî seke ma cor ra zî vato xebata Peter Lerchî ra îstifade kerda û coka eke yew xebata newîye ra zafêr sey çimeyê dîyinî bêrê hesibnayîş, xelet nêbeno. Aye ra ma nê xebatan ra çekuyê nêgirewtî, labelê seba ke nê zî ê serran de ameyê kerdîş û bala xo daya kirmanckî ser, ma ê zî kontrol kerdî.

⁹ Çêrmûge qezayêka Diyarbekirî ya.

2. Alfabeyê Ke Nê Metnan De Şuxilîyayê

Nê 10 metnanê kirmanckî de hîrê alfabeyê cîyayî şuxilîyayê. Nînan ra Sultan Efendî û Ehmedê Xasî alfabeya erebkî; R. G. Lathamî, Peter J. A. Lerchî, O. Blauyî, A. von Le Coqî alfabeya latînkî; Petko Slaveykovî zî alfabeya kîrîlkî şuxilnayê. Ma do cêr ra bi tabloyan nê alfabeyan rêz bikerê. Nuşteyê Petko Slaveykovî ra teber, ma do alfabeyanê nuşteyanê bînan xebata *Bi Tarîxê Nusîyayena xo ya Tewr Kehene Çekuyê Kirmanckî (Zazakî) (1798-1903)* ra bigirê û neql bikerê. (Yildizhan, 2017: 21-30)

2.1. Herfê Nuşteyê Sultan Efendî û Mewlidê Ehmedê Xasîyî

Herfa Alfabeya Ewroyine ya Kirmanckî (Zazakî)	Sultan Efendî & Ehmedê Xasî	Afabeya Transkrîp- sîyonî ¹⁰	Nimûne	Wendişê Çekuye	Manaya Çekuye bi Tirkî
a	ا	a	ا از قس (r. 3)	ez qesem ... kena	yemin ederim
	ا	a	ا انخا (r. 2, 7)	ancax	ancak
	ه	a	ه (r. 6)	heta [heta]	-e dek
	ا	a ['a]	ا (r. 2, 4)	am ['am]	genel
b	ب	b	ب (r. 22)	berd	götürdü
c	ج	c	ج (r. 12, 16)	can	can
ç	چ	ç	چ (r. 2, 4)	çende	birkaç
d	د	d	د (r. 8, 12)	dare	ağaç

¹⁰ Goreyê transkrîpsiyonê M. Malmîsanijî.

e	ـ	e	اَسپار (r. 23)	espar	atlı
	ه	e	اَشْمَه (r. 17, 18)	aşme	ay (30 gün)
	ع	e [‘e]	عَرَبَه (r. 5, 12)	eceb [‘ecêb]	acaba
ê	ـ	ê	رُوحِ وَك (r. 16, 24)	rocêke	bir gün
	ي	ê	نِي (r. 19, 22)	nê	bu
	ـ	ê	سِيمَر (r. 17)	sêm	gümüş
	ه	ê	شِيمَا بِيَانَه (r. 11)	şima bizanê	bilesini z
f	ف	f	زَاف (r. 17, 24)	zaf	çok
g	گ	g	گِرَوَت (r. 11)	girot	aldı
	نَک	g	نِنَک (r. 2, 25)	linge	ayak
	گ	g	شَاغِرْت (r. 11)	şagirt	öğrenci
h	ه	h	هَمِه (r. 11, 25)	heme	hepsi
	ه	h	هَاز (r. 10)	haz	sevgi
	ح	h [h]	حَرَف (r. 7, 8)	harf	harf
i	ـ	i	چِرَا (r. 8)	çira	çira
î	ـ	î	اَبْتِدا (r. 2)	îbtîda	başlam a
	ي	î	پِي (r. 10)	pî	baba
	ب	î	جِنِب (r. 10)	cînî	kadın

	ا	î	(r. 19) جِنِب	cîni	kadın
	ء	î	(r. 19) كِرْدِي	kirdî	Kırman cca (Zazaca)
	اِي	î	(r. 10) اِيْتَا	îta	bura
	ء	î [’î]	(r. 7) جَزِيءٌ	cuzi [cuz’î]	azıcık
j	ژ	j	(r. 18) مُجْدِيَانِ	mujdyane	müjde
k	ك	k	(r. 10) مَكْس	eks [’eks]	akis
l	ل	l	(r. 8, 11) شَكْل	şekl	biçim
m	م	m	(r. 2) مَا	ma	biz
n	ن	n	(r. 3, 6) نَام	name	isim
o	و	o	(r. 16) دَوْر	dor	çevre
	لَو	o	(r. 11) لَو	o	o
p	پ	p	(r. 12, 22) رِه پاپ	pey	arka
q	ق	q	(r. 22) قَبِج	qic	küçük
r	ر	r	(r. 2, 6) رَا	ra	-den
s	س	s	(r. 8, 25) سِر	ser	üst
	ص	s [ş]	(r. 16) صِيْد	seyd [şeyd]	av
	ث	s [ş]	(r. 23) اَشْر	eser [eşer]	iz (nişan)
ş	ش	ş	شَشْ اَشْمَه	şeşaşme	altı aylık

t	ت	t	(r. 18) تَافِلْ	tavil	aniden
	ة	t	(r. 5, 12) بِرْكَة	bereket	bereket
	ط	t [t̤]	(r. 28) بَاطِلْ (r. 21)	batil [batil]	batıl
u	ـ	u	دُنْيَا (r. 4, 4)	dunya	dünya
	ـ	u [‘u]	عَمَانْ (r. 9)	uman [‘uman]	büyük deniz
	وو	u	دُووژْمَنْ (r. 9)	dujmin	düşman
û	و	û	جَاسُوسِيْ (r. 16)	casûsî	casuslu k
v	ف	v	هَهْفَالِ (r. 5, 16)	heval	arkadaş
	و	v	وَر (r. 10)	ver	önce
w	و	w	سَرْوَر (r. 9, 17)	serwer	baş (öncü)
x	خ	x	خَيْر (r. 24, 25)	xeyr	hayır (iyilik)
	غ	x [ğ]	اَغْفِرْ (r. 27)	exfir [eğfir]	affet
y	ى	y	زِي (r. 2, 5)	zey	gibi
	ي	y	يُو يُو (r. 15)	yew yew	birer birer
z	ز	z	زَارِي (r. 3, 14)	zarî	ağlayıp sızlama
	ذ	z [z]	ذُو الْحِجَّةِ (r. 18)	zu'l-hicce [zu'l-hicce]	arabi ayların on ikincisi
	ظ	z [z]	عَظِيمْ	ezîm [‘ezîm]	büyük

	ض	z [ž]	(r. 6, 12) فضلی (r. 3)	fezle [fezle]	iyilik
--	---	-------	---------------------------	------------------	--------

2.2. Herfê Nuşteyê R. G. Lathamî

Herfa Alfabeya Ewroyine ya Kirmanckî	R. G. Latham	Nimûne	Wendişê Çekuye	Manaya Çekuye bi Tirkî
a	a	adir (r. 40)	adir	ateş
	ā	āwê (r. 40)	awi	su
b	b	bra (r. 40)	bra	erkek kardeş
c	j	zinjê-min (r. 40)	zincê min	burnum
ç	tch	tchim (r. 40)	çim	göz
d	d	dori (r. 40)	dori [dari]	ağaç
e	e	ert (r. 40)	erd	yeryüzü, kara
	a	auro (r. 40)	ewro	bugün
ê	è	zinjê-min (r. 40)	zinjê min	burnum
	e	pie-min (r. 40)	pîê min	babam
f	-			
g	g	ingisht (r. 40) i. dş.	îngîşt	parmak
	gh	gherm (r. 40)	germ	sıcak
h	h	mahinê (r. 40)	mahîni	kısırak
i	i	istor (r. 40)	istor	at
î	i	pie-min (r. 40)	pîê min [pîyê min]	babam
	ee	see (r. 40)	sî	taş
j	jsh	rojsh (r. 40)	roj	güneş
k	k	kesk (r. 40)	kesk	yeşil
	kh	khoo (r. 40)	ko	dağ
l	l	dildon (r. 40)	dildon	diş
m	m	min (r. 41)	min	ben
n	n	asin (r. 40)	asin	demir
o	o	supèò (r. 40)	sipê o	beyazdır
	oo	khooz (r. 40)	xoz	domuz
	ō	rōshê (r. 40)	roşi	otur (kal)
p	p	pazi (r. 40)	pazî	pazı (kol)
q	k	katch (r. 40)	qeç	çocuk
r	r	bra (r. 40)	bra	erkek kardeş
s	s	sém (r. 40)	sêm	gümüş
ş	sh	shut (r. 40)	şut	süt

t	t	shut (r. 40)	şut	süt
u	u	buruê-min (r. 40)	buruê min	kaşlarım
û	u	gush (r. 40)	gûş	kulak
v	v	kivê (r. 40)	kivê	geyik (erkek geyik)
w	w	wai-min (r. 40)	way min	kız kardeşim
	u	auro (r. 40)	ewro	bugün
x	x	tebêxairomê (r. 40)	tî bî xeyr omê	hoş geldin
	kh	khooz (r. 40)	xoz	domuz
y	i	mai (r. 40)	may	anne
z	z	zaraj (r. 40)	zarac	keklik

2.3. Herfê Nuşteyanê Peter J. A. Lerchî

Herfa Alfabeya Ewroyine ya Kirmanckî	P. J. A. Lerch (1857-1858)	Nimûne	Wendişê Çekuye	Manaya Çekuye bi Tirkî
a	a	ma (r. 2)	ma	biz
	ā	akêrd (r. 51, 53)	akerd	açtı
	á	áqjl (r. 63)	aqıl	akıl
	â	âşme (r. 2)	aşmi	ay (30 gün)
b	b	bin (r. 57)	bin	alt
c	d	đan (r. 69)	can	can
ç	t	tarşú (r. 55)	çarşu	çarşı
d	d	Dêw (r. 50)	dêw	dev
	d´	Dau (r. 50)	dew	köy
e	e	sére (r. 3)	sere	baş
	é	yalé (r. 49)	xele	buğday
	e	feg (r. 211)	feg	ağız
	ē	ēst (r. 51)	eşt	attı
	ē	kēkú (r. 196)	kekû	ağabey
	é	léz (r. 4)	lez	çabuk
	ē	wē (1857, L-2)	we	o
	a	sa (r. 79)	se	yüz (yüz sayısı)
ê	e	gâmye (r. 51)	gamyê	bir an
	é	té (r. 82)	tê	bura

	ê	bizyêk (r. 209)	bizyêk	oğlak
	iê	siêr bikê (r. 75)	sêr biki	bak
f	f	zaf (r. 1)	zaf	çok
g	g	vêlg (r. 4)	velg	yapraklar (ağaç yapraklar ı)
	ğ	eñgúr (r. 193)	engur	üzüm
	Γ	Γîzîk (r. 3)	gîjik	saç
h	h	hém'a (r. 64)	hema	ama
	h̄	hēs (r. 194)	heş	ayı
i	î	âqîl (r. 63)	aqil	akıl
	e	gôlek (r. 81)	golik	buzağı
	î	kîrye (r. 197)	kirye	pazar günü
	î	şiv (r. 204)	şiv	bağ çubuğu (asma çubuğu)
î	i	hên'i (r. 57)	henî	artık
	î	penîr (r. 207)	penîr	peynir
	î	sepî (r. 4)	sipî	beyaz
	î	kînga (r. 197)	kînga	ne zaman
j	ž	tîži (r. 201)	tîjî	güneş ışığı
k	k	Keîna (r. 2)	keyna	kız evlat
	k̄	êk'e (r. 70)	eki	eğer
	q	qîle (r. 4)	kili	alev
l	l	qîle (r. 4)	kili	alev
m	m	hém'a (r. 64)	hema	ama
n	n	bin (r. 57)	bin	alt
	ń	ńînu (r. 86)	nînu	gelmiyor /gelmez
	ń	şân (r. 4, 77)	şan	akşam
o	o	ber xodâr (r. 55)	berxodar	berhudar (mutlu)
	ô	gôlik (r. 80)	golik	buzağı
	ø	dodû (r. 202)	dodû	hüthüt
	ó	dóe (r. 202)	doe [due]	ayran

	ó	róst (r. 4)	roşt	aydınlık
p	p	pi (r. 208)	pî	baba
q	q	áqjl (r. 63)	aqıl	akıl
	k	beirakdár (r. 78)	beyraqdar	bayraktar
	k	serkalú (r. 205)	serqalu	pipo kapağı
r	r	war (r. 60, 214)	war	aşağı
s	s	Sipyerdîş (r. 59)	sipyerdîş [sipîerdîş]	aksakal
ş	ş	leş (r. 207)	leş	ceset
	s	wa wén'isi (r. 84)	wa wenîşî	binsinler
t	t	tú'e (r. 2)	tue	sen
u	u	lu (r. 207)	lu	tilki
	ú	lú'e (r. 83)	lue	tilki
	ú	túyer (r. 60)	tuyer	dut ağacı
	ü	tü (r. 200)	çu	sopa
	ú	tarşú (r. 55)	çarşu	çarşı
û	u	du (r. 4)	dû	duman
v	v	zav (r. 1, 78)	zav	çok
w	w	war (r. 60, 214)	war	aşağı
	u	saul (r. 204)	sewl	ayakkabı
	ú	vaúre (r. 211)	vewri	kar
	ú	yaúna (r. 49)	yewna	bir başkası
x	χ	báxş (r. 70)	bexş	bağış
	h	hîşn (r. 4)	xîşn	büyük
	h	beht (r. 70)	bext	baht
	γ	ayá (r. 56)	axa [ağa]	ağa
y	y	yau (r. 2)	yew	bir
	í	Eíru (r. 4)	eyrû	bugün
	i	seidewán (r. 205)	seydiwan	avcı
z	z	zaf (r. 1)	zaf	çok

2.4. Herfê Nuşteyê O. Blauyî

Herfa Alfabeya Ewroyine ya Kirmanckî	O. Blau	Nimûne	Wendişê Çekuye	Manaya Çekuye bi Tirkî
---	----------------	---------------	---------------------------	---------------------------------------

a	a	awrîş (r. 627)	awrîş	tavşan
	á	árde (r. 627)	arde [ardî]	un
	ä	bäu (r. 627)	bau [bawu]	baba
	â	lâdsch (r. 627)	laj	oğul
b	b	bîse (r. 627) dş.	bize	keçi
c	dj	djini (r. 627)	cînî	kadın
	dsch	dschenawar (r. 627)	cenawar	kurt
ç	tsch	tschewress (r. 627)	çewres	kırk
d	d	des (r. 627)	des	on
e	e	se (r. 627)	se	yüz (yüz sayısı)
	é	hingérir (r. 627)	hingerîr	üzüm
	ě	ssaiě (r. 627)	saye	elma
ê	é	kémür (r. 627)	kêmur	taş
f	f	heft (r. 627)	heft	yedi
g	g	gosch (r. 627)	goş	kulak
h	h	hîga (r. 627)	hîga	tarla
i	í	bîse (r. 627)	bize	keçi
	i	fîk (r. 627)	fîk	ağız
	e	pîrek (r. 627)	pîrik	büyükbab a
î	i	pîrek (r. 627)	pîrik	büyükbab a
	í	mîe (r. 627) dş.	mîe [mîye]	koyun
j	-			
k	k	kutschik (r. 627)	kuçik	köpek
l	l	ladjik (r. 627)	lacik	oğlan
m	m	muje (r. 627)	muye	kıl
n	n	nawari (r. 627)	nawarî [?]	doksan
o	o	tornun (r. 627)	torun	torun
	ó	kóli (r. 627)	kolî	odun
p	p	pîrek (r. 627)	pîrik	büyükbab a
q	-			
r	r	múru (r. 627)	murû	armut
s	s	ástori	astori	at
	ss	ssolleh (r. 627)	sole	tuz
ş	sch	gosch (r. 627)	goş	kulak
t	t	tidschi (r. 627)	tîcî	güneş
u	u	mum (r. 627)	mum	mum
	ú	múru (r. 627)	murû	armut
	ü	kémür (r. 627)	kêmur	taş
û	u	múru (r. 627)	murû	armut
v	w	wóre (r. 627) dş.	vore	kar
w	w	woie (r. 627)	woye	kız
	v	avo [awe] (r. 627)	awo	su

x	ch	chis (r. 627)	xîz	domuz
y	j	muje (r. 627)	muye	kıl
	i	maie (r. 627)	maye	anne
z	s	serindji (r. 627)	zerinci	keklik

2.5. Herfê Nuşteyanê A. von Le Coqî

Herfa Alfabeya Ewroyine ya Kirmanckî	A. von Le Coq	Nimûne	Wendişê Çekuye	Manaya Çekuye bi Tirkî
a	a	<i>dawrna</i> (r. 69)	dewrna	bir daha (yine)
	ā	<i>pārsék</i> (r. 105)	parsek	dilenci
	á	<i>bāšila</i> (r. 110)	beşila	kavun
	â	<i>bât</i> (r. 67)	bal	dikkat
	ã	<i>pāj</i> (r. 67)	pac	beş
	ā̄	<i>wā</i> (r. 67)	va	dedi
	ā̇	<i>wā</i> (r. 67)	va	dedi
	ā̈	<i>az rişā kând</i> (r. 78)	ez rica kena	rica ederim
	ā̉	<i>nārdiwa</i> (r. 64)	nêrdiwa	merdiven
	ā̊	<i>āqil</i> (r. 72)	aqil [‘aqil]	akıllı
	ā̋	<i>tuām</i> (r. 64)	team [te‘am]	yiyecek/yeme k
	ā̌	<i>dāwet</i> (r. 74)	dawet [da‘wet]	davet
b	b	<i>bādān</i> (r. 109)	beden	beden
c	ġ	<i>loġinā</i> (r. 64)	locine	baça
	g	<i>gāedo bin</i> (r. 63)	caêdo bîn [cayêdo bîn]	başka bir yer
ç	č	<i>čārā</i> (r. 66)	çare	çare
d	d	<i>dawlāt</i> (r. 63)	dewlet	devlet
e	e	<i>eštōr</i> (r. 76)	estor	at
	é	<i>šésā</i> (r. 71)	şe sey	altı yüz
	a	<i>hawtā</i> (r. 70)	hewtay	yetmiş
	á	<i>áz</i> (r. 64)	ez	ben
	ü	<i>bārmē</i> (r. 72)	bermi	ağlama
	ū	<i>wādā</i> (r. 64)	weda	sakla
	ū̄	<i>loġinā</i> (r. 64)	locine	baça
	ā	<i>ārabi</i> (r. 90)	erebî [‘erebî]	Arapça

	â	<i>ârabî</i> (r. 90)	erebî [‘erebî]	Arapça
ê	é	<i>ğêb</i> (r. 64)	cêb	cep
	ē	<i>ē min</i> (r. 64)	ê min	benimki/benim
	e	<i>kôre-zârna</i> (r. 109)	qorê zerna[n]	altın dizisi (kadınların başlarına taktıkları)
	é	<i>şên</i> (r. 66)	şên	bayındır
	ü	<i>veräxō ācarnā</i> (1903,C-II-67),	verê xo açarna	yöneldiler
	ā	<i>azēnā</i> (r. 76)	ezênê	gibi
	ā	<i>vāšî</i> (r. 110)	vêşî	fazla
	ā	<i>šîā</i> (r. 63)	şîê [şîyê]	gidiyordu/gidirdi
f	f	<i>fāqat</i> (r. 80)	feqet	ama
g	g	<i>gaur</i> (r. 67)	gaur [gawur]	gâvur
h	h	<i>herō</i> (r. 105)	hirç	ayı
	ḥ	<i>ḥakîm</i> (r. 90)	hekîm [ḥekîm]	doktor
i	i	<i>girān</i> (r. 67)	giran	ağır
	î	<i>âqîl</i> (r. 72)	aqil [‘aqil]	akıllı
	î	<i>mârdîm</i> (r. 67)	merdim	akraba
	î	<i>mākō šimā</i> (r. 92)	ma ko şimi	gideceğiz
	î	<i>bi gôr</i> (r. 88)	bi cor	yukarıya
	î	<i>ḥazîr</i> (r. 64)	hazir [ḥazîr]	hazır
	e	<i>merō</i> (r. 105)	miro	armut
	ê	<i>zālîmlîşîyînā</i> (r. 64)	zalimlixîne	zalimlik
î	i	<i>vāšî</i> (r. 110)	vêşî	fazla
	î	<i>âšîrât</i> (r. 67)	eşîret [‘eşîret]	aşîret
	î	<i>bârmâ</i> (r. 72)	bermî	ağlama
j	ž	<i>žau</i> (r. 65)	jew	bir
k	k	<i>kîšt</i> (r. 113)	kişt	böğür (boş böğür)
l	l	<i>lâl</i> (r. 113)	lal	dilsiz
	l	<i>ādîl</i> (r. 107)	adil	ateş
m	m	<i>mākō</i> (r. 114)	makî	dişi

n	n	<i>niŋ</i> (r. 67)	ning	ayak
	ñ	<i>vāng</i> (r. 64)	veng	boş
	ń	<i>tjñ</i> (r. 82)	çin	yok
o	o	<i>hafto varîn</i> (r. 72)	hefto verîn	geçen hafta
	ō	<i>dādo</i> (r. 67)	dedo	amca (hitap hali)
	ō̄	<i>wapōr</i> (r. 88) dş.	wapor	vapur
	ó	<i>merō</i> (r. 105)	miro	armut
p	p	<i>pūdūt</i> (r. 115)	pudû	dişeti
q	q	<i>hāqq</i> (r. 67)	haqq	hak
	k	<i>kāle</i> (r. 67)	qale	kale
r	r	<i>rāst</i> (r. 63)	rast	doğru (gerçek)
s	s	<i>sārd</i> (r. 74)	serd	soğuk
ş	š	<i>šit</i> (r. 82)	şit	süt
t	t	<i>tāl</i> (r. 113)	teli	dikenli çalı
	ṭ	<i>fāqat</i> (r. 80)	feqet	ama
u	u	<i>kulî</i> (r. 108)	kulî	çekirge
	ú	<i>pūr</i> (r. 64)	pur	dolu
	ü	<i>pūdūt</i> (r. 115)	pudû	dişeti
û	ū	<i>dūmişk</i> (r. 113)	dūmişk	akrep
	ú	<i>basxûn</i> (r. 60)	basxûn	baskın
	u	<i>meru</i> (r. 88)	mirû	armut
	ü	<i>ü</i> (r. 60)	û	ve
	ū	<i>rū</i> (r. 80)	rû	gün
	ű	<i>rű</i> (r. 107)	rû	yüz
v	v	<i>vindā</i> (r. 78)	vinde	dur
	w	<i>wā</i> (r. 67)	va	dedi
w	w	<i>wasārū</i> (r. 86)	wasarî	baharın (baharda)
	u	<i>dawrna</i> (r. 69)	dawrna	bir daha (yine)
	ú	<i>lew</i> (r. 110)	lew	dudak
x	χ	<i>χōz</i> (r. 94)	xoz	domuz
		<i>dōyri</i> (r. 64)	doxrî [doğri]	doğru (hiçbir yöne sapmadan)
	γ			
y	y	<i>rāy</i> (r. 88)	ray	yol
	í	<i>neynik</i> (r. 113)	neynik	ayna
	i	<i>nāwāi</i> (r. 70)	neway	doksan
	ï	<i>šésāi</i> (r. 71)	şe sey	altı yüz

z	z	<i>zîpûk</i> (r. 108)	zîpuk	dolu (yağan dolu)
---	---	-----------------------	-------	-------------------

2.5. Herfê Nuşteyê Petko Slaveykovî

Herfa Alfabe ya Ewroyine ya Kirmanckî	P. Slaveykov	Nimûne	Wendişê Çekuye	Manaya Çekuye bi Tirkî
a	<i>а</i>	<i>дѣтина</i> (r. 274)	cîna	kadın
	<i>ѣ</i>	<i>мѣшка</i> (r. 274)	mijka	tulum
b	<i>б</i>	<i>бука</i> (r. 274)	buka	gelin
c	<i>ѣ</i>	<i>дѣтина</i> (r. 274)	cîna	kadın
ç	<i>ч</i>	<i>кучиѣ</i> (r. 274)	kuçika ¹¹	köpek
d	<i>ѣ</i>	<i>кѣдѣ</i> (r. 274)	kide[kotî]	ner
e	<i>ѣ</i>	<i>кѣдѣ</i> (r. 274)	kide [kotî]	ner
	<i>е</i>	<i>бавѣ</i> (r. 274)	bave	baba
ê	<i>е</i>	<i>бавѣ ми</i> (r. 274)	bavê mi	babam
f	-	-	-	-
g	-	-	-	-
h	-	-	-	-
i	<i>ы</i>	<i>мышѣ</i> (r. 274)	mişka	fare
	<i>ѣ</i>	<i>солѣ</i> (r. 274)	solî	tuz
	<i>и</i>	<i>бавѣ ми</i> (r. 274)	bavê mi	babam
	<i>ѣ</i>	<i>мѣшка</i> (r. 274)	mijka	tulum
î	<i>ѣ</i>	<i>дѣтина</i> (r. 274)	cîna	kadın
j	<i>ш</i>	<i>мѣшка</i> (r. 274)	mijka	tulum
k	<i>к</i>	<i>мышѣ</i> (r. 274)	mişka ¹²	fare
l	<i>ѣ</i>	<i>солѣ</i> (r. 274)	solî	tuz
m	<i>м</i>	<i>мышѣ</i> (r. 274)	mişka	fare
n	<i>н</i>	<i>дѣтина</i> (r. 274)	cîna	kadın
o	<i>о</i>	<i>солѣ</i> (r. 274)	solî	tuz
p	-	-	-	-
q	-	-	-	-
r	-	-	-	-
s	<i>с</i>	<i>солѣ</i> (r. 274)	solî	tuz
ş	<i>ш</i>	<i>мышѣ</i> (r. 274)	mişka	fare

¹¹ Çekuya "kuçika" [kûçik] kurmanckî ya.

¹² Çekuya "mişk"i kurmanckî ya. Kirmanckî de zî "muş"/"muşo kor"/koremişk" manaya "tarlafaresi"yê tirkî de yê.

t	-	-	-	-
u	у	бука (r. 274)	buka ¹³	gelin
û	-	-	-	-
v	в	ави (r. 274)	avi	O
w	-	-	-	-
x	-	-	-	-
y	-	-	-	-
z	з	нîз (r. 274)	nîz	alçak

Peynîye

Demane verênan ra heta ewroyî nuştîş seba ziwanan tim sey mecra ya neqlî û seveknayîşê melumatan qebul bîyo. Ewro nuşte bi teknolojîyê neweyî, bi mecra yanê dijîitalan, keyepelan, ûsn. form û mekanê xo hêdî-hêdî bivurno zî, ehemîyetê xo ra çîyêk vîndî nêkerdo.

Nuştişê kirmanckî peynîya seserra 18. de dest pê kerd bi. Goreyê tesbîtê ma, heta 1903yî nê des merdiman kitab yan zî meqaleyanê xo de kirmanckî nušta yan zî ca dayo çekuyanê kirmanckî: Sultan Efendî, Robert Gordon Latham, Peter J. A. Lerch, Otto Blau, Petko Slaveykov, Ehmedê Xasî, Albert Von Le Coq, Friedrich Müller, Ferdinand Justi, M. Auguste Jaba. Nînan ra Sultan Efendî û Ehmedê Xasî kirmanc, kesê bînî xerîbî (rûs, alman, îngiliz û bulgar) bîyî. Çekuyê kirmanckî yê ke Friedrich Müller, Ferdinand Justi û M. Auguste Jabayî nuştê, pêro xebatanê Lerchî ra neql bîyê. Xebatanê Lerchî, eleqedaranê ewropayîyan rê berê kirmanckî akêrd û ey ra dima çend cigêrayoxê bînî zî na lehçeya kurdkî ser o vindertî.

Bêguman metnanê nê nuştexan ra tayêne de çekuyê kirmanckî zaf, tayêne de tay ê. Ma na xebata xo de ca da heme çekuyanê kirmanckî, yanê ke hewt kesanê verênan yê behskerdiyan nuştê. Metnanê nê hewt kesan de, çekuyê kirmanckî bi alfabe û qaydeyanê cîya-cîyayan nusîyayê. Nê nuştexan ra her yewî goreyê îmlaya xo nušto. Mabênê nuştîşê înan de standardêk çin o. Heta nuştexan bi xo zî zaf rey yew çekuye bi çend tewiran nušta, yanî nuştex bi xo zî wayîrê standardêk nêbîyo. Nînan ra nuştexanê kirmancan goreyê fekê xo, xerîban zî goreyê fekê informantanê xo nušto. Seba naye, ma vera çekuyanê bi kirmanckîyan ê nê metnan de wanîyayîşê înan bi alfabe ya ewroyêne nuşt. Nê çimeyan de, çekuyê kirmancanê mintiqayanê Dîyarbekir, Sêwregî û Çêrmûge, Dara Hênî, Pali, Qozlîçan (Quzîçan/Pülümür), Licê nusîyayê. Goreyê tarîxê metnan, nê kesan ra nuştexo yewin Sultan Efendî yo. Ma tayê çekuyanê metnê Sultan Efendî ra fehm kenê ke Sultan Efendî bi fekê Sêwregî û Çêrmûge nušto. Metnê Sultan Efendî, seba kirmanckî metnêko tarîxî yo. Verê ke nê metnî ra qismêk eşkera bibo, wina ameyêne zanayene ke Mewlidê Kirdî yê Ehmedê Xasî metnê kirmanckî yo tewr verên o. Nika ma zanê ke Sultan Efendî, Xasî ra ver kirmanckî nušto la çi heyf ke

¹³ Çekuya "bûk" e kurmanckî ya.

ma nêşîya pêroyê metnî peyda bikerê û ma ey ra tena di satirî bi alfabeya ewroyêne neql kerdî. Hêvîya ma a ya ke rojêk pêroyê nê metnî eşkera bibo.

Seba ke metnêko dînî yo, nê çekuyê erebkî hîna zaf mewlidê Ehmedê Xasî de estbîyî. Çend çekuyê tirkî zî nê nuştayan mîyan de estê. Balkêş o ke nê çekuyanê bi tirkîyan ra bitaybetî çekuyê ke înan ra kar (fîl) virazîyayo, pêro metnanê Le Coqî de vîyarenê. Sey *anlamîş, azmîş, batirmîş, bozulmîş, duşunmîş/duşurmîş, qandirmîş, qapatmîş, qizmîş, qurmîş, sixilmîş, urkmîş, yaramîş, yazmîş*. Le Coqî, nê çekuyî Umer lajê Elî Kosa yê çermugijî ra girewtî. Winî fehm beno ke, hem semedo ke no Umer teberê welatê xo de zaf mendo û mecbur mendo ke şarê xerîbî reyde tirkî qisey biko hem zî goreyê metnanê bînan nê metnê Le Coqî nîsbeten hîna berey (erey) nusîyayê (1903 de), cora tede nê karê ke bi hetkarîya çekuyanê tirkî virazîyayê estê. Balkêş o ke nê tewir karê (fîlê) tirkî yê ke bi "-mîş" virazîyênê, mîyanê çekuyanê metnan yê Lerchî de zî Mewlidê Kirdî yê Xasî de zî çin ê. Tîya ra ma fehm kenê ke nê tewir karê tirkî berey dekewtî mîyanê kirmanckî.

Melumatdayoxanê nê xebatan ra yê Peter Lerch û Le Coqî her di zî wina fehm beno ke bîyê daxilê şeran û welatê xo ra bi nê şeklî dûrî kewtê. Heseno Kasanij û Umer lajê Elî Kosa yo Çermugij di nimuneyê balkêş ê. Heseno kasanij şerê Qirimî yê osmanîyan û rûsan de Umer lajê Elî Kosa yo çermugij zî şerê osmanîyan û misirîjan de (Misir o wext hewna sey yew eyaletê osmanîyan hesibîyayêne) welatê xo ra dûrî kewtê. Peter Lerch xebata xo de gama ke çimeyanê xo ra behs keno vano ê mehkumê şerî yê la Le Coqî de ma ney fekê Umer lajê Elî Kosa yê çermugijî ra fehm kenê ke Nîzîp de şerê İbrahîm Paşa yê lajê Mehmet Elî Paşa yê Kavalayijî û arteşa osmanîyan de o uca de yo û seyrê şerî neql keno. Reyna ma behskerdişê ey ra fehm kenê ke o leşkerê arteşa misirîjan mîyan de bîyo.

Tesbîtkerdişê kirmanckî ya nuştêkîye, seba naskerdişê aye zaf muhîm o. Coka tesbîtkerdiş û goreyê alfabeya ma ya ewroyêne nuştîşê çekuyanê bi kirmanckîyan yê nê çimeyanê tewr kehenan muhîm o. Xebatê winayênî, tarîxê nusîyayîşê kirmanckî rê xizmet kenê û destek danê hîna weş naskerdişê na lehçe. Na xebate de ma goreyê zanayîşê xo yê ewroyênî, tarîxê tewr verên yê nusîyayîşê kirmanckî qeyd kerd. Bi nê karî ma waşt ke na xebate bibo destpêkê nusîyayîşê tarîxî yê kirmanckî. Hêvîya ma a ya ke na xebate, nuştenasîya kirmanckî, fekanê kirmanckî û dîyalektolojîya kurdî rê bibo hetkare.

Çimeyî

Aslanogulları, M. (2014). *Lerch'in Zazaki Derlemelerinin Çevrimyazımı Ve Türlerine Göre sözcüklerin Tahlili*. Bingöl: (Yüksek Lisans Tezi) Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü.

Bariçek, R. [Malmîsanij, M.] (1980). 1960'Dı Zazaki. *Tirêj*(3), 38-42.

Blau, O. (1862). Nachrichten über kurdische Stämme. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Herausgegeben von den Geschäftsführern, in Halle Dr. Arnold, Dr. Pott, in Leipzig Dr. Anger, Dr. Brachaus, unter der*

verantwortlichen Redaction des Prof. Dr. Brockhaus, Seehzehnter Band, Mit
I kupfertafel, 607-627.

Dehqan, M. (2010). A Zazaki Alevi Treatise from Diyarbekir. *Journal of the
Royal Asiatic Society*, 20/ 3.

Ernst, C. (1879). Blau, Otto. C. Ernst içinde, *Numismatische Zeitschrift* (Cilt Band
11, s. 443-446).

Hantzsck, V. *Blau, Ernst Otto Friedrich Hermann. deutsche-biographie:*
<https://www.deutsche-biographie.de/sfz4675.html#adbcontent>, res.
15.07.2020.

Jaba, M., & Justi, F. (1879). *Dictionnaire Kurde-Français*. St. Pétersbourg: Ordre
de L'académie Impériale des Sciences.

Jean, G. (2018). *Yazı İnsanlığın Belleği*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Justi, F. (1880). *Kurdische Grammatik*. St. Petersburg: Commissionäre der
Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

Kirkan, E. (2012). "Beşanê Edebîyatî ra Mulemma, Di Şaîranê Kurdan ra Di Şîrê
Bêhempayî: Mulemmaya Ehmedê Xanî û Mulemmeya Ehmedê Xasî". *Şewçila*
(7), 59.

Kurij, S. (Bihar 2013). Di Warê Kurdzaniyê De Xebatên Peter J.A. Lerch. *Zend*,
53.

Latham, R. G. (1856). IV.-On A Zaza Vocabulary. By Dr. H. Sandwith.
Communicated By Dr. R. G. Latham. [Read May the 23rd.]. *Transactions of
The Philological Society* (s. 40-42). içinde London, Fleet Street: Published For
The Society By George Bell.

Le Coq, A. (1903). *Kurdische Texte* (Cilt Erster Teil). Berlin.

Le Coq, A. (1903). *Kurdische Texte* (Cilt Zweiter Teil). Berlin.

Lee, S. (1862). Latham, Robert Gordon M.D. E. Smith içinde, *Dictionary Of
National Biography* (Cilt Vol: XXXII Lambe-Leigh). New York: Macmillian
and Co. London & Co.

Lerch, P. (1857). 2. Bericht Über Eine Im Auftrage Der Historisch-Philologischen
Classe Der Kaiserlichen Akademie Der Wissenschaften Unternommene
Reise Zu Den Kriegsgefangenen Kurden in Roslaw/ Im Gouvernement
Smolensk; Von Peter Lerch. (Lu le 20 juin 1856.). *Bulletin de La Classe
Historico Philologique de L'académie Impériale des Sciences, Tome XIV*, 83-
85.

Lerch, P. (1857). *Forschungen über die Kurden und Die Iranischen Nordchaldäer*
(Cilt Erste Abtheilung). St. Pétersburg.

Lerch, P. (1858). *Forschungen über die Kurden und Die Iranischen Nordchaldäer*
(Cilt Zweite Abtheilung). St. Petersburg.

Lezgîn, R. (2009, 07 07). *Ehmedê Xasî*. zazaki.net:
<http://www.zazaki.net/haber/ehmed-xas-93.htm>, res. 15.07.2020.

Moeller, V. *Le Coq, Albert von*. <https://www.deutsche-biographie.de/>:
<https://www.deutsche-biographie.de/sfz49641.html#ndbcontent>, res.
15.07.2020.

- Müller, D. F. (1865). Beiträge zur Kenntniss der neupersischen Dialekte. III. Zaza-Dialekt der Kurdensprache. Vorgalant in der Sitzung vom 12. October 1864. *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe, Achtundvierzigster Band*, 227-245.
- Resmi Gazete. (2012, 12 06). *Resmi Gazete*, 28489. 07 15, 2020 tarihinde Resmi Gazete: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206.pdf>, res. 15.07.2020.
- Resmi Gazete. (2014, 09 11). *Resmi Gazete*, 29116 (Mükerrer). <http://www.resmigazete.gov.tr>:
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/09/20140911m1.htm>, res. 15.07.2020.
- slovo.bg. *Петко Славейков [Petko Slaveykov]*. <http://www.slovo.bg/>:
<http://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=277>, res. 15.07.2020.
- Süreç. (1980/2). Zaza Lugatçe'si Hakkında. *Süreç*, 1, 11-13.
- Şaşmaz, M. (2014). *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)* (Cilt IV.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- T. C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü. (1968). *Köylerimiz: 1 Mart 1968 Gününe Kadar*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Tikhonov, I. *Lerxh Petr Ivanovich*. <https://bioslovhist.spbu.ru/>:
<https://bioslovhist.spbu.ru/person/863-lerkh-petr-ivanovich.html>, res. 15.07.2020.
- Uzun, M. S. (2013). Mewlid û Edebîyatî Kirdkî de Cayê Mewlidî. *Vate*(40), 62.
- Ward, T. H. (1884). *Humphry Sandwith: A Memoir - Compiled from Autobiographical Notes*. London, Paris & New York: Cassell & Company, Limited.
- Xasî, E. (1985). *Mewlidê Nebî*. (Mamîsanij, Dü.) *Hêvî*(4), 75.
- Xasî, E. (2013). *Mewlidê Kirdî*. (R. Lezgîn, Ame. & Tad.) İstanbul: Nûbihar.
- Yildizhan, V. (2017). *Bi Tarîxê Nusîyayena Xo ya Tewr Kehene Çekuyê kirmanckî (Zazakî) (1798-1903)*. Mêrdîn: (Tezê Masterî) Unîversîteya Artuklu ya Mêrdînî Enstîtuya zîwanê Gane yê Tirkîya.
- Yildizhan, W. (2019). "Çend Çekuyê Kirmanckî û Neqlkerdoxê Înano Bûlgar". *Vate*(62), 9-12.
- Лерх, П. (1856/57/58). *Изслѣдованія об иранских курдах и их предках, съверных халдеях: Введение и подробное исчисленіе курдских племен, I-II-III*. И. Глазунова: продаеця у Коммисіонеров Императорской академіи наук.

KIRMANCCADA (ZAZACADA) MODERN ÖYKÜ

Nadire GÜNTAŐ ALTADMAZ¹

Z

Sözlü kültür açısından, son derece zengin olan Kirmanccanın, Türkiye'deki dil politikaları sonucu yazı dili olması oldukça gecikmelidir. 1800'lerin ortalarında Batılı bir dilbilimci olan Peter Lerch'in derleyip yayımladığı metinlerle ilk kez yazıya dökülen Kirmancca, daha sonra (1800'lerin sonları ve 1900'lerin bařlarında) Kürtlerin kendileri tarafından yazılan birkaç dini metin ile yazın hayatını srdrmřtir. Kirmanccada yüz yılın bařında, ortasında ve sonunda yazılan bu metinler dıřında, 1970lerin sonuna dek bařka herhangi bir edebi eserden söz etmek mümkün deęildir. Ancak 1900'lerin sonlarından itibaren bařlayan edebiyat çalıřmaları bugün devam etmektedir. Dilin kullanımı üzerindeki baskının kısmen kalkması bu alandaki basın-yayın faaliyetlerine de hız kazandırmıřtır. Sadece 2012-2015 yılları arasında basılıp yayımlanan kitap, dergi, gazete sayısı, Kirmancca yayın tarihinin tümünde basılıp yayımlanandan daha fazladır. Kirmanccanın edebiyat dünyasında saęladığı geliřme, bu yolculuęa her geçen gün artan sayıdaki katılımlarla büyük hız kazanmıřtır. nemli geliřmelerden biri de bu kervana, kültürün temel tařıyıcılarından olan kadınların katılması ve öyküye kadın elinin de deęmesidir. Bu alıřmada, Kürtçenin zengin sözlü kültüründen beslenerek saęlam bir zemine oturan Kirmancca modern öykü, dn ve bugünü ile ele alınmıřtır.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat, yk, Modern yk, Kürtçe yk, Kirmancca Kirmancca/Zazaca yk.

Kirmanck de (Zazak de) Hkayeya Moderne

KILMNUS

Kirmanck ıřas ke het kultur fekk ra zaf dewlet bo z, peynya politikaya ziwanan y Trkya de ziwane nuřtiř biyayiři de zaf erey menda. Kirmanck raya verne, tay metne ke serran 1800an de Peter Lerch daye ar u weřan bi inan bya nuřtek. Dima z (peynya serran 1800an u despk serran 1900an de) kurdan bixo çend metne dn nuřt u bi no tore nuřtiř Kirmanckî dewam kerdo. N metn ke destpêk, orte u peynîya seserrede amey nuřtene ra teber heta peynîya serranê 1970an merdim neřikno ke qal zob eseran edebi biker o. La xebat ke peynîya serranê 1900an de destpkerdo ewru hna dewam ken. Qedexe u zoro ke qiseykerdiř u nuřtiř ziwanan ser o yo ten ke kerd sist xebat ziwani z bi zde. Tena humara kitab, kovar u rojnamey ke mabn serran 2012-2015 de weřanay,

¹ Dr., Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı Doktora Mezunu, nadirega@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6439-8116>

Article Type/Makale Türü: Research Article / Arařtırma Makalesi

Received / Makale Geliř Tarihi: 29.06.2020

Accepted / Makale Kabul Tarihi: 10.28.2020

Doi: 10.35859/jms.2020.760274

ê ke tarîxê kîrmanckî de heta o wext nusîyayê û weşanayê ra zêder ê. Aversîyayîşo ke kîrmanckî dînyaya edebîyatî de kerdo, bi nuştoxanê neweyan dewam keno. Çiyode zaf muhîm zî mîyanê nê nuştoxan de bîyayîşê cinîyan o. Na xebate de hikayeya kîrmanckî, a ke kulturê kurdan o dewletî ra bena weye û bîngeyê xo uca ra gêna, bi vizêrî, ewru û meşteyê xo analiz bena.

Kilitçekuyî: Edebîyat, Hikaye, Hikayeya moderne, Hikayeya Kirdkî, Hikayeya Kîrmanckî/Zazakî

Modern Story in Kirmanckî (Zazakî)

ABSTRACT

Despite having an oral tradition and rich culture, Kirmanckî's transition to written form has been delayed as a result of language policies in Turkey. In mid-1800s a few Kirmanckî texts were compiled and published for the first time by a western linguist Peter Lerch, then (in late 1800s and early 1900s) Kirmanckî sustained its written life by a few religious texts which was written by the Kurds themselves. In Kirmanckî, it is not possible to talk about any literary works until the end of 1970, except a few texts which were written in the beginning, in the middle and in the end of the century. However, the literary work which has started in the late 1900s, continues today. Partial removal of the pressure on the use of the language has accelerated the press-release activities in this area. The number of books, magazines, newspapers printed and published in just between 2012-2015 years, is more than the number of publications of all Kirmanckî history. The advancement which Kirmanckî has acquired in the literary World, has gained momentum with an increasing number of participations each passing day. Another one of the important developments is, participation of the main carriers of culture, women, in this area. In this study, the modern story in Kirmanckî language, which sits on a firm footing by feeding from Kurds' very rich oral literature, is discussed with its yesterday and today.

Keywords: Literature, Short story, Modern short story, Kurdish short story, Kirmanckî/Zazakî short story.

Giriş

Edebiyatın önemli bir türü olan öykü, daha çok kısa zaman diliminde cereyan eden bir olay; bu olaydaki duygular, düşünceler, davranış biçimleri ve iç sarsıntıların etkili bir dille anlatımıdır. Uzun bir hayatın kısa bir anıdır öykü. Ya da yazarın, upuzun bir yaşam çizgisinin ritmi bozulan kısmına ışık tutması ve görünür kılmasıdır. Böylece o noktayı sarsan, akıntının yönünü değiştiren bir mutluluğun, bir acının, bir pişmanlığın yani insanlık hallerinin etkili bir dille anlatımıdır öykü. “Öykü, hayata öyle ince bir ayarla yaklaşır ki, toplumun bütününe gözetken bakış açılarının ötesinde, insan zihnindeki karşılıklarını, zihnin kıvrımlarında yaşayan sayısız ayrıntıyla özdeşliğini bulur.” (Gümüş, 2010: 48).

Öykü, kısa ama etkili bir tür olması bakımından da modern insanın yaşam biçimi ve okuma anlayışına uygun bir yapıdadır. Yüksek teknolojinin çevrelediği çağdaş insan, edebiyatın büyümlü dünyasına girmek için kısa ve etkili bir tür olan öyküyü tercih eder. Kısa öykü küçüktür ve adının aksine okura, büyük ve renkli bir dünyanın kapılarını açar. O kapıların her biri insanı, bir başka dünyaya götürerek onlarca, yüzlerce yaşamın en can alıcı kesitine tanıklık ettirir ve onlarla beraber mutluluğu, hüznü, acıyı, öfkeyi, pişmanlıkları ve insana ait ne varsa yaşatır.

Kısa öykünün etkili bir tür olmasının en belirgin nedeni, onun yaşamın içinden gelişidir. Elbette burada kullanılan dil, anlatım biçimi, yazarın dil ile kurduğu yaratıcı ilişki de öykünün etkisini artıran önemli faktörlerdendir. Bir diğer önemli faktör de öykünün dile getirdiklerinin insana dönük yüzüdür. Bunlar, insanın acıları, hüznü, sevinçleri, kaybolan yılları, umutları, uzak düşleri, hayâl kırıklıkları, çevresi ile yaşadığı uyumsuzluk, kıskançlığı, aşkları, tutkuları, öfkesi, çocukluğu, geçip giden gençliği gibi insana ait duygulanım durumlarıdır (Gümüş, 2007: 33).

Öykünün insana dönük yüzü elbette toplumdan bağımsız değildir. Her edebiyat, içinde doğduğu toplumla ilişkilidir. Her toplumun sanat ve edebiyatını besleyen kendi sosyal gerçekliğidir. Edebiyatın temel taşı olan hikâye, toplumun kurucu unsurlarındandır. Her toplumun bir hikâyesi vardır. Tüm zamanlarda, her yerde, tüm toplumlarda hikâye veya anlatı hep var olmandır. Anlatısı olmayan bir halk yoktur ve insanlık tarihi anlatı ile başlamıştır (Barthes, 1988: 101).

Anlatı veya hikâye, doğal olarak içine doğduğu toplumların sahip olduğu her türden ilişkiyi, yaşam biçimini ve sosyo-kültürel yapısını yansıtır. Bu yaşam biçimi ve ilişkiler sistemi de aynı şekilde, edebiyatın köklerine nüfuz ederek onu geliştirir. Hikâye, toplumun an be an kaydını tutar, onunla nefes alıp verir (Alver, 2016: 86). Bir toplumun sanatını, o toplumun sosyo-ekonomik yapısını tarihsel süreç ile ilişkilendirerek ele alan toplumcu gerçekçi yaklaşım, sanatı bir yansıtma aracı olarak görür. Buna göre bir toplumun edebiyatı, o toplumun karakteristik özelliklerini taşır. Gerçekçi bakış açısından hareket eden ve dünyaca bilinen birçok yazar, yaşadığı çağın karakteristik özelliklerini eserlerine yansıtmıştır. Sözelimi, Balzac, Tolstoy, Stendhal ve Dickens kendi dönemlerinin sosyal gerçekliğini eserlerine başarıyla aktaran yazarlardır (Yüce, 2016).

Edebiyat, esasen bir söyleme biçimidir. Onu doğuran ana itki ise bastırılmayan söyleme isteğidir. Bu istek, yazarın bir şeyi duyurma, hatırlatma, bildirme, önerme, paylaşma, yargılama, yüceltme, lanetleme, haklı kılma gibi amaçlarını gerçekleştirme isteğidir. Edebiyat en nihayetinde, yazarın, içinde büyüttüğü sözü dışarıya taşımasıdır. Veya yazarın, farkına vardığını, gördüğünü, hissettiğini aktarma derdidir. Bu, okura dönük olabileceği gibi, topluma dönük, hatta yazarın kendisine dönük de olabilmektedir. Edebiyat, etkileme, yönlendirme, bilgilendirme, inandırma, hayata dâhil etme gibi amaçlarının yanı sıra bir yorumlama ve anlamlandırma işlevi de görmektedir (Alver, 2016: 64).

Tarihsel derinliği tartışma götürmeyen ve çok çalkantılı toplumsal olayların çoğu zaman nesnesi durumunda olan Kürtler de hiç kuşkusuz bunu edebiyatları ile yansıtmışlardır. Yazılı edebiyat kulvarına birkaç yüz yıl geriden başlayarak giren Kırmancca edebiyatın, kendinden yüzyıllar önce yazılmış dünya edebiyatı seviyesinde olduğunu iddia etmek, gerçekçi bir yaklaşım olmasa gerek. Ancak Kırmancca, her şeye rağmen bugün öykü yazımında evrensel ölçülere ulaşmak için hızla ilerlemektedir. Eğitimde, kamusal alanda, basın-yayın organlarında çok uzun yıllar yasaklı olan bir dilde modern edebi eserler vermek ve bununla da evrensel ölçüleri yakalamak elbette büyük çaba, emek ve cesaret

gerektirmektedir. Bugün Kırmıncıca öyküden söz etmemizi sağlayan da bu emek ve cesarettir.

Edebiyat, sanatçının dış dünyadan algıladığı gerçeklere kendi duygu ve düşüncesini katarak oluşturduğu imgeleri yansıtırma sürecinde oluşmuştur. Sanatçının, edebiyatçının dünyayı algılayarak imgelere dönüştürüp bunu söze ve yazıya yansıtması süreci yüzyıllarca devam eden bir süreç olmuştur. Kısa öykünün gelişimi de bu süreçle beraber ve diğer edebi türlerle iç içe gelişmiştir.

Rönesans'ın en önemli sanatçılarından biri olan Boccaccio (1313-1375), dünya edebiyatında kısa öykü türünün yaratıcısı olarak kabul edilmektedir. *Decameron* (1348-1351) adlı kitabı ise dünya edebiyat tarihinin ilk öykü kitabıdır. Kitap, veba salgınından kaçarak bir eve sığınan on kişinin anlattığı ve çoğu eski halk masallarından alınmış yüz hikâyeden oluşmaktadır (Özdemir, 1980: 176). İlk öykülerin basılıp yayımlandığı 14. yüzyılda öykü bir edebi tür olarak henüz ayrılmamıştır. Öykünün, tür olarak ayrışıp ayrı bir nitelik kazandığı dönem 19. yüzyıldır. Bu dönemde kısa öykü birçok büyük romancının ilgi duyduğu bir alan olmuştur. Dünyaca ünlü edebiyatçılardan Victor Hugo, Stendhal, Balzac, Flaubert, Tolstoy, Dostoyevski, Gogol gibi ünlü romancılar aynı zamanda kısa öykü de yazmışlardır. Bunlar gibi birçok yazarın ilgisi öykü türünün edebi eserler arasında sağlam bir yere oturmasına büyük katkı sağlamıştır.

“Modern Öykü” kavramı ise önce Batı’da, sonra da bölgemizde, 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan bir kavramdır ve genel olarak, insanların her gün gördüğü, yaşadığı fakat üzerinde durmadığı bazı durumların altındaki gerçekleri etkili bir biçimde anlatan tür olarak da tanımlanmaktadır. Türk edebiyatında da öykü, diğer türlerde olduğu gibi başlangıçta, gelenekselden çok, Batı etkisiyle oluşup gelişmiştir. 19. yüzyılın sonlarında etkili olan batılılaşma eğilimi sanat ve edebiyat alanında hayli güçlü bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş Türk öykücülüğünde çığır açan Halit Ziya’ya göre sanatta ve edebiyatta yapılacak ne varsa hepsi Batı’da ve özellikle de Fransa’da gerçekleştirilmiştir. Kendilerine düşen şey ise aynısını yapmaktır (Tosun, 2013: 16). Ancak, Batı’ya öykünerek başlasa da dünya örneklerinde olduğu gibi, modern Türk hikâyeciliğinin de birçok anlamda halk hikâyelerinden beslendiği söylenebilir (Boratav, 2007: 26). Ömer Seyfettin, Memduh Şevket Esenal, Sait Faik, Haldun Taner ve Sabahattin Ali öykünün Türkçedeki en önemli ilk temsilcileri arasında sayılmaktadır.

1. Kürt Edebiyat Tarihinde Öykü

Bir milletin millet olabilmesi için çoğu kez gerekli olan iki şeyden biri kendi edebiyatını yaratmaktır (Psikharis, aktaran Jusdanis, 1998: 76). Edebiyat bir topluluğun zihinsel dünyasını geliştirir ve genişleyen zihinsel dünyanın sınırları o topluluğun varlığını kalıcı hale getirir. Edebiyat, bir milletin günlüğü gibidir ve onun yakın veya uzak tarihinin hikâyesini anlatır. Bu yönü ile de kültürel kimliklerin üretilmesinde olumlu bir etkidir.

Şiir, roman, öykü, türü ne olursa olsun her edebiyat ürünü dilsel bir yaratıdır ve dış dünya ile iç dünyanın birbirine bağlandığı bir işaretler, semboller dizgesidir. Bu üretimde başat unsur olan dil, anlamın oluşmasını sağlar. Her yazınsal ürün, doğal dilin toprağında serpilip gelişir. Her dilin edebiyatı da doğduğu toplumun sosyo-kültürel yapısı içinde anlamlıdır.

Kürtçe, her ne kadar yazılı edebiyat dünyasına erken adım atsa da Kürtlerin yaşadığı bütün ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de uygulanan dil politikaları sonucu edebiyat dünyasındaki gücünü koruyamamış, geliştirememiş ve tarihte yazılmış sınırlı sayıdaki eserlerle kalmıştır. Edebiyat dili olmakta hiç de gecikmeyen hatta dönemin Farsça ve Arapça egemenliğine karşın değerli eserler yaratarak bu eserleri günümüze kadar taşımayı başarmış bir dil, devletlerin “tek dil” politikaları ve egemen dilin baskısı sonucu fazla gelişme fırsatı bulamamıştır.

Hemen hepsi edebiyat eseri yaratma kapasitesine sahip beş farklı lehçesi olan Kürtçenin ilk öyküsü Kurmancca’dır. Bu, 1912 yılında Rojî Kurd adlı dergide yayımlanan Fuat Temo’ya ait, “Çîrok” adlı öyküdür. “Çîrok”un tarihe ilk Kürtçe öykü olarak geçmesi dışında bir önemi olmadığını ve kötü bir metin olduğunu ileri süren araştırmacı yazar Ferhad Shakely, bu öyküden sonraki ilk öykünün 1925 yılında, Cemil Saib’in (1887-1951) yazdığı “Le Xewma” (Rüyada) adlı öykü olduğunu belirtmektedir (Shakely, 1998: 27).

İlk Kürtçe öykü ile ilgili bir başka iddia da, ilk öykünün tarihini 1840’lara kadar götürmektedir. Buna göre, 1840’lı yıllarda Mela Mehmûdê Beyazîdî, Mem û Zîn’in izinden bir öykü kaleme alarak, bugünkü anlamda yazılı ilk öyküyü yazmıştır (Pariltı, 2009).² Bu durumda, 1912 yılında kaleme alınan ve “Rojî Kurd” dergisinin 1. ve 2. sayılarında yayınlanan Fuat Temo’nun Çîrok (Öykü) adlı öyküsü ikinci ve 1925 yılında yayınlanan Cemil Saib’in “Le Xewma” (Rüyada) adlı öyküsü ise Kürt edebiyatının üçüncü modern öyküsüdür.

Kürtçe kısa öykünün gelişimi hiç kuşkusuz Kürtlerin zengin sözlü edebiyat geleneğinden ayrı düşünülemez. Ancak tüm doğu halkları gibi Kürtlerin de gerek Türk öykücülüğünden gerekse de Türkçe üzerinden veya doğrudan Batı edebiyatından etkilendiğini söylemek mümkündür.

2. Kırmancca Öykünün Dünü ve Bugünü

Kürtçenin Kırmancca dışındaki lehçelerinde, küçümsenmeyecek sayıda klasik eser mevcutken Kırmanccada oldukça sınırlıdır. Sadece klasik edebiyat değil, genel olarak da tarihsel yazılı bir edebiyattan söz etmek zordur. Bunun en önemli nedenlerinden biri Kırmanccanın sadece Türkiye sınırları içinde yaşayan bir topluluk tarafından konuşuluyor olmasıdır. Bu argüman, en azından son yüz yıl

² Yazılı ilk Kürtçe öyküyü 1840’lara ve Beyazîdî’ye dayandıran birçok kaynak bu öykü için yeterince açıklayıcı olmayan “Mem û Zîn’in izinde” şeklinde bir tabir kullanmaktadır. Ayhan Tek’in “Osmanlı Edebiyatında Mem û Zîn Mesnevisi ve Yayılımı” adlı doktora tezinde belirttiğine göre, Rusya’nın Erzurum konsolosu olan ve Kürtçe metinleri akademi dünyasına tanıtan önemli isimlerden August Jaba ile birlikte Mem û Zîn’in yazmaları üzerine çalışan ve Kürtçe nesrin ilk örneklerini veren Mela Mehmûdê Beyazîdî bu eseri özetleyerek kısaca nesre çevirir. Beyazîdî’nin bu çevirisi aynı zamanda Kürtçe nesir ve öykünün de ilk metni olarak kabul edilmektedir.

için oldukça geçerli bir argümandır. Çok kültürlü, çok dilli bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasıyla ortaya çıkan ulus devletlerden biri olan Türkiye Cumhuriyeti devleti, uyguladığı politikalarla, teritoryal sınırları içinde kalan çok sayıda dilin ve kültürün kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Her ne kadar tek dil politikası ulus devlet mantığı içinde makul bir uygulama gibi görünüyorsa ve birçok modern ulus devlet için geçerliyse de benzerleri ile karşılaştırıldığında Türkiye'deki tekçi politikaların bir adım önde olduğu söylenebilir. Çünkü Türkiye, farklı dillerin ve kültürlerin varlığını dahi kabul etmeyerek mevcut tüm dilleri Türkçenin varyasyonları saymıştır. Ve bu politikalar sonucu Türkiye teritoryal alanı içinde yaşayan veya yaşamış olan 18 dilden üçü bugün ölü diller arasında sayılmaktadır (Moseley, 2010). Ancak bir yandan Kürt nüfusunun çok oluşu ve belirli bölgelerde yoğunlaşmaları, öte yandan Kürtçe üzerindeki pervasız baskının dili yaşatma konusunda bir mobilizasyon yaratması, Kürtçenin bugüne gelmesini sağlamıştır. Ayrıca, Kürtçenin diğer lehçelerinin birden fazla ülkede konuşuluyor olması onlara zaman zaman can suyu taşımıştır. Kırmancca için ise durum daha farklıdır. Birincisi, oransal olarak konuşanı daha az. İkinci ve en önemlisi sadece Türkiye'de yaşayan bir topluluk tarafından konuşuluyor olması ve tabii ki Türkiye'nin dil politikalarıdır. Bütün bu olumsuz faktörler geçmişte Kırmanccanın yazılı edebiyat dili olarak gelişimini önlemiştir. Akıl almaz baskılar, yasaklamalar ve engellemelere rağmen hiç okulu olamamış olan Kırmancca, yazılı edebiyat dünyasına, bulduğu ilk fırsatta adım atmış ve üzerindeki yasakların kalkması ve okullu olması durumunda gelişmeye aday güçlü bir edebiyat potansiyeli taşıdığını göstermiştir. Ayrıca, Kürtçenin diğer lehçeleriyle kıyaslandığında Kırmanccanın, yazıya en son geçen lehçe olduğunu, dolayısıyla da sözlü edebiyat geleneğinin daha güçlü olduğunu, bu geleneğin bugünkü modern öykücülüğe kaynaklık ettiğini de belirtmeliyiz.

Kırmanccadaki ilk modern hikâyeye geçmeden önce, hem ilk hem de sınırlı sayıda olmaları bakımından Kırmancca yazı tarihinin temel taşları niteliğindeki metinleri anmak gerekir. Kırmanccanın ilk yazılı metni, bir doğu bilimci olan Peter İvanoviç Lerch'in (1857) dilsel çalışmaları kapsamında derlediği birkaç halk masalı ve meselenin yazıya dökümünden ibarettir. Kırım Savaşı'nda (4 Ekim 1853-30 Mart 1856) Çarlık Rus Ordusu'nun eline esir düşen Osmanlı askerleri arasında Kürtler de vardır. Petersburg Bilimler Akademisi'nce görevlendirilen Peter İvanoviç Lerch (1828- 1884), dil araştırmaları çerçevesinde bu esirleri dinleyerek derleme çalışmaları yapmıştır. Derlenen bu folklorik anlatımlar daha sonra yazılarak 1857 yılında Petersburg'da yayımlanmıştır (Lerch, 1857) Böylece, bilinen ilk yazılı Kırmanccanın temeli atılmıştır.

Kırmancların kendileri tarafından yazılan ilk metin ise Ehmedê Xasî'ye (1867-1951) ait olan "Mewlûdê Kirdî" adlı manzum eserdir. Bu eser 1899'da Diyarbakır'da basılmıştır. Yine bir diğer manzum eser de Osman Efendîyo Babij (1852-1929)'a ait olan "Bîyîşa Pêxamberî"dir. Bu da 1933 yılında Şam'da

yayımlanmıştır (Lezgîn, Kırmancca (Zazaca) Kürtçesinde Öykücülüğün Gelişimi; Kırgan, 2018). Her iki metnin de dini metin olması dikkat çekicidir. O tarihlerde okur-yazar olanların daha çok dini eğitim alanlar olduğu anlaşılmaktadır.

Gerek Lerch'in derleyip yayımladığı folklorik metinler gerekse de Kırmancların kendileri tarafından yazılan en eski dini metinler Kırmancca yazı dilinin temelini oluşturmakla beraber bunların edebi eser çerçevesinde değerlendirilip değerlendirilmeyeceği tartışmalıdır. Nitekim Kırmancca öykünün ilk yazarlarından olan R. Lezgîn, Kırmanccaya ait klasik bir edebiyat eserinin bulunmadığını şu sözler ile ifade etmektedir: "Mi gore edebîyatê klasik yê kirdkî çin o. Herçiqas mewlidan de zıwan bi hawayeko estetîk bêro şuxulnayene û binezm binusîyê zî ancî ma nêşkenê înan mîyanê kategorîya edebîyatî de bihesibnin." Lezgîn bu sözleri ile mevlitlerde kullanılan dilin, estetik olmasına rağmen bunların edebiyat kategorisine dâhil edilemeyeceğini belirtmektedir (Lezgîn, 2013: 3-9). Ancak mevlitlerin edebiyat eseri sayılıp sayılmayacağı konusunda farklı yaklaşımlar da mevcuttur. Örneğin Seît Veroj Kırmancca yazılan Mela Ehmedê Xasî (1867-1951) ve Osman Efendîyê Babijî (1853-1929)'e ait mevlitlerin klasik edebiyat eseri olduğunu şu sözleri ile ifade etmektedir: "Ewro roj mewlûd, êdî zey yew parçeyê kulturê îslamî û yew bêjê edebîyato klasîk ê dînî, kulturê mileta kurdan mîyan de cayê xo girewto." (Veroj, 2017). Bu sözleri ile de Veroj, bu eserlerin İslami kültürün ve klasik Kürt dini edebiyatının bir parçası olarak Kürt kültüründe yerini aldığını belirtmektedir. Ayrıca İlyas Akman da Xasî'nin mevlidini edebi kriterler açısından değerlendirerek onu edebi eser kategorisinde ele almaktadır (Akman, 2019: 275-304). Kırmanccanın bu ilk metinleri, kendileri birer edebi metin olsun veya olmasın dilin yazıya kavuşmasında ve zamanla edebi ürünlerin ortaya çıkmasındaki rolleri bakımından Kırmancca yazım tarihine çok önemli metinler olarak geçmişlerdir. Bu metinlerin ilkinin imparatorluğun son yıllarında Diyarbakır'da (1899) diğerinin ise Türkiye dışında (Şam, 1933) basılıp yayımlanması dikkat çekicidir. 1930'lu yıllarda Türkiye'de, herhangi bir metin yazıp yayınlamak bir yana, Kürtçe konuşmak dahi yasaklanmıştır. Her türden baskı, cezai işlem ve aşağılama sonucu, yazılı edebiyat eseri üretmek bakımından çok uzun bir dönem, 1970'lerin sonuna kadar Kırmanclarda ve Kırmanccada herhangi bir kıpırdama olmamıştır. İki mevlid ve iki kısa folklorik metinden ibaret olan yazılı Kırmanccanın, 1970'lere dek yazı dili yok denecek kadar zayıftır. Türkiye'de Kırmanccanın yazılı bir dil olmasının önündeki en büyük engel, devletin uyguladığı yasaklara eşlik eden işkence ve hapis cezalarıdır. Buna rağmen 1970'li yılların sonunda Türkiye'de yayımlanan bazı dergilerde, Kırmancca metinlere, özellikle Tîrêj³ dergisinde genişçe yer verilmiştir. Ancak, 1970'li yıllarda uygulanan baskılar, yazın faaliyetlerini sürdüren kişilerin çeşitli risklerle karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Giderek artan baskı ve şiddet ortamı 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle beraber en üst seviyeye ulaşmış ve Kırmancca yazın faaliyetlerini olanaksız kılmıştır. Yazın

³ Tîrêj, Hejmar: 1-2-3, İzmir, 1979-1980

faaliyetlerini sürdüremeyen Kürt aydınları ülkeyi terketmek zorunda kalmışlardır. Ağırıklı olarak İsveç'e yerleşen yazarlar, Avrupa'da yayımlanan, Armanc (Stockholm), Berbang (Stockholm), Berhem (Stockholm), Çıra (Stockholm), Hêvî (Paris), Kurdistan Press (Stockholm), Tîrêj (4. sayı, Stockholm),⁴ Vate (Stockholm), Wan (Stockholm) gibi dergilerde yazım faaliyetlerini sürdürmüştür (Can, 2017).

Kırmancca edebiyatın başlangıç metni olarak genel kabul gören “Engîştê Kejê” (Kejê'nin Parmakları) adlı öykü 1980 yılında Tîrêj dergisinin 2. sayısında yayımlanmıştır. Bu konuda son zamanlarda yapılan bir güncelleme ile Kırmanccanın ilk modern öyküsünün Doğan Kılıç Şihhesenanlı (1927-2004)'ya ait olduğu düşünülen ve 15 Mayıs 1963 yılında Roja Newe'de yayınlanan “Maceraya Silemanê Gincî” başlıklı metin olduğu öne sürülmektedir (Akman, 2018, s. 11, <http://rosanlezgin.blogspot.com/2019/09/edebiyate-ma-de-hikayeyatewr-verine.html>). Ancak bu metnin kurgulanmış bir öyküden ziyade bir mesele olduğu veya Silemanê Gince'nin başından geçen bir olayın, bir anının başkası tarafından nakledilmesi şeklinde olduğu düşünülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla yazar, 1938'de Çanakkale'nin Bayramiç ilçesine sürülen Silemanê Gince'nin başından geçen gerçek bir olayı anlatmaktadır. Anlatım tekniği veya kullandığı dil açısından edebi bir metin olduğu düşünülse bile bunun anı türüne dâhil edilmesinin daha uygun olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla kurgusuyla, örgüsüyle modern bir öykü olduğu düşünülen “Engîştê Keje”nin Kırmanccanın ilk modern öyküsü olduğu söylenebilir. M. Malmîsanij'e ait olan bu öyküyle beraber nihayet edebiyatın kapıları Kırmanccaya da aralanmıştır.

Bu öyküde, üç parmağı kırık olan Kejê'ye öğretmeninin bunun nedenini sorması ile başlayan bir diyaloga kulak veriyoruz. Kejê, parmaklarının neden kırıldığını anlatırken de köylere askerler tarafından yapılan baskınlar, askerlerin köylülere karşı tutumu, köylülerin askerler ile ilgili algısı ve davranışlarına tanık oluyoruz. Dönemin ruhunu çok iyi yansıtan bir öykü olmasına rağmen henüz Kırmancca ile ilgili dilsel bir çalışma olmaması dolayısıyla lokal ağız ile yazılmış daha sonraları yeni baskı için Vate Çalışma Grubu sözlüğüne göre bazı yerleri düzeltilerek basılmıştır (Çem, 2005).

12 Eylül'den hemen önce Tîrêj'de yayımlanan ilk öyküden sonra Kırmanccanın 2. Öyküsü, Avrupa'daki çalışmalardan çıkmıştır. Kırmanccanın hayat bulması anlamında diaspora önemli bir rol üstlenmiş ve Avrupa'ya giden yazarlar, orada Kırmancca için yeni bir şans yaratmayı başarmışlardır. Kırmanccanın ikinci öyküsü olan “Derdê Dewrêşî (Dervîş'in Derdi)” adlı öykü de bu çalışmalar çerçevesinde 1995 yılında yayımlanmıştır. İlk öyküden tam 15 yıl sonra okuyucuya kavuşan ve J. İhsan Espar'a ait olan öyküde, dönemin siyasi atmosferi içindeki Diyarbakır'da yaşayan sıradan insanların maruz kaldığı devlet baskısı,

⁴ Tîrêj'in ilk üç sayısı İzmir'de, dördüncü sayısı Stockholm'de yayımlanmıştır.

işkence, dil problemleri trajikomik bir dille anlatılmaktadır. Olaylar, yarım yamalak Türkçesi ile emekli bir kâtip, bir yanlışlık sonucu ölümcül hasta tanısı konan karısı ve onları çevreleyen 1970’li yılların Diyarbakır’ı etrafında gelişmektedir.

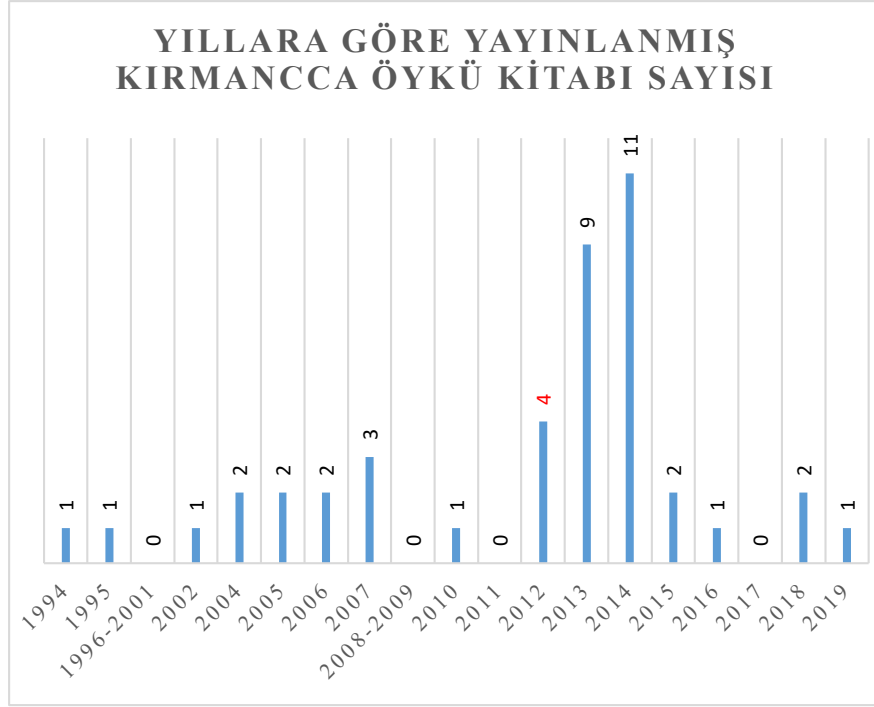
Bu tarihten sonra aralıklarla da olsa dil ile ilgili çalışmalar artarak devam etmiştir. Yine İsveç’te yayımlanan çeşitli Kürtçe dergilerde Serdar Roşan’a ait “Bircanê Diyarbekirî ra Mektubêke” (Diyarbakir Burçlarından Bir Mektup) ve “Gozêre” (Ceviz Ağacı) adlı öyküler de 1995-96 yıllarında yayımlanmıştır. Kırmancca öykünün yeniden ülkesine dönüp kendi dilinin toprağında serpilmesi için 2000’li yıllarda Avrupa Birliğine (AB) üyelik kapsamında hazırlanan uyum paketleri ile oluşan nispi demokratik ortamın oluşması gerekecekti. 2002’de TBMM’de kabul edilen uyum yasalarının yürürlüğe girdiği tarihe kadar bir elin parmakları kadar dâhi olamayan Kırmancca öykü kitabı sayısı, Uyum Yasaları ile beraber yazın çalışmalarına hız verilmesi sonucu bugün onlarca’yı bulmuştur.

9 Nisan 2002 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Birliği 2. Uyum paketi ile Kırmancca da dâhil Türkçe dışındaki dillerin yazın faaliyetlerini yasaklayan kanunun birçok maddesinde değişiklik yapılmıştır. Dernekler Kanununun 5. maddesinin ilgili bendinde yapılan değişiklikle, “Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde ırk, din, mezhep, kültür veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek veya Türk dilinden veya kültüründen ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak amacı ile dernek kurmak” yasak kapsamından çıkarılmıştır. Aynı kanunun 6. maddesinde yapılan değişikliklerle de “Derneklerin Tüzük ve diğer dernek mevzuatının yazımında ve yayınlanmasında, genel kurullarında, özel veya resmi açık veya kapalı yer toplantılarında Kanunla yasaklanmış dilleri, dernekçe düzenlenen veya dernek adına iştirak edilen açık veya kapalı yer toplantılarında Kanunla yasaklanmış dillerle yazılmış pankart, levha, plak, ses ve görüntü bandı, broşür, el ilanı, beyanname ve benzerlerini, mühür ve başlıklı kâğıtlarda dernek isminden ve varsa işaretinden başka isim ve işaretleri kullanmaları yasak” kapsamından çıkarılmıştır (T.C Başbakanlık, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, 2007)

Sözü edilen kanun maddelerinin henüz yürürlükte olduğu 1994 yılında, Doz Yayınları tarafından basılan, Kırmanccanın ve Kemal Astore’nin ilk öykü kitabı olan “*Cêr Hard Cor Asmên*” adlı öykü kitabı da dâhil 2002’ye kadar yayımlanan kitap sayısı ikidir ve ikinci kitap da aynı yazara ait olup 1995’te Bon’da, Verlag für Kultur und Wissenschaft yayınevi tarafından basılmıştır. 2002’de Roşan Lezgîn’in “*Binê Dara Valêre de*” adlı öykü kitabınının yayınlanması ile başlayan nispi serbestleşme dönemi 2015’te değişen paradigma ile sona erdiğinde 41 tane Kırmancca öykü kitabı yayınlanmıştı. 2013-2014 yıllarında Kırmanccanın altın çağını yaşadığını söyleyebiliriz. Sadece bu iki yılda yayınlanan öykü kitabı sayısı yirmidir.

Mutlu Can’ın, yüksek lisans tezi kapsamında yaptığı bibliyografya çalışmasında, 2017 yılına kadar yayımlanmış 38 tane öykü kitabı adı geçmektedir (Can, 2017). Pınar Yıldız ise “Kırmancca (Zazaca) Hikâyeciliği” adlı makalesi için yaptığı

çalışmada, 2019'a kadar yayımlanan 43 adet Kırmancca hikâye kitabından söz etmektedir (Yıldız, 2020). Her iki çalışma kapsamındaki kitapların yayın tarihleri, Türkiye siyasi konjonktürünün adeta aynası gibidir. Daha geniş bir tarih aralığını kapsamı bakımından Yıldız'ın çalışmasında yer alan bibliyografyaya bakıldığında kitap sayıları, basım yıllarına göre şöyledir:

Şekil 1. 1994-2019 yılları arasında yayımlanmış Kırmancca öykü kitabı sayısı

Tabloda da görüldüğü üzere 2012-2015 yılları arasında ciddi bir sıçrama söz konusudur. Bu yıllar arasında “Çözüm Süreci” olarak adlandırılan ve Türkiye’nin sorunlarına başka bir perspektiften bakmayı deneyen bir sürecin Kırmanccaya etkileri tabloda görüldüğü gibidir. Yazın hayatına kitaplaşarak girdiği tarihten itibaren geçen 26 yılda toplam 43 olan Kırmancca öykü kitabının 24 tanesi bu süreçte (2012-2013-2014) çıkmıştır. Geriye kalan 19 kitap da 23 yıla yayıldığında her bir yıla bir kitap dahi düşmemektedir⁵.

Burada çok bariz bir biçimde dönemin atmosferini yansıtan ve Türkiye Cumhuriyeti’nin, AB’ye üyelik çerçevesinde de olsa, çeşitli yasalarla, dil politikalarında oluşturduğu esneklik nispetten demokratik bir zemin oluşturmuş

⁵ Bu sayılara çeviri kitaplar dâhil değildir. Bunların dışında az sayıda çeviri eser de bulunmaktadır.

ve bu zeminde Kırmancca ve Türkiye'nin yasaklı tüm dilleri nefes almıştır. Bu ara dönemi bir nefes alma dönemi olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü 2015'te durdurulan bu sürecin dile yansımaları gecikmemiş, tabloda da görüldüğü gibi yeniden başa dönülmüştür.

Kırmancca öykü kitaplarının bir kısmı, siyasi ve dilsel baskının had safhada olduğu dönemlerde dahi yazmayı sürdüren kişilere aittir. Yazarların bir kısmı cezaevlerinden, bir kısmı da yurt dışından yazmaktadır. Önemli bir kısmı, özellikle de kadınlar sözünü ettiğimiz “Çözüm Süreci” kapsamında yazmaya başlamışlardır.

Kitap olarak basılıp yayımlananlar dışında da yazılan ve yayın dili Kırmancca olan Vate⁶ ve Şewçila⁷ dergilerinde yayımlanan onlarca hikâye vardır.

Kırmancca edebiyatın ilk edebi metni ve ilk öyküsü olan “Engiştê Kejë (Kejë'nin Parmakları)” adlı öykü ve ondan 15 yıl sonra kaleme alınan birkaç öyküden sonra 2002 yılında Roşan Lezgîn'nin “Binê Dara Valêre de” adlı öykü kitabıyla edebiyat dünyasına giren Kırmancca, 2012 yılına kadar öykü dalında bazı yıllarda hiç eser verememiş bazen de bir yılda, bir-iki kitabı geçememiştir. 2007 yılında yayımlanan 3 kitap, yılda 0-1 veya 2 kitap yayımlanması istikrarını bir parça bozmuşsa da hemen ardından gelen yıllarda (2012 yılına kadar) tekrar aynı düzenle devam etmiştir. Ancak 2012'de başlayan sıçrama 2013 ve 2014 yıllarında yayın tarihinin en büyük artışını yaşamıştır. Bu artış sadece öykü dalında olmamış edebiyatın her alanında buna paralel bir gelişim seyri izlenmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, politik atmosferin Kürtçe lehine değişmesi ve bu çerçevede üniversitelerde açılan Kürtçe bölümler, Kürtçenin ortaokullarda seçmeli ders olarak müfredata girmesidir. Diğer çok önemli ve tetikleyici nedenlerden biri de sadece Kırmancca yayımlanan gazete ve dergilerin (Vate, Şewçila, Newepel) artması ve ilgili kişilerin yazdıklarını bu gazete ve dergilerde yayımlama şansı bulmasıdır. Ayrıca bu gazete ve dergiler, Kırmanccaya küçümsenmeyecek sayıda yeni yazarlar, daha da önemlisi kadın yazarlar da kazandırmıştır. Hem sayıca hem nitelikçe ve hem de kadın yazar sayısı bakımından Kırmancca modern öykünün söz konusu yıllarda ulaştığı yerin, tarihi bir zirve olduğu söylenebilir.

Çağdaş insanın, özellikle metropol insanının zaman açısından yaşadığı yoksunluk, daha uzun bir tür olan roman ve benzeri ürünleri okumayı sınırlandırmaktadır. Aynı nedenle öykü daha popüler hale gelerek hem okuyan hem de yazan açısından çağın gereklerine uygun bir tür olarak öne çıkmaktadır. Kırmancca edebiyatta öykünün öne çıkması, daha çok yazılıp daha çok okunmasını sağlayan diğer bir faktör de Kırmancca okur-yazar oranının düşük olması, okur-yazarların dahi okumakta güçlük çekmesi ve standart bir yazı dilinin henüz oturmamış olmasıdır. Standart yazı dilini henüz tam kavrayamamış birinin Kırmanccayı çok iyi bilse de bir romanı okuyup bitirmesi oldukça zordur ve çok

⁶ 1997'de yayın hayatına başlayan ve Haziran 2020'de 64. Sayısı yayımlanan kültür ve edebiyat dergisi.

⁷ 2011 yılında yayın hayatına başlayan ve 16. sayısı 2018 yılında çıkan sanat ve edebiyat dergisi.

özel bir çaba gerektirmektedir. Bu bakımdan öykünün, Kırmanccanın gelişimine katkı sunduğu söylenebilir.

2.1 Kırmancca Öyküde Biçim ve İçerik

Genelde Kürt edebiyatı, özelde ise Kırmancca öykü, temasal olarak, Kürt toplumunun sosyo-politik yapısından ayrı değildir. Ayrıca Kürtler, hem toplumsal hem bireysel sorunlarını kendi dillerinde yaptıkları edebiyatla özgürce dile getirme olanağı bulamamışlardır. Bu nedenle buldukları ilk fırsatta, ilk girişimleri kaybolan zamanların acılarını dile getirmek, yani içlerinde büyüttükleri sözü dışarıya akıtmak olmuştur.

Tarihin karanlık dehlizlerinde kaybolmamak için çırpınıp Kırmanccayı bugüne getirerek tarihi bir misyon üstlenen yazarların, ilk eylemi, bu karanlığa ışık tutmak olmuştur. Dolayısıyla da Kırmancca hikâye daha çok devletin Kürt toplumuna karşı tutumu, cezaevi hikâyeleri, sürgün, katliam, kavga, kadına uygulanan şiddet temalı hikâyeleridir. Elbette ki her öykünün teması Kürtler ve devlet ve Kürt politikaları değildir. Bunlar sadece öncelikli konulardır.

Toplumsal ve kültürel bir üretim alanı olan sanat, ontolojik olarak siyasetle içli-dışlıdır. Mevcut politikalarından etkilenerek ya eleştirel bir tarzda ya da mevcut politikalara payanda olarak iktidarı besleyecek tarzda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenledir ki Marx, kültür ve sanatı bir üst yapı kurumu olarak değerlendirmiştir. Sanat bazı yerlerde eleştirel ve muhaliftir, bazı yerlerde ise iktidarın güdümündedir. Dünya sanat tarihinde bu tarz somut örneklerle rastlamak mümkündür. Siyasal konjunktür, sanatsal üretimin içeriğini belirleyebilmektedir. Toplumsal yapıdaki sarsıntılar ve siyasal dönüşümler ise sanat ve edebiyat dünyasını doğrudan etkilemektedir (Alver, 2016: 26).

Kürtçe yazın ise doğası gereği politiktir. Devletin, yok sayıcı, dışlayıcı, asimilasyonist dil politikaları ile Kürtlerin, kendi dillerinde kendilerini ifade etmeleri çok uzun yıllar baskılandığından, Kürt edebiyatı daha politik bir içeriğe sahiptir. Kürtçeyi bir edebiyat dili olarak kullananlar, ağırlıklı olarak şu veya bu şekilde, yaşamlarının bir döneminde politika ile uğraşmış kişilerdir. Politik olmayan, devletin uygulamalarıyla ilgili herhangi bir sorunu olmayan, Kırmanccanın yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu umursamayanların Kürtçe yazmak gibi bir dertleri de olmayacaktır. Örneğin, Kırmancca yazarların bir kısmı halâ cezaevinde, önemli bir kısmı uzun yıllar sürgünde yaşamış ve yaşamaktadır. Dolayısıyla yazılan öyküler de daha çok politik içeriklidir. Zaten Kürtçe yazma isteği ve çabası bir yönü ile asimilasyon politikalarına karşı bir tavır olarak gelişmiştir, diğer bir yönüyle kimlik sorunudur ve aynı zamanda “ben de varım” diyebilmektir. Kürt edebiyatı başlangıçta, daha çok politik bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle de kendi içinde işleyen bir eleştiri mekanizmasından yoksundur. Öncelikli sorunlar ve konular öylesine kendini dayatmıştır ki Kırmancca edebiyat ürünlerine yapılan eleştirel bakış şimdilik

sadece olumlu yanlarını görmeye yöneliktir. Bu tutum, planlanarak yapılmaktan ziyade doğal olarak gelişen bir tutumdur. Okur kitlesi yok denecek kadar az olan Kırmancca edebiyatı, henüz gerçek bir eleştiri süzgecinden geçmemiştir. Eleştirisi olmayan bir edebiyatın da ne kadar doğru bir yere oturduğunu kestirmek zordur. Bir yandan Kırmancca edebiyatının yeni oluşuyor olması, diğer yandan temel sorunun Kırmanccanın yaşaması sorunu olması, Kırmancca eserlerin edebi kriter açısından bir eleştiriye tabi tutulmasını önlemiştir (Lezgîn, 2013). Dolayısıyla yapılacak her türlü değerlendirme bir parça eksik kalacaktır. Tüm bu nedenlerden dolayı genel olarak Kürtçe ve özelde de Kırmancca öyküde çoğunlukla içeriğin, biçimi tırpanladığını söylemek zor değildir. İçimizde büyüyüp adeta devleşen sözü dışarıya akıtırken, Sontag'ın da ifade ettiği gibi biçimi içeriğe kurban etmemek gerekir (Sontag, 1991).

Kırmancca öyküyü, baskı, şiddet, sürgün, dil yasakları ve hapisane gibi sorunların beslediği ve hatta ortaya çıkardığı söylenebilir. Söz konusu baskı unsurlarına bir de toplumsal cinsiyet algısı ve kadının toplumdaki yeri eklendiğinde katlanarak büyüyen dev bir sorundan söz etmek yanlış olmaz. Buldukları ilk fırsatta yazmaya başlayan kadınların 2012-2014 yılları arasında 5 öykü kitabı yayınlanmıştır. Bu, Kırmancca için önemli bir gelişmedir. Ve bu kadınlar söz konusu baskı unsurlarının hemen hepsine maruz kalmış, toplumun farklı kesimlerinden kadınlardır. Genel olarak Kürtlerin uzun yıllardır yaşadığı çatışmalı durum ve çözümsüzlük, işkence, sürgün, hapis ve her kadının çeşitli düzeylerde deneyimlediği erkek şiddeti ve toplumsal baskının kadınları yazmaya yönlendiren temel itki olduğu söylenebilir. Ayrıca bir-iki kuşak önceki hemen her Kürt'e, Türkçe öğretme sürecinde yaşatılan travma ve yatılı okul deneyimlerinin de kadınların hafızasında hatırı sayılır bir yer edindiğini söylemek mümkün. Dolayısıyla da bunların öyküye yansımaları ve işlenen ağırlıklı temalar olması anlaşılabilir.

Kırmancca öykülere anlam katan ve sıradan bir kadının deneyimlemesi zor olan koşullarda yazan, yazdıklarını okuyucuya ulaştırabilmek için ayrı bir çaba sarf eden bir kadın olan Şeyda Asmîn'in *Zeman Sey Fekê Kardî Bî* (Asmîn, 2013) adlı kitabında "Hikayeyê Koyî" (Dağ Hikâyeleri) başlığı altında anlattığı hikâyeler okuru, hayatın bambaşka bir alanına götüren sıra dışı hikâyelerdir. Hikâyelerinde ölüm ile yaşam arasındaki ince çizgiyi ustaca işleyen Asmîn, en çıplak hali ile ölümü, ölümü özleyen insanı, açlığı, susuzluğu, çetin doğa şartlarına karşı mücadeleyi, anne sıcaklığına duyulan özlemi içeriden bir bakışla, anlatmaktadır. Bu öykülerde yakılan köylerin, sadece yakılan köyler olmadığını bunun, metropollere savrulan evsiz, yurtsuz ve işsiz insanlar, açlıktan ölen hayvanlar olduğunu, geride bırakılana duyulan özlem olduğunu duyumsatarak bir daha hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağını hatırlatılmaktadır. Hatırlattığı önemli bir şey de gündelik hayatta sahip olunan sıradan şeylerin aslında ne kadar değerli olduğudur. Bununla okura, ocağı tüten bir ev ile sıcak bir yatakta yatmanın önemini, onları kaybetmenin acısını yaşatarak anlatmaktadır.

Asmîn'in hikayelerinde öne çıkan diğer bir tema da toplumsal cinsiyet algısının kadınlar üzerindeki olumsuz etkileridir. Kırmancanın her kadın yazarı, kadınların can alıcı sorunlarının başında gelen bu konuyu atlamadan, bir görev gibi yazmıştır. Sorunun, kalemini oynatmaya başlayan her kadına kendini yazdıracak önemde ve derinlikte olduğu anlaşılmaktadır.

Kırmancanın bir diğer kadın öykü yazarı da Bedriye Topaç'tır. Hatta Kırmancada bir öykü kitabı yayınlanan ilk kadındır. *Bero Sûr* (Topaç, 2012) adlı kitabındaki öykülerinde şiirsel bir dil kullanmaktadır. Öyle ki, Topaç'ın öyküleri, bazen öykünün şiire karıştığı, bazen de şiirin öyküye karıştığı hissi uyandırmaktadır. Daha çok şiirleri ile tanınan yazarın, öykülerini şiirsel bir tarzda anlatması onun güçlü imgesel anlatım becerisini ve Kırmancaya hakimiyetini göstermektedir. Topaç'ın öykülerinden gelen ses bir kadının, adeta Munzur'un sesine karışan çığılığı gibidir. Kadın olmak, Kürtlerin kâbusu olan yatılı okulların aşağılayıcı uygulamalarına maruz kalmak Bedriye Topaç'ın işlediği ana temalardır. İlle de kadın olarak Kürt toplumunda var olmaya çalışmanın zorlukları işlenmektedir. Gerek Asmîn'in, gerek Topaç'ın anlatımlarından Kürtlerin veya Alevilerin kadına değer verdiği söyleminin gerçeği yansıtmadığı ve sadece romantik bir söylemden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Bedriye Topaç, Vate Çalışma Grubu'nun standart dil ve yazı kriterlerine uygun yazmaktadır. Lokal ağızlı anlatılar sadece ilgili bölge mensubu okurlarca anlaşılırken, standart dil her mıntıkadan okurun ilgisini çekmektedir. Dolayısıyla, dilin herkesçe aynı düzeyde anlaşılabilir olması, öykünün okuyucuyla buluşması ve geleceği açısından önemlidir. Topaç'ın öyküleri de bu yönüyle okuyucuya en çok ulaşan ve onunla bağ kuran öykülerdir.

Yeni yazarlardan olup birer öykü kitabı yayınlanan kadınlardan Burçin Bor (Bor, 2013) ve Lorîn Demirel (Demirel, 2014)'in genç kuşaktan olması Kırmanca öykü ile ilgili umutları artırmaktadır. Yirmili yaşlarda ve şehirlerde yaşayan insanların dilsel asimilasyondan ne kadar çok etkilendikleri de dikkate alınırsa genç yazarların önemi bir kat daha artmaktadır. Ancak dikkat çeken bir unsur, genç birer yazar olarak bu kadınların da öncelikli konularının değişmemesidir. Bu durum, günümüzde de kadının toplumdaki yerinin değişmediğine işaret etmektedir.

Kırmanca öykü kitabı yayınlanan ve dezavantajlı kesimlerin başında gelen kadınlardan başka bir dezavantajlı grup da cezaevindeki yazarların oluşturduğu gruptur. Cezaevindeki yazarların önde gelen isimlerinden ve bugüne kadar üç öykü kitabı yayınlanmış Murad Caşad'ın, kitaplarının üçü de cezaevinde yazılmış ve çok zor şartlarda yayınevine ulaştırılmıştır. Bir yazarın içinde bulunduğu zorlayıcı koşullar, bir çıkış yolu olarak yazma motivasyonunu artırır da bunu okura ulaştırabilmenin zorluğu aynı derecede caydırıcı olabilmektedir. Ancak Murad Caşad tüm zorlukları aşarak okuruna ulaşmayı başaranlardan biridir. Onu farklı kılan temel şey ise bir mahkûm olmasından ziyade öykülerinde

ironiye yer vermesi ve güçlü metaforlar kullanmasıdır. Kırmanccanın, bilinen nedenlerle sınırlı kullanımı ve edebiyat alanında zayıf kalması edebiyatın olanaklarından yararlanmasını da zorlaştırmıştır. Buna rağmen “Hesê Mişî” (Caşad M. , 2013) adlı kitabında edebiyatın sunduğu tüm olanaklardan yararlanan Murad Caşad, öykülerinin hemen hepsini mizahi bir dille yazılmıştır. “Eşqê Kerge” adlı öyküdeki metaforik anlatımı ve “Şewla” adlı öyküde özenle seçilmiş sözcükleri, yapılan eleştiriyi dahi zarif bir tonda ve öyküye zarar vermeden yapması Kırmancca öyküyü bir adım ileriye taşımaktadır. Murad Caşad da adı geçen diğer yazarlar gibi, Vate Çalışma Grubu kriterlerini esas almaktadır.

2.2. Dil ve Anlatım

Yazınsal bir metnin varoluş nedeni dildir (Gümüş, 2010: 68). Edebi bir metin, dil varsa vardır. O halde bir edebiyatın gelişmişliği o edebiyat dilinin gelişmişliğine paraleldir. Dilin gelişmişliği kadar, edebiyat ürünlerinin okuyucusuyla buluşmasının yarattığı tat da yazar ve okur açısından çok önemlidir. Bunun için bütün kesimlerin anlayabileceği ortak bir dilin varlığı gereklidir.

Kırmancca edebiyatın ve dolayısıyla da öykünün en büyük sorunlarından biri standart bir dile sahip olamamaktır. Kırmancların kendilerini adlandırırken dahi bölgeden bölgeye farklı adlandırması, yazarken farklı alfabelerin kullanılması, herkesin kendi köyünün diliyle yazmaya kalkması ve bunda ısrar etmesi zaten okunmayan, okunamayan bir dilin okunmasını daha da güçleştirmektedir. Bu nedenle Kırmancca için olmazsa olmazlardan biri de dilde standartlaşmaya gidilmesidir.

1996’dan beri Vate Çalışma Grubu’nun yürüttüğü Kırmanccayı standartlaştırma çalışmaları (Zilan, 2011) ile büyük mesafe kat edilmiş olmasına rağmen bugün hâlâ bu sorun tam anlamıyla çözülmüş değildir. Daha önce sözü edilen Kırmancca öykü kitaplarının yazarları, olabildiğince Vate Çalışma Grubu’nun standartlarını esas alarak yazmışlardır. Murad Caşad’ın, hikâyelerinde kullandığı dili lokal formundan çıkıp standartlaşmaya doğru çok başarılı bir biçimde kullanması, dildeki sadeliği, anlatımdaki zenginliği ve özellikle diyaloglardaki mizahi dil ve bu dilin okuyucu ile kurduğu bağ açısından Kırmancca hikâyenin geleceği ile ilgili umut veren iyi bir örnektir. Caşad’ın hikâyeleri (Caşad, 2013), dilin standart formu ile sağlam bir kurguya, akıcı ve anlaşılır bir dile sahiptir. Bu öykülerin, Kırmancca gibi çok ciddi sorunları olan, adeta yaşam savaşı veren bir dilde tahminlerin çok üzerinde, bugün “medeniyet dili” denen dillerdeki öykülerle dahi yarışacak kalitede öyküler olması hem Kırmanccanın güçlü bir potansiyeli olduğunu hem de gelecek vadeden, güçlü yazarlarının olduğunu göstermektedir.

Kırmancca öykü anlatımı son derece özgündür, taklit veya öykünme söz konusu değildir. Çünkü yazarların çoğu, daha önce hiç Kırmancca okumamış, okumaya ve yazmaya hemen hemen aynı anda başlamışlardır. Taklit edilecek eser yok gibidir. Mevcutların bir kısmı da lokal ağızla yazıldığı için diğerleri tarafından

yeteri kadar anlaşılammaktadır. Bunun da neticesinde her yazarın tarzı kendine özgü olarak gelişmiştir.

Sonuç

Kırmancca, her şeye rağmen edebi eser yaratma potansiyeli taşıyan ve uygun koşullarda bu potansiyeli kullanan bir dil olduğunu gerek diğer edebiyat türlerinde eser vererek gerek öykü türünde kat ettiği mesafe ile kanıtlamıştır. Kırmancca öykü bugün, dünya edebiyat arenasında kendinden henüz söz ettirmese de bunun uzak bir olasılık olmadığını tahmin etmek zor değildir. Çünkü daha düne kadar yazılı çok az sayıda materyale sahip olan Kırmancca kısa sürede roman türünde eser verecek kadar gelişmiştir.

Bu makalede daha çok, farklı konumları itibariyle dezavantajlı olan, dilsel zorlukların ötesinde zorluklarla karşılaşan ve yazmak için daha fazla emek ve cesaret gerektiren konumda olup yazarların eserlerine yer verdik. Elbette ki Kırmanccanın her eseri, öyküde dilin gelişimine katkı sunmuştur ve çok önemlidir. Kırmancca öykü yazılmakla kalmamış, her yazılına bir değer katılmıştır. Bu anlamda Munzur Çem tarafından hazırlanan ve birinci kuşak hikâyeciler diyebileceğimiz hikâyecilere ait 11 hikâyeden oluşan “Antolojiye Hikayanê Kırmanckî (Zazakî)” adlı Kırmancca hikâye antolojisi ve ikinci kuşak hikâyecilerin de dahil edildiği ve İlyas Akman’ın hazırladığı, 464 hikâyenin analiz edildiği “Modern Zaza Hikâyeciliği -I- ve -II-” adlı çalışmalar da Kırmancca hikâyeciliğinin gelişimine katkı sunan önemli ve aynı zamanda okurun ve yazarın motivasyonunu artıran çalışmalardır.

Genel olarak okuma oranının düşük olmasına bir de yazın dünyasına yeni adım atmış olan bir dili okumanın zorluğu eklenince Kırmancca okur ve yazar kitlesinin çabasının düzeyi de anlaşılacaktır. Belki de Kırmancca bu sayede edebi eser yaratma kapasitesine sahip olabilen sayılı dillerdendir. Hatta okulsuz bir dil olarak bunu yapabilen belki de tek dildir. Çünkü insanlık tarihi boyunca on binlerce dilin konuşulmuş olmasına rağmen bunların sadece 106 tanesi edebi eser verebilecek düzeyde yazıya bağlanabilmiş ve günümüzde konuşulmakta olan yaklaşık üç bin dilden sadece 78’i yazılı edebiyata sahip olabilmıştır (Ong, 2013).

Kaynakça

- Akman, İ. (2018). *Modern Zaza Hikâyeciliği - I -*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Akman, İ. (2019). Hetê Babetan û Hunerê Edebîyan ra Analîzê Mevlîdê Ehmedê Xasî. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 275-304.
- Alver, K. (2016). *Edebiyat, Sanat ve Toplum*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Asmîn, Ş. (2013). *Zeman Sey Fekê Kardî Bî*. Dîyarbekir: Weşanxaneyê Roşna.
- Barthes, R. (1988). *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Bor, B. (2013). *Hêvîya Macirê*. Dîyarbekir: Weşanxaneyê Roşna.

- Boratav, P. N. (2007). *Zaman Zaman İçinde*. Ankara : İmge Kitapevi.
- Can, M. (2017). *Bibliyografyaya Kirmanckî (Zazakî) 1963-2017*. İstanbul: Vate Yayınevi.
- Canşad, M. (2013). *Hesê Mişî*. Diyarbakır: Weşanxaneyê Roşna .
- Çem, M. (2005). *Antolojîyê Hikayanê Kirmanckî (Zazakî)*. Stockholm: Weqfa Kurdî ya Kulturî Li Stockholmê .
- Demirel, L. (2014). *Vîndîbîyaye*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.
- Gümüş, S. (2007). *Öykünün Bahçesi*. İstanbul: Can Yayınları.
- Gümüş, S. (2010). *Öykünün Kedi Gözü*. İstanbul: Can Yayınları.
- Jusdanis, G. (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür Milli Edebiyatın İcat Edilişi* . İstanbul: Metis Yayınları.
- Kırkan, A. (2018). *Bîyîşa Pêxemberî ya Osman Esad Efendî û Destpêkê Edebîyatê Klasîk yê Kirmanckî*. İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî.
- Lerch, P. (1857). *Forschungen Über die Kurden und die Iranischen Nordchaldäer*. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen.
- Lezgîn, R. (2011, 05 09). *Modern Kirmancca (Zazaca) Edebiyatı*. 07 27, 2013 tarihinde Zazaki.net: www.zazaki.net/.../kirmancca-zazaca-kurtcesinde-oykuculugun-gelisimi adresinden alındı
- Lezgîn, R. (2013). *Averşîyayîşê Lehçeyanê Kurdkî de Rolê Edebîyatî. Şewçila*, 3-10.
- Lezgîn, R. (2011, 01 02). *Kirmancca (Zazaca) Kürtçesinde Öykücülüğün Gelişimi*. 06 22, 2020 tarihinde Zazaki.net: <http://www.zazaki.net/yazdir/haber/kirmancca-zazaca-kurtcesinde-oykuculugun-gelisimi-737.htm> adresinden alındı
- Moseley, C. (2010). *UNESCO Interactive Atlas of the World's Languages in Danger*. 06 26, 2020 tarihinde UNESCO: <http://www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages/atlas> adresinden alındı
- Ong, W. J. (2013). *Sözlü ve Yazılı Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Özdemir, E. (1980). *Türk ve Dünya Eddebiyatı*. Ankara: S.B.F. Basın ve Yayın Yüksekokulu Basımevi.
- Parıltı, A. (2009, Ocak 10). *Haber Listesi*. 06 21, 2020 tarihinde Bianet: <https://m.bianet.org/bianet/kultur/111840-600-yildir-yasayan-bir-edebiyat> adresinden alındı
- Shakely, F. (1998). *Modern Kürt Öykü Sanatı*. İstanbul: Avesta.
- Sontag, S. (1991). *Sanatçı: Örnek Bir Çilekeş*. İstanbul: Metis Yayınları.
- T.C Başbakanlık, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. (2007). *Türkiye'de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler*. Ankara: M&B Tanıtım Hizmetleri ve Tic. Ltd. Şirketi.
- Topaç, B. (2012). *Bero Sûr*. Diyarbakır: Weşanxaneyê Roşna .
- Tosun, N. (2013). *Öykümüzün Kırk Kapısı*. Ankara: Hece Yayınları.
- Veroj, S. (2017, Ocak 11). *Yew Bêjê Edebîyatê Klasîk ê Dînî û Çimeyê Sereke yê Nûstişê Dimilî(Zazakî): Mewlûd*. Ağustos 16, 2020 tarihinde Kovara Bîr:

- <http://kovarabir.com/seid-veroj-yew-beje-edebiyate-klasik-e-dini-u-cimeye-sereke-ye-nustise-dimilizazaki-mewlud/> adresinden alındı
- Yıldız, P. (2020). "Kırmancca (Zazaca) Hikâyeciliği". S. Koordinatör:Vali içinde, *Yazınsal Varoluştan Akademik Literatüre Kırmancca (Zazaca) M. Malmîsanij'a Armağan* (s. 207-247). İstanbul: Vate Yayınevi.
- Yüce, S. (2016). Edebiyatta Gerçekçilik ve Alımlama Estetiği. *Söylem* , 105-117.
- Zilan, B. (2011). Vate Çalışma Grubu ve Kırmanccayı (Zazacayı) Standartlaştırma Çalışmaları. *International Conference on Zaza Studies, "The Zaza People: History, Language, Culture, Identity"*, (s. 1-19). Erivan.

Yayın İlkeleri

Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü tarafından çıkarılan JMS (The Journal of Mesopotamian Studies), Kürt, Arap ve Süryani dili kültürü ve edebiyatları alanlarındaki bilimsel nitelikli çalışmalara yer veren hakemli bir dergidir. Kış (Şubat) ve Yaz (Ağustos) sayıları olmak üzere yılda iki defa yayınlanır. Yayınlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uygunluk, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayınlanmamış olma şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, yayınlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

- Dergimize gönderilen yazılar, öncelikli olarak yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. İlkeler uygun bulunmayanlar, iki hakeme gönderilir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alıp gerekli düzeltmeleri yaparlar; fakat katılmadıkları noktalara itiraz etme hakkına sahiptirler.
- Gönderilen telif makaleler, Editör Kurulu tarafından incelendikten sonra değerlendirilmek üzere “kör hakem” yöntemiyle konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur. Makale, en az iki hakemden olumlu rapor gelmesi halinde yayınlanır. Hakem raporları yazara gönderilerek karar bildirilir.
- Hakemlerden biri veya her ikisi, “düzeltmelerden sonra yayınlanabilir” görüşü belirtirse, gerekli düzeltmelerin yapılması için makale yazara gönderilir. Düzeltme yapıldıktan sonra hakemlerin uyarılarının dikkate alınıp alınmadığı hakem veya Editör Kurulu tarafından değerlendirilir. Ayrıca yazarların, hakemler tarafından belirtilen görüşlere itiraz etme hakkı bulunmaktadır. Yapılan itirazlar editör kurulu tarafından görüşülüp uygun bir karar alınır.
- Yayınlanmasına karar verilen yazılar, sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatında yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri metin üzerinde işaretleyerek dergiye geri gönderir.
- Yayınlanmayan yazılar iade edilmez ve yazılardaki görüşlerin yasal sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayınlanan yazılar için yazardan dergiye veya dergiden yazara herhangi bir ücret ödenmez.
- Yayın aşamasında yazılar üzerinde esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler Editör Kurulu tarafından yapılabilir.
- Yayınlanan yazıların yayın hakları MAÜ Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü’ne devredilmiş sayılır. Bu devir, sanal ortamı da kapsar.
- Makale gönderimi ve değerlendirme süreci Dergipark sistemi üzerinden yürütülür.
- Makaleler değerlendirme sürecine alınmadan önce iThentica intihal programı kullanılarak benzerlik analizine tabii tutulur.

Yayın Dili

- JMS’nin yayın dili Türkçe, Kürtçe, Arapça, İngilizce ve Süryanicedir. Ancak her sayıda, dergide yer alan çalışmaların en az yarısının Kürtçe ve onun çeşitli lehçelerinde yazılmış olması ilke olarak benimsenmiştir. Dergiye gönderilecek yazıların akademik dil kullanımıyla ilgili her türlü kusurdan arınmış olması gerekir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

- Yazılar A4 boyutunda kâğıda, MS Word veya uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak Times New Roman kullanılmalıdır. Yazılar 12 punto ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalı, sayfalar numaralandırılmalıdır. Makalelerin uzunluğu en fazla 9.000 sözcük olmalıdır. Özel yazı karakterleri kullanılmamalı, transkripsiyon işaretleri varsa bununla ilgili dokümanlar ulaştırılmalıdır.
  - Yazarın adı, soyadı, unvanı, görev yaptığı kurum, ORCID numarası ve e-posta adresi mutlaka belirtilmelidir.
  - Makalenin başlığı içerikle uyumlu olup koyu harflerle yazılmalı ve 15 sözcüğü geçmemelidir.
  - Makalenin başında, en fazla 150 ile 200 sözcükten oluşan bir öz yer almalıdır. Türkçe dışındaki dillerde yazılan makalelerde öz makalenin orijinal dilinin yanı sıra Türkçe ve İngilizce olarak da yazılmalıdır. İngilizce öz kısmında makalenin ismine de yer verilmelidir. Özlerin altında genelden öze doğru sıralanmış 4 ila 6 sözcükten oluşan anahtar sözcükler bulunmalıdır.
  - Başlıklar koyu harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, 1., 2., ara başlıklarınsa, 1.1., 1.2., 2.1., 2.2 şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana ve ara başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) koyu harflerle yazılmalıdır.
  - Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, “tırnak içinde” gösterilir, eğik veya koyu karakter kullanılmaz. Hem “tırnak içinde” hem eğik veya hem koyu hem eğik yazmak gibi çifte vurgulama yapılmaz.
  - Bölüm ve paragraf başlarında girinti uygulanmaz.
  - Yazılarda kullanılan çizim, grafik, resim ve benzeri malzemeler JPEG ya da GIF formatında olmalıdır. Görsel malzeme ve ekler gerektiğinde e-posta yoluyla ayrıca ulaştırılmalıdır.
- ### Kaynak Gösterimi
- Alıntı yapma ve kaynak göstermede APA yöntemi kabul edilmektedir.
  - Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlılık şarttır. Uzun yapıt (kitap, dergi, gazete vb.) adları eğik, kısa yapıt (makale, öykü, şiir vb.) adları ise “tırnak içinde” yazılır. Ayrıca dipnotların yalnızca metne alınamayan ek bilgiler için kullanılması önerilir.
  - Bir yapıtın derleyeni, çevireni, yayına hazırlayanı, editörü varsa künyede mutlaka gösterilmelidir.
  - Elektronik ortamdaki metinlerin kaynak olarak gösterilmesinde, yazarı, başlığı ve yayın tarihi belirtilmiş olanlar kullanılır. Ayrıca künye bilgilerinde parantez içinde erişim tarihi belirtilmelidir.
  - Ulaşılabilir kaynaklarda ikincil kaynak kullanımından kaçınılmalıdır.
  - Atıf yapılmayan çalışmalara Kaynaklar kısmında kesinlikle yer verilmemelidir.
  - Kaynaklar metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak yazılmalıdır. Eserlerin yayınevleri açık şekilde ve makalelerin bulunduğu sayfa aralıkları belirtilmelidir.
  - Latin harfleri dışındaki alfabelerle yazılmış makalelerde Latin harfleriyle yazılmış başlık, özet, anahtar kelimeler, ve kaynakçaya (referanslar) yer verilmelidir.

The Journal of Mesopotamian Studies (JMS)

Publication Principles

The Journal of Mesopotamia Studies (JMS) is publication of The Institute of Living Language of Mardin Artuklu University. The JMS is a peer-reviewed journal which gives places to scientific researches on Kurdish, Arabic and Syriac culture, language and literature. It is published semi-annually (Winter and Summer Issues). The articles to be published should bear criteria of scientific researches, be innovative, and also should not be published anywhere else before. If an article has been presented in a scientific meeting, it will be accepted on the condition that it has not been published anywhere before.

The Evaluation of Articles

- Articles submitted for publication are firstly examined by editorial board in accordance with the publication principles of the journal. The endorsed ones are sent to two reviewers. The authors corrected the article according to the notes by reviewers; however they have right to object to the points where they do not agree with.
- Articles submitted for publication are sent to two experts of the field via method of "blind review" after they examined by Editorial Board. In the case of split in opinion of these two reviewers, the article is sent to another reviewer. The article is published if at least two reviewers express positive opinion. The reports by reviewers are sent to the authors to pronounce the evaluation result.
- If one or both reviewers express "it could be published after certain revisions", the article is sent to the author for the required revisions. After revisions are done, they are checked by reviewers or the Editorial Board to evaluate whether they are done in accordance with the remarks. Besides, the authors have right to object to the reviewers' opinions. The objections are evaluated and resulted by the editorial board.
- The articles that decided to be published are sent to the author in PDF formatted after page adjustment. The author makes the last reading and shows necessary revisions on the text and sent it back.
- The unpublished articles are not return back to the rightful owner, furthermore the authors are responsible for the opinions of the articles.
- The journal does not demand any fees to publish their articles, and likewise does not pay any fees for publishing articles.
- The Editorial Board may make small adjustments those are not on the main stage.
- It is accepted that the copyright of the published articles are transferred to The Institute of Living Language of Mardin Artuklu University. This transfer includes virtual platforms.
- Article submission and evaluation process is conducted on Dergipark system.
- Before Evaluation process starts, the articles are analyzed via iThentica plagiarism program.

Language(s) of Publication

- The JMS gives places to articles in Turkish, Kurdish, Arabic, English and Syriac. However, it accepted as a principle that at least half of the studies in the journal should be in Kurdish and its various dialects. The articles sent to the journal must be free from all kinds of defects related to the use of academic language.

Writing Rules and Page Layout

- The articles must be written on MS Word or compatible programs. Times New Roman should be used as typeface. The articles should be written in 12 font size in 1.5 ink line

spacing and the pages should bear numbers. The articles should be maximum 9.000 words. The custom typefaces should not be used and if there are transcription signs, their documents should be sent with the article.

- The name, surname, title, place of work, ORCID number and e-mail address of the author(s) must be stated.
- The title of the article must be in accordance with the content and written in bold face, and also must not be longer than 15 words.
- There must be an abstract of maximum 150 to 200 words at the start of the article. For the articles written in languages other than Turkish, the abstract must be written both in the original language of the article and in English. The title of the article must be stated before the abstract as well. There must be maximum 4 to 6 key words that ranked from general to specific at the bottom of the abstract.
- The title must be written in bold face. There should be intermediate titles in the long articles. It is recommended that the main titles numbered as 1., 2., and intermediate titles as 1.1, 1.2., 2.1., 2.2. All the main and intermediate titles (main sections, sources and appendices) should be written in bold face.
- Expressions highlighted in the text, must be «in quotes», bold or italic faces must not be used. There must not be double highlighting as «in quotes» and bold or italic.
- There must not be intents at the start of section and paragraphs.
- Illustrations, graphics, images and other materials those used in text must be in JPEG or GIF format. Visual material and attachments must be delivered also via e-mail if required.

References

- APA is accepted for citation and references.
- Methodically consistency is essential for writing the footnotes and sources. Names of long works (books, magazines, newspapers etc.) should be written in italic face, names of short works (articles, stories, poems and so on) «in quotes». Also, it recommended that to use footnotes only for the additional information that cannot be given in the text.
- The compiler, translator, preparer for publication, editor must be shown in the tag if exist.
- In case of the citation of the text of electronic media, the name of author, title and date of publication which are specified are used. The date of access should also be noted in parentheses in catalog information.
- The secondary sources should be avoided if the primary resources are available.
- The works those have not been cited must not be shown in the sources.
- The sources should be given at the end of the text in alphabetical order. The publishing houses should be given clearly and the pages ranges of the articles should be stated.
- Articles written in any alphabets other than Latin alphabet should include the title, abstract, keywords, and references written in Latin.

